ERTUĞRUL KARAKUŞ

TUNCA'DAN TUNA'YA

Balkan Medeniyetimiz

UKDA
Uluslararası Kültür ve Dil Araştırmaları

KUVEYTTÜRK

TUNCA'DAN TUNA'YA

Balkan Medeniyetimiz

(Seyyahlara...)

ERTUĞRUL KARAKUŞ

ULUSLARARASI KÜLTÜR VE DİL ARAŞTIRMALARI DERNEĞİ YAYINLARI - 1

TUNCA'DAN TUNA'YA BALKAN MEDENİYETİMİZ (SEYYAHLARA...)

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Prof. Dr. Fahri Temizyürek

YAZAR
Doç. Dr. Ertuğrul Karakuş

EDİTÖRLER
Dr. Erol Barın
Prof. Dr. Eyüp Sallabaş

SON OKUMA
Gülçin Balat

ARKA KAPAK HAT YAZISI
Hattat İslam Kaya

KAPAK VE İÇ TASARIM
Didem Turan

BASKI - CİLT
Matsa Basımevi
İvedik O.S.B. Matbaacılar Sitesi 558. Sokak No: 42
Yenimahalle / Ankara Tel: +90 312 395 20 54.

ISBN: 978-605-70917-0-3
1. Basım, Eylül 2021

ULUSLARARASI KÜLTÜR VE DİL ARAŞTIRMALARI DERNEĞİ YAYINLARI
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No:108/13 Maltepe
Çankaya-Ankara Tel: 0312 807 22 08

Tüm hakları saklıdır. Bu kitapta yayımlanan yazı ve resimlerin tamamı veya bir bölümü Uluslararası Kültür ve Dil Araştırmaları Derneğinden ve yazarından izin alınmadan, fotokopi dâhil optik, elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla kopyalanamaz, çoğaltılamaz veya basılamaz.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM 9
ÖN SÖZ 11
BALKAN YOLLARINDA OKUNACAK YAZILAR 13
Balkan Türk Tarihi Açısından Ehemmiyetli İki Mekân: "Salbaşı Ağacı" ve "Alemsultan Mevkisi" 14
Bir Bal-Kan Rüyasına Davet 16
Ortaköy'den, Karakuz'dan Cebel'e: Kehribar Renkli Yaprakların Çağrısı 20
Deliorman Gülleri veya Tatar Türk'ü "Saadet Apay" Bizden mi? 22
"Balkan Kadınları/Anaları" ve Şaşırmak! 23
Tarihin En Büyük "Vefa" Örneği: Balkanlardan, Çanakkale'ye 24
Yahya Kemal'in Ömrünün Son Yıllarını Geçirmek İstediği Ufuk Penceresi: Rakofça'nın Yeri Meselesi 25
Drama "Köprü"sü "Var" imiş, Hakikaten "Dar" imiş! 30
Yahya Kemal'in Merhum Annesi Nakıye Hanım'ın Kaybolan Şahidesinin Yerine Yenisinin Dikilme Hikâyesi 32
Yahya Kemal mi Üsküp'ü, Üsküp mü Yahya Kemal'i Anlatır? 33
TÜRKİYE (BALKAN DÎBÂCESİ OLARAK…) 35
BULGARİSTAN 43
Filibe 44
Sofya 51
Köstendil 54
Dupniçe (Dupnitsa) 56
Samaku (Samakov) 57
Vidin 59
Belgradcık 62
Eski Zağra 63
Kazanlık (Akçakazanlık) 64

Yanbolu 65
İslimiye 66
Aytos 66
Pazarcık (Tatarpazarcığı) 67
Hezargrad (Razgrad) 68
Rusçuk 70
Plevne 71
Belene 73
Lofça 73
Niğbolu 75
Silistre 76
Varna 77
Balçık 78
Hacıoğlu Pazarcığı (Dobriç) 80
Şumnu 82
Hasköy 85
Harmanlı 87
Cisr-i Mustafa Paşa 88
Kırcaali 90
Mestanlı 94
Koşukavak 95
Paşmaklı (Smolyan) 98
Nevrokop 100
Diğer 100

K. MAKEDONYA 101

Üsküp 102
Kalkandelen 131
Gostivar 134
Kırçova 135
Debre 138
Kocacık ve Jupa Bölgeleri 141
Ohri 142
Struga (Usturga) 150
Resne 151

Manastır 152
Pirlepe 162
Kavadar 163
Doyran 165
Valandova 165
Usturumca 166
Radoviş (Erdoşta) 170
Konçe 171
İştip 172
Köprülü 173
Berova 176
Koçana 176
Negotino 177
Kıratova 178
Kumanova 180

KOSOVA 181

Priştine 182
Prizren 186
Mamuşa 191
Kaçanik 192
İpek 192
Yakova (Jakova) 195
Gilan 197
Gora Bölgesi 198

SIRBİSTAN 201

Preşova-Rakofça-İvranya-Leskofça Hattı 202
Niş 205
Kladovo (Kladve) 209
Belgrad 209
Yeni Pazar (Novi Pazar) ve Civarı (Sancak Bölgesi) 212

KARADAĞ 219

Sancak (Batı) Bölgesi 220
Rojaye 220

Taşlıca (Pljevlja) 221
Podgoriça (Podgoritsa) 222
Ülgün (Ulçin) 224
Bar 225
Herseg Novi (Nova Kalesi) 226
Piva Manastırı 226
Diğer 226

ARNAVUTLUK 227

Tiran 228
Kruja (Kroya) 230
İşkodra 231
Elbasan 233
Berat 234

BATI TRAKYA (YUNANİSTAN) 237

Çirmen, Dimetoka, Ferecik Dedeağaç Hattı 238
Gümülcine 242
İskeçe 248
Kavala 250
Drama 253
Serez 255
Selanik 255
Velestin 260
Atina 261
Yenice-i Vardar (Vardar Yenicesi) 261
Diğer 262

BOSNA-HERSEK 265

Saraybosna 266
Travnik 275
Ahmiçi Camisi/Köyü (116 Şehit) 278
Konjic 279
Mostar 280
Poçitel 285
Blagay (Blagaj) 287

Ustulçe (Stolaç) 288
Maglay 289
Trebinye 289
Tuzla 290
Yayçe (Jayce) 292
Bihaç 293
Banya Luka (Banaluka) 294
Zenica 295
Vişegrad 295
Srebrenitsa 296
Foça 298
Diğer 298

KAYNAKLAR 302

TAKDİM

"Bir Türk'ün gönlünde nehir varsa Tuna'dır, dağ varsa Balkandır." diyen Yahya Kemal, bu sözü söylediği 20. yüzyılın ortalarında şüphesiz ki son bin yıllık millî temayülümüzü dile getirmekteydi. Milletimiz Anadolu'yu edindiği gibi Balkanları da "ebedî yurt" düşüncesiyle fethetmiş ve yine aynı düşünceyle on binlerce eser ile yaşanılabilir bir vatan kılmıştı.

Gerek beynelminel sömürge düzeninin gözlerini Balkanlara dikmesi gerekse de bizim millî gafletimiz ve hatalarımız, bu değerli vatanı, Balkanları kaybetmemize yol açtı. Ancak bu topraklarda 14. yüzyılın ortalarından itibaren "medeniyet"in gereği olan insanı yaşatmak için kurduğumuz şehirler, bu şehirlerdeki binlerce hamam, cami, zaviye, köprü, medrese, mektep gibi eserler, birçoğu kıyamete kadar garanti verilerek yapılabilecek kadar ihlasla inşa edildiği için, onca kıyım ve yıkıma direnmiştir.

Bugün her Balkan şehrinde bütün olumsuzluklara rağmen hâlâ mevcut olan bu değerli eserler, vefalı olma iddiasındaki bu milletin mensuplarını beklemektedir. İşte bu kitap, Balkanlardaki bu kadim eserlerimizi, medeniyet bakiyelerimizi ziyaret etmek isteyenlere "öz" bilgilerle rehberlik etmeyi amaçlamaktadır.

Elinizdeki çalışmanın kitap hâlinde hazırlanmasında en büyük katkı şüphesiz yazarına aittir. Değerli meslektaşım Doç. Dr. Ertuğrul Karakuş'a teşekkür ediyorum. Programın hazırlanıp gerçekleştirilmesi ve kitaplaşmasına vesile olan Kuveyt Türk Katılım Bankası ve çalışmada yer alan bütün dostlara müteşekkirim.

Prof. Dr. Fahri TEMİZYÜREK
Uluslararası Kültür ve Dil Araştırmaları Derneği
Yönetim Kurulu Başkanı

ÖN SÖZ

Balkanların Türkiye açısından önemini; stratejik, coğrafi, tarihî, sosyo-kültürel, ekonomik, politik, demografik pek çok açıdan ele almak mümkündür. Türkiye'nin sadece coğrafî bakımdan topraklarının bir kısmı Trakya'da bulunduğu için bir Balkan ülkesi olduğunu düşünmek doğru değildir. Ayrıca Balkanların Türkiye için önemi, hiç şüphesiz, beş yüz yıllık tarihi geçmiş ile de sınırlı değildir. Balkanlardaki kültürel varlığımızın kökeni çok eski dönemlere dayanmaktadır. Tarihin ilk devirlerinden itibaren kuzey ve güneyden gelen Türk toplulukları, Balkanların değişik bölgelerine yerleşmişlerdir. Hun, Bulgar, Uz, Peçenek, Kuman, Kıpçak, Selçuklu ve Osmanlı Türkleri Balkanlara yerleşmiş; Balkanlardaki Türk nüfusu hızla artarak özellikle 13-14. yüzyıllardan itibaren bölge, İslam ve Türk kültürünün yeşerdiği bir diyara dönüşmüştür.

Gazi Süleyman Paşa, Murad Hüdavendigar, Yıldırım Bayezid, Sultan 2. Murad, Fatih Sultan Mehmed gibi pek çok Osmanlı padişahının "Hüner bir şehr bünyad eylemekdür/ Reayâ kalbin âbâd eylemekdür." çağları aşan düsturuyla "çil çil kubbeler serperek" inşa ve imar ettiği Balkanlar, tarihte örneği az olan "insan merkezli medeniyet" numunesi olmuştur. Denebilir ki "Asr-ı Saâdet", "Endülüs" ve "Mâverâünnehir" medeniyetinden sonra "Balkanlar", İslam medeniyeti için âdeta 700 yıllık bir uygulama alanı olmuştur. Sırp, Hırvat, Makedon, Bulgar vb. gayrimüslim toplulukların yanında Türk, Boşnak ve Arnavut gibi Müslüman toplulukların yüzyıllarca mümkün olduğunca az sorunla yaşayabilmesinin hikmetini "insan" temelli medeniyet ve imar faaliyetlerinde aramamız gerekir. Günümüzde yaklaşık yüzde 98'i yok edilse de, yıllarca yaşanan badirelere rağmen, bu "insan temelli medeniyet ve imar faaliyetleri"nden dikkat çekici bir bölümü, büyük oranda gözden ırak bölgelerde var olsalar da, varlığını devam ettirmektedir.

Esasen; yüzyıllarca Avrupa bölgesinde zuhur eden "Turquerie" modasının temeli de Balkan bölgesinde tesis edilen insan ve İslam temelli medeniyettir. Bu medeniyet "taklit edilen", "misal alınan" bir medeniyettir ve günümüzde bu medeniyetten üç unsur kalmıştır:

1. Yüzde 98'i yok edilse ve "durdurulan Osmanlı Devleti"nin çekilmesinden sonra yüz yıldır hiç ziyaret edilmese de her şeye rağmen ayakta kalabilen mimarî eserler.
2. Bir bölümü 1878'de (Bosna-Sancak) ve kalan bölümü de 1912'de terk edilmesine rağmen, 1915'te Çanakkale Savaşları'na gönüllü katılan binlerce Balkanlının kabri ve hatırası,
3. "Evlâd-ı Fatihân" olmakla iftihar eden, baskılara rağmen Balkanlarda asırların birikimini temsil etmeye çalışan Balkan Türkleri ve Müslümanları.

Bu üç Balkan bakiyesi unsur, toplumumuzun gelecek ve medeniyet tasavvuru için yüzbinlerce ders barındırmaktadır. Ancak son 800 yıllık medeniyet iddiamızın ders niteliğindeki bu yadigârları, ülkemizde yeterince tanınmaktan çok uzaktır. Medeniyetimizin bu yadigârları, o bölgeye düzenlenen ticari turlarda ya hiç tanıtılmamakta ya da çok yüzeysel bir tanıtımla yetinilmektedir. Ama her halükârda Balkan bölgesinin "medeniyet tasavvuru için misal teşkil edecek yönü" ihmal edilmekte ve tanıtılmamaktadır.

Gerek Balkan bölgesine bireysel gezi yapmak isteyenler gerekse ticari ölçüde düzenlenen turlara katılacaklar için, Balkan bölgesinin "medeniyet tasavvuru için misal teşkil edecek yönü"nü vurgulayan bir kılavuza ihtiyaç olduğu muhakkaktır. Bu kılavuzda daha önceki eksik ve ticari amaçlı bazı çalışmaların aksine hem "popüler"in dışına çıkılarak farklı unsurlara yer verilmekte hem de Balkanlardaki bu mekân ve eserlerin "medeniyet tasavvuru" açısından yorumlanması yer almaktadır.

Bu rehber kitap; Balkanlardaki medeniyetimiz ile ilgili 120'den fazla şehir/bölge ve 620'den fazla eser/mekânla alakalı muhtasar malumat ihtiva etmektedir.

Hem güncel bilgiler hem de "medeniyet okumaları" içeren bu "TUNCA'DAN TUNA'YA BALKAN MEDENİYETİMİZ (Balkan Seyyahlarına...)" rehber kitabı, öncelikle Balkan bölgesinde hizmet veren "Tur Rehberleri"ne, daha sonra da Balkan ülkelerindeki kütüphane ve özellikle de Türkçe eğitim yapan okullara, Millî şairimiz M.A. Ersoy'un "Bastığın yerleri 'toprak' diyerek geçme, tanı!" uyarısını ciddiye alan herkese faydalı olacağını umuyoruz.

Doç. Dr. Ertuğrul KARAKUŞ

Balkan Yollarında Okunacak Yazılar

Balkan Türk Tarihi Açısından Ehemmiyetli İki Mekân: "Salbaşı Ağacı" ve "Alemsultan Mevkisi"

Ahmet Hamdi Tanpınar; *"Mazi daima mevcuttur. Kendimiz olarak yaşayabilmek için, onunla her an hesaplaşmaya ve anlaşmaya mecburuz."* diyor.

"Mekân-şair ruhu" ilişkisinin en somutlaşmış numunelerini *"Beş Şehir"* başta olmak üzere bütün eserlerine sindirmiş bir fikir işçisi olan Tanpınar böyle diyor. *"Tarihten kaçamazsınız."* diyor yani...

Yaşadığınız mekânın tarihten fışkıran ruhu (eğer var ise) sizi istemeseniz de, farkında olmasanız da sarıp sarmalar...

O mekânla ilgili hiç bilginiz olmasa da; Bilecik'in, İznik'in, Erzurum'un, Bursa'nın, Saraybosna'nın, Prizren'in, Üsküp'ün, İşkodra'nın, Şumnu'nun, Filibe'nin, Semerkand'ın, Kerkük'ün, Bakü'nün... ruhu sizi tarihî eserleriyle sarar... Anne kucağının rahatlığını, yürümeye yeni başlayan bir çocuğun çevresini keşfetmeye başladığı andaki merak ve iştiyakını duyarsınız bu tarih ve medeniyet şehirlerinde...

Ne kadar *"ihmalimizin haksız muhatapları"* olsalar da, o mekânlar bir şekilde kendisini hatırlatır bizlere...

İsteseniz de, istemeseniz de...

İşte böyle bir mekân Lapseki'nin Çardak bucağı... 15. yüzyılda Gelibolu sancak beyi olan Yakup Bey tarafından inşa edilen külliyenin kalıntıları olan camisi, hanı ve hamamı ile, asırlardan kalan ve *"medeniyetimizin son ve sessiz bekçileri"* sayılan mezar taşı şahideleri ile Çardak, Türk ve Balkan tarihine, kültürüne, medeniyetine birazcık merakı olan herkesi sarıp sarmalar...

Ancak bütün bu görkemli mekânların yanında iki mütevazı mekân vardır ki; keşfettiğinizde, ilk defa görüp duyduğunuzda, ilginizi çekmeyi hemen başarır... Birisi *"Salbaş (Salbaşı) Ağacı"*, diğeri de *"Alemsultan Mevkisi"*.

"Salbaş (Salbaşı) Ağacı": Balkan topraklarında ilk fetihleri gerçekleştiren "Gazi Süleyman Paşa'nın ilk sal'ı yaptığı ağaç" olarak, çevredeki insanların hafızasında nesilden nesile hatırasını yüzlerce yıl aktaran ağaç... Sanki bu ağaç bir zamanlar gür dallarını; Edirne'ye, Kırklareli'ne, Tekirdağ'a, Filibe'ye, Kırcaali'ye, Plevne'ye, Debre'ye, Niş'e, Sancak'a, Travnik'e, Konçe'ye, Kocacık'a, Prizren'e, Nazlı Budin'e ve hatta Viyana'ya uzatmış gibidir...

"Alemsultan Mevkisi": Türk sultanının ilk kez alem'ini yani bayrağını diktiği yer olarak asırlardan beri halkın hatırasında canlı kalan yer... İnsan buraya biraz dikkatli bakınca; bu sancağın daha sonraki yıllarda Gelibolu'ya, Ferecik'e, Gümülcine'ye, İskeçe'ye, Selanik'e, Manastır'a, Gostivar'a, Vidin'e dikildiğini hayal edebilir...

Bu mekânların sadece Türk ve Balkan tarihindeki önemi değildir sizi şaşırtan... Aynı zamanda, bu kadar önemli birer mekân olmalarına rağmen nasıl olur da bu kadar gözden uzak ve bu kadar yalnız olduklarına da şaşırırsınız...

Hatta bu mekânların önemini öğrendiğinizde, yakınlarındaki Çanakkale otoyolundan geçen binlerce araç içerisindeki yüz binlerce yolcunun nasıl olup da böylesine önemli mekânların bu kadar yakınından habersiz ve umursamazca geçtiğine şaşırırsınız... Her geçen yolcunun, "Salbaş (Salbaşı) Ağacı" ve "Alemsultan Mevkisi"ni görmek için, yüzyıllar önce yaşanan "Balkanlara ilk geçiş" duygusunu yeniden yaşamak için can atacağı muhakkaktır... Yeter ki bu yerler bilinsin ve bildirilsin...

Yüzlerce yıl önce, Anadolu üzerinden Balkan bölgesine geçilmek suretiyle yazılan destanın, Viyana'ya kadar her karış toprağına medeniyet numunesi bırakılan Balkanlardaki millî maceramızın tabiri caizse "sıçrama tahtası"dır bu iki mekân...

Malazgirt nasıl ki "Anadolu'nun kapısının açıldığı" yer olarak ulviliğini hafızalarımıza nakşetmişse, belki de Çardak'taki bu mekânlar da "Balkanların kapısının açıldığı" noktalar olarak gelecek nesillerimizin körpe dimağlarına kazınmalı... Çardak'tan Gelibolu'ya uzanan bir kutlu yolculuğun şahididir bu mekânlar... Destanını satır satır ezberlememiz gereken Gelibolu ve Çanakkale'nin "dibacesi", girişi, ön sözüdür dersek yeridir bu iki yer için: "Salbaş(Salbaşı) Ağacı" ve "Alemsultan Mevkisi"

Mevlid şairi Süleyman Çelebi'nin dedesi Şeyh Mahmud:

"Keramet gösterip halka, suya seccade salmışsın;

Yakasın Rumeli'nin dest-i takva ile almışsın."diyor Orhan Gazi'nin büyük oğlu Süleyman Şah için...

Gazi Süleyman Paşa'nın yiğit komutanları var idi... Her biri "şehir kurmaya" da "şehadete ermeye" de her dem hazır olan komutanları... Can yoldaşları... Karaca Bey ile, Ece Bey ile, Murad Bey ile, Hacı İlbeyi ile, Lala Şahin Paşa ile, Evranos Gazi ile, Gazi Fazıl Bey ile, Sevindik ile geçti Balkan topraklarına, Gelibolu'ya Süleyman Paşa... Ve daha nice isimsiz gazi ve şehit namzeti ile geçti...

"Şehzade Sultan Süleyman hem vezir hem şahımız;

Geçtiler Rumeli'ye sal ile arttı şanımız." diyor, Yahya Kemal'in tekbir için kullandığı tabirle "saltanatlı" mehter marşı...

Şehzade Sultan Süleyman'ın Balkan topraklarına geçişinin bizim "şanımızı artırmasını" istiyorsak;

1. Yüzlerce yıl önce, Anadolu üzerinden Balkan bölgesine geçilmek suretiyle yazılan Balkan destanının "sıçrama tahtası", "dibacesi" yani "ön sözü" olan bu iki mekân, vefa duygusu ile ıslah edilmeli,
2. Bir diğer destanımız olan Çanakkale'nin de dibacesi sayılan bu iki "hatıra mekân", Çanakkale turlarımıza dâhil edilmelidir.
3. Nasıl ki Çanakkale'deki şehitliklerimizin her çocuğumuz, her öğrencimiz tarafından en geç okul çağı bitene kadar bir kere olsun görülmesi gerekiyorsa, layıkıyla ıslah edilmiş olan "Salbaş (Salbaşı) Ağacı" ve "Alemsultan Mevkisi" de gençlerimizin hafızasına kazınmalıdır.

Belki bunlar yapılırsa;

1. Gençlerimiz, *"Şehzade Sultan Süleyman hem vezir, hem şahımız;*

   Geçtiler Rumeli'ye sal ile arttı şanımız." sözünün anlamını ilk defa tam olarak öğrenir!

2. *"Salbaş (Salbaşı) Ağacı"* ve *"Alemsultan Mevkisi"* de gençlerimiz tarafından bilinir. Ve daha önemlisi; sorumluluk sahibi olan bizler de, *"Gençlerimiz, Balkanlara geçişimizin bu iki güzide hatırasını hiç olmazsa Truva kadar biliyor!"* diye bir nebze olsun teselli buluruz!

Bir Bal-Kan Rüyasına Davet

Meraklısı bilir... "Entelektüellik" tabirinin sıkça yakıştırıldığı bir kadın romancımız olan Safiye Erol, "Ciğerdelen" adlı "postmodern" Balkan romanında, bir kültür coğrafyası olarak Balkanlara çok özel bir değer atfeder. Ona göre Balkan coğrafyası, yeryüzünde "insanlığın zirveye ulaştığı" iki coğrafyadan birisidir... (Diğeri Endülüs'tür.)

Sınır kapıları her ne kadar yeryüzünün "suni" birer duvarı olsalar da, bu "psikolojik sunilik" zamanla insanların zihninde "reel" bir suniliğe dönüşebiliyor. Bir sınırın iki yarısında yaşayan, aynı kaşa, aynı göze ve en önemlisi de aynı gözyaşına sahip insanlar, suni kapılar ardında birbirlerini olduğundan çok farklı hayal edebiliyorlar. İnsan, ulaşamadığı, bilmediği şeyin düşmanıdır derler. Belki de sınır kapıları, bu "ulaşılamazlıkları" ve "bilmemezlikleri" artırıyor.

Ulaşmak ve bilmek, bir pasaportun veya bir vizenin insafına kalıyor...

Bulgaristan...

Yüzyıllar boyunca Edirne merkezli fetihlerin muhatabı olan coğrafya... Bu ülkeye girdiğiniz zaman kaçınılmaz olarak takip edeceğiniz yol, bilin ki, Sultan Murat'ların, Yıldırım'ların, Kanuni'lerin, Fatih'lerin izlediği yoldur. Harmanlı'dan, Haskova'dan, Filibe'den geçerken biraz dikkatli dinlerseniz, 700 yıl öncesinin muzaffer ordusunun gür sedasını da, 100 yıl öncesinin bedbaht ve mağlup ordusunun ağıtlarını, inlemelerini de duyarsınız. Bu seslerle ulaşırsınız Sofya ovasına. Zorunlu olarak "reddi miras" ettirildiği için, günün birinde kendisini ziyaret eden ve bir "şehir sarrafı" diyebileceğimiz Yahya Kemal'den olumsuz not alan şehir: Sofya...

Sofya'yı, Vitoşa Dağı'nın eteklerine dertli başını koymuş ve ağlar vaziyette bulursun...

Bu şehrin derinlerinde bir kütüphanenin koridalarından, yüreğinde milyonlarca sırrı saklayan "satılmış" Osmanlı arşivlerinin isyanı çalınır kulaklarına...

Hayran bırakan güzelliklerin olduğu kadar, hayretler içerisinde bırakan trajedilerin de mekânı olan Bosna-Hersek'e ulaşmak için; Niş ve 2. Dünya Savaşı'nda büyük bir katliama sahne olan Kraguyevaç üzerinden geçersin. Her santim toprağı göğü delmek için yarışan ağaçlarla dolu sarp tepeler, Bosna aşkına kapılan ve Bosna yoluna yüzyıllar önce düşenlerin çektiği kutsal cefaya sembol olmuştur âdeta... Engin vadiler boyunca kovalanan, kovalan-

dıkça seraplaşan bir sevgilidir Bosna... Saraybosna'yı kovalarken Vişegrad'ı bulursun yol kenarında... Su kenarında... Drina'dan su içerken kana kana... Bu topraklardaki ilk ziyaretgâhın, Nobel ödüllü ünlü yazar İvo ANDRİÇ'in "Drina Köprüsü" romanıyla tanınan Vişegrad şehri olur. Şehrin simgesi, Mimar Sinan tarafından Sokullu Mehmet Paşa adına yapılan ve "Drina Köprüsü" adıyla da anılan Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü, on bir güzel gözüyle gülümser sana. "Günaydın!" der. On bir gözün her biri ayrı ağlar aslında, içinden geçen zamana...

Ve hüzün güzelleşir Drina'da...

Drina aslında, bir lütuftur. Birkaç saat sonra göreceğiniz nazlı Saraybosna'nın güzelliğinin nefesinizi kesmemesi için, Allah tarafından bu konumda yaratılmış bir "güzellik temrini"dir....

Yemyeşil dağlar arasından inersin Saraybosna'ya... bu "inmek" göreceli dir aslında!

İndikçe yükseldiğini hissedersin... Saraybosna...

Başçarşı... Alıp satmanın kabalığının, insancıl bir nezakete dönüştüğü bir kutlu zamanın taşlaşmış bir abidesidir âdeta...

Gazi Hüsrev Bey Külliyesi... "İnsan"ı cihanın merkezine koyan, "nisyan" hastalığına çareyi, "insan"a hizmette bulan anlayışın heybetli hatırası.

Şehitlik... İçerisinde, "krallığı" "bilgeliğinden" gelen Aliya İzzetbegoviç'in kabrinin de bulunduğu şehitlik... Fatihalar gayriihtiyarî uçuşur dudaklarından bembeyaz mezar taşlarının narin yüreğine...

Bosna Savaşı yıllarında halkın umudu olan Umut Tüneli... Avrupa'nın göbeğinde, daracık bir tünele sıkışmış sonsuz umutları hissedersin... Sanki insanlık can çekişir bu tünellerde...

Vrela Bosna... Bosna nehrinin kaynağı... Bosna'nın hayat kaynağı...

Vezirler şehri Travnik yolunda, bir cinayet görürsün. Bir havan topuyla bir köyü ve bir camiyi vururlar. (Ahmiçi Köyü ve Camisi) Şahit yazdırırlar seni. Geçmişe değemezsin. Cinayeti engelleyemezsin. Ama görürsün. Çaresizlik içerisinde ağlarken, o cami ve köyün, küllerinden yeniden doğuşuna şahitlik edersin...

Bu şehadetin şaşkınlığıyla ulaşırsın vezirler şehri Travnik'e. Şahit olduğun Ahmiçi cinayeti kesse de dizlerindeki dermanı, Travnik Kalesi çağırır seni olanca heybetiyle. Ve yüzyıllar öncesini gözetlersin Travnik Kalesi'nden. Medresede eğitim alan vezirlerin ruhları gezdirir sana Travnik'i. Tarih, seni metanete çağırır bu şehirde...

Mostar'da yeniden dirilişe, Alperenler Tekkesi (Blagay Tekkesi)'nde "ezel fikri"ne ve "ebed duygusu"na, Poçitel Köyü (Türk Köyü)'nde "taşa hükmetme"ye şahitlik edersin... Öyle bir şahitlik ki, yemin edesin gelir...

Hırvatistan sınırına yaklaştığında, bütün şehit ruhlarının sana Poçitel'den el salladığını görürsün... Gayriihtiyarî, sen de el sallarsın bu asil güzelliğe...

Dubrovnik... Orta Çağ mimarisinin canlı tanığı... Taşlaşıp kalmış zaman... Simetride köhne zamanı gizleyen ışıltılı çelişkiler şehri...

Ormanlarının ve dağlarının bolluğundan ismini alan "Karadağ"... Mütevazı turizm şehri Hersek Novi... Hem dağlar, hem de sular "aşılması gereken güzellikler" bu ülkede... "Bükemediğin bileği öpeceksin!" düsturundan hareketle , "Aşamadığın yerde kalacaksın!" sonucuna varılan ülke... O dağların, o suların güzelliğini yaşayacaksın...

Bir sabah vakti Arnavutluk'a gireceksin... Evvel zaman içinde; İlir, Roma ve Osmanlı atlarının sulandığı ırmaklardan geçeceksin... Uzak tepelerden asırların uğultusu gelecek kulaklarına... İşkodra direnecek 1912'den 1913'e... Hasan Rıza Paşa'nın gururlu şehadetine şahitlik edeceksin...

Kosova... Bir mazlum sevgili... Bir metin yürek... Kana bulanmış çiçek... Kosova'da "Türkçe'nin Balkanlardaki başkenti" ve "Şairler şehri" olarak da bilinen Prizren buyur edecek seni hanesine... Bir zamanlar Fatih'ini buyur ettiği gibi... Önce Namazgâh'ına alacak. Sonra; Taş Köprü, Şadırvan Meydanı, Sinan Paşa Camisi ve Halvetî Tekkesi başta olmak üzere bir dizi tarihî mekân... Tadı damağında kalacak Prizren Türkçesinin... Duyacaksın... Seveceksin... Ve şahit olacaksın...

"Söyle meşhed, öpeyim secde edip toprağını,

Yok mudur sende Murad'ın iki üç damla kanı?..."

Kosovalı bir aileden gelen Mehmet Akif'in bu dizeleri kulaklarında çınlayarak varacaksın Priştine'ye... Murat Hüdavendigar'ın Türbesi'nde kendini hesaba çekeceksin. Bursa nere, Kosova nere?... "Murad'ın iki üç damla kanı"nda arayacaksın imanı, azmi, samimiyeti...

Aradığın o azmi, o samimiyeti, çok uzaklarda değil, Yahya Kemal'in "Kaybolan şehrinde" Üsküp'te de bulacaksın.

"Üsküp ki, Yıldırım Bayezid Han diyarıdır,

Evlad-ı Fatihan'a onun yadigârıdır..."

Üsküp'te; Fatih Köprüsü (Taş Köprü), Tarihî Türk Çarşısı, Sultan Murat Camii, Murat Paşa Camisi, Yahya Paşa Camii, İsa Bey Camisi, Hatuncuk Camisi, Mustafa Paşa Camisi, Rufaî Tekkesi gibi mekânlarda, bu şehrin hiç de "kaybolmadığını", ruhuyla, özüyle yaşadığını sadece görmeyeceksin, hissedeceksin... Şar Dağı (Vodna Dağı)'ından, Kanyon Matka'dan esen serin rüzgâr, seni "Üç şanlı harbe" alıp götürecek...

"Kalbimde bir hayali kalıp kaybolan şehir,

Ayrılmanın bıraktığı hicran derindedir..."

Sonra...

Prizren'de duyduğun Türkçe heyecanını, yeniden duyacaksın Üsküp'te. Bu heyecanla, şu mısralar dökülecek dilinden:

"Çok sürse ayrılık, aradan geçse çok sene,

Biz sende olmasak bile, sen bizdesin gene..."

Kalkandelen çağıracak seni... Alaca Cami, Harabati Baba Tekkesi... İnananların yüzyıllardan gelen "Huuu Huuu"ları, "Popunsa" kuşlarının dostça kanat çırpışlarıyla taşıyacak seni Gostivar'a... Prizren'de, Üsküp'te duyduğun Türkçe dostluğu, Banisa'da yaşayacaksın doyasıya...

Balkanların incisi Ohri ve küçük kardeşi Struga. Yüzyılların gerçeğe çalan masalını anlatan mekânlar... Ohri kalesinden hissedersin derin sularda yatan incileri... Her yıl düzenlenen Struga şiir akşamlarının sesinden bir parça duymak istersin. Serin sulara okunan masallar gibidir o şiirler...

"Şairler Köprüsü"nden geçer ruhun defalarca...

Sinan Paşa Türbesi, Pir Mehmet Hayati Halvetî Dergâhı ve camiler... Ohri çarşısını, Ohri pazarını günde beş defa yıkayan ezan seslerini dinlersin ruhunla...

Balkan rüyasının son gününde Resne'den, Manastır'dan geçersin. Dıştan harap görülen camilerin, mesafelerce öteden ruhuna hükmettiğini gördükçe, ruhunu Manastır çarşısının tam ortasına defnedesin gelir. Bu duygularla terk edersin Manastır'ı ve Makedonya'yı...

Yunanistan...

Genç Kalemler'in Kadim Medeniyet'i sarsan seslerini Beyaz Kule'sinden duyduğun Selanik... İsmi hep İzmir'le anılan Selanik...

"Selanik Selanik viran olasın, Amman Amman!,

Taşını toprağını seller alasın..."

Türküsü çalınsa da kulağına bu nazlı şehrin viran olmasını değil, "âbâd" olmasını istersin bütün yüreğinle...

Kavala'dan, İskeçe'den, Gümülcine'den geçerken tertemiz bir Batı Trakya rüzgârı doldurur içini... Geçmişten kopmamak için çırpınan zamanın, şaşırtacak kadar durgunlaştığını görürsün... Bu şehirlerde "geçmiş"in "bugün"e nasıl direndiğine şahit olursun... *"Batı Trakya... Güzel Batı Trakya..."* türküsü yüreğine yerleşip uğurlar seni İpsala'dan. Damağında Gümülcine kahvesinin telvesi, tadı, kokusu...

Türkiye'de (10. Ülkede) takvime baktığında, şaşırmakta haklısındır geçen zamana... *Zaman, Kapıkule'de durmuş, İpsala'da devam etmiştir.*

Ya da, ya da... Bambaşka bir şey olmuştur!

Kapıkule'de uyuyup İpsala'da uyandığın "Bir Bal-Kan Rüyası" görmüşsündür... "Bitmesin!" diye dualar ettiğin bir rüya...

Ortaköy'den, Karakuz'dan Cebel'e: Kehribar Renkli Yaprakların Çağrısı…

"Mekân Balkan", "zaman hazan", "şahıslar da tarih" olunca, dünyanın en alımlı romanlarından birisi çıkıverir ortaya: Rumeli...

Hazan vaktinde sarısı bir başkadır; Kırcali'nin, Koşukavak'ın, Cebel'in...

Kehribar rengine bürünmüş kavaklar, altınvarî bir çekicilikle davet eder seni... İş güç durduramaz seni... Koşarsın... Ortaköy'e, Hambardere'ye, Dutlu'ya...

Hele bu kehribar renkli yaprakların çağrısına bir de "Hazan'da Son Yolculuk"un yazarının çağrısı eklenirse... "Makaleler, bildiriler, kitap çalışmaları masada dursun!!!" demekten başka çareniz kalmaz...

"Mekân Balkan", "zaman hazan", "şahıslar da tarih" olunca, dünyanın en alımlı romanlarından birisi çıkıverir ortaya: Rumeli...

Edirne'den Pazarkule'ye... Pazarkule'den Arda nehri kokan Ortaköy'e geçerken bulursun kendini... Ortaköy... Yok edilen birçok Türk-İslam eseri... O eserlerin yerine yapılan düzenli, ama çoğu terk edilmiş yapılar... Ve 1964'te baraj inşaatı sırasında tesadüfen keşfedilen "Armira" villası... İnsana, bu güzellikler içerisinde "geçiciliği" hatırlatan bir eser...

Kimler geçmemiş ki Ortaköy'den... Sırpsındığı Savaşı'nın manevra yapan galip ordusu... Asırlarca, Rodoplar'dan Edirne'ye, Kırkpınar'a güreş için giden pehlivanlar... Balkan Harbi'nin mazlumları...

Ve yine yol...

Doğu Rodoplar'a "hüzün ve hazan eşliğinde" bir tırmanış... Sağ yanımızda yüz yıl önce can havliyle göç edenlerin çığlıkları... Sol yanımızda Kuşçubaşı Eşref'in "Komam bunu yanlarına!" diyen kükreyişi... Biraz daha dikkatle duyarsın bunları ve daha fazlasını...

Ve sonra, Demirler (Jelezino)... Nice tanıdık ninniyi, maniyi, türküyü, ağıdı duymak istersin bir açık bahçe kapısından... Ama nafile... "Demirler" adının sıcaklığıyla yetinirsin...

"Gugutka"da, Balkanların "asırlardan bu yana talihi olan göç"le yıllar önce buraya gelip yerleşen Müslüman Arnavutlardan iz ararsın. Bir anı, bir ses...

İsmindeki aşinalık sizi kuşatır "Kazak"ın... Burada; Bosna'da, İstanbul'da, Erzurum'da, Kırım'da, Kosova'da, Şumnu'da rastladığınız asırlık Osmanlı mezar taşları, son nöbetlerini tutmaktadır...

Ve "Dutlu"... Asırlık ağaçları... Belki de bin yıllık gelenekleriyle... Dutlu... Yemekleriyle karnınızı, güler yüzüyle gönlünüzü doyurur Dutlu...

Dedik ya: "Mekân Balkan", "zaman hazan", "şahıslar da tarih" olunca, dünyanın en alımlı romanlarından birisi çıkıverir ortaya: Rumeli...

Ve "Hambardere"... Tabiatın, "güzelliğiyle iç yakan", "sularıyla iç soğutan" cennet köşesi... Her an nadide güzellikte bir ceylan, selamlayabilir sizi... "İşte Balkan bu!" dersiniz.

Ve "Koşukavak"... Sadece bir kelime: Koşukavak... Ama içerisinde; 14. yüzyılın tam ortasından kalma mezar taşıyla Seyyid Baba'yı, 20. yüzyıla damga vuran Ömer Osman Erendoruk'un anılarını barındırır Koşukavak... Dahası... Osmanlı'dan kalma Kaymakamlık Binası'nın içler acısı hâli...

Bir tarihtir Koşukavak... "Bozgun Zamanı" romanıyla tarihe geçen gönüllerin pehlivanı "Olukçu Pehlivan"ın mezarı bir dere kenarında kaybolmuştur. O mezarın yerinde bir avuç toprak birkaç tutam ot... Oysa geniş omuzlarıyla destanlar yazmıştı Olukçu...

Olukçu'nun mezarından bir rüzgâr ile savrulursun... Ve "Karakuz"... Ömer Osman Erendoruk'un çocukluk hayallerine, yetişkinlik acılarına şahitlik etmiştir Karakuz... "Ömer, Ömer, Ömer..." diye bir Balkan anasının müşfik sesi yayılır dereboyuna... Ceviz ağacından "Ana..." diyen sesi işitilir Ömer Osman'ın... Ve yıllar, ayrılık getirir Karakuz köyüne... O anne ağıt yakar, Ömer Osman ise Zağra'dan ağıt tadında şiirler yakar Karakuz'a...

Ömür boyu silinmeyecek anılarla kazınır Karakuz hafızaya... Ömer Osman unutulmadıkça Karakuz, Karakuz unutulmadıkça Ömer Osman unutulmaz...

Ve her biri binlerce hikâye, binlerce roman olan köyler: "Gemeler", "Canavarlar"...

Yağbasan... Yağbasan Panayırı... Olukçu Pehlivan'ın ilk güreş tuttuğu çayırlar... Onlarca köyde yüzlerce çocuğun binlerce kez hayaline giren panayır... Yağbasan deresinin kenarında, yüzlerce yıllık sanat eseri taşlarla çevrili asırlık bir cami... Yüzlerce yıl Yağbasan Panayırı'na koşmuş, asırlarca Yağbasan deresinin suyunda serinlemiş ne insanlar yatıyor bu kabirde. Şimdi; her birisi "zamana düşülmüş birer not" olan mezar taşlarıyla Yağbasan deresindeki anıları bekliyorlar...

"Atalan"... Nice serhatlarda, nice gazalarda, nice bahadırları zafere taşıyan atların otlağı... Atalan...

Efsanelerle yükselen Rahmılı Dağ... Doğu Rodoplar'ın seyir tepesi olan Rahmılı Dağ... Erenlerin, gazilerin, menkıbelerin "Dağ Bayramı"yla yaşatıldığı Rahmılı Dağ...

Ve ah "Mestanlı"... Güzel Mestanlı... Çevresindeki onca köyle şenlenen, "dertlerinin yerine dünyayı kaldıran adam" Naim'le gurur duyan Mestanlı... Evini âdeta bir "hafızaya" çevirip, yüzlerce yıllık belgelerden mezar taşlarına kadar, her değere gözü gibi sahip çıkan Akif Atakan... Bölgenin anılarını, Yazarını, ressamını, acılarla yoğursa da "pişiren" Mestanlı...

Kayalarından sızan her damla suda, yüreğinden sızan her derde derman arayanların ziyaretgâhı: "Dambalı Tepesi"... Yaran Baba türbesinde alp-erenlerin izini ararsın... O ruhla seyredersin Kırcaali'yi o tarihî tepeden... Ve bir selamla kurulan dostluklar... O dostlukların ürünü olan ikramlar... Velhasıl; "şifa, huzur, tarih ve dostluk" kelimeleriyle hafızana yazılır Dambalı Tepesi...

Ve "Canbaşılı"... "Canını seve seve bahş edenlerin" memleketi... Dağı, taşı, camisi, türbesi tarihtir Canbaşılı'nın... Bir gönül erinin daha ismi çıkar karşına Canbaşılı'da. "İshak Dede-Ruhuna Fatiha-1218(1803-1804)" İshak Dede'nin türbesinin etrafında her meslekten, her meşrepten ve her mezhepten insanın yan yana yattığını gösteren ve her birisi bir sanat eseri olan mezar taşları, binlerce ders verir bize... Almasını bilene...

Ve Cebel... Ah Cebel... Temiz, güzel, hisli bir mücadele şehri... Her adımda yüzlerce yıllık tarihine şahitler bulabileceğiniz Cebel... "Beş metrekarelik bir çayocağında, beşyüz yıllık bir tarihi, beş paralık enfes bir çayla" dinleyebileceğiniz sohbetler vardır Cebel'de... "İyi ki varsın Cebel" diyesin gelir dönüp ardına bakarken...

Ve her güzel şeyin bir sonu vardır elbette:

"Ortaköy'den, Karakuz'dan Cebel'e... *Kehribar Renkli Yaprakların Çağrısı...*"yla çıktığımız bu Balkan turu da nihayete erer, bir diğerini başlasın diye...

Demiştik ya:

"Mekân Balkan", "zaman hazan", "şahıslar da tarih" olunca, dünyanın en alımlı romanlarından birisi çıkıverir ortaya: Rumeli...

Deliorman Gülleri veya Tatar Türk'ü "Saadet Apay" Bizden mi?

"Gülleriyle ünlü bölgemiz neresidir? "

Bu soruya cevabınız ne olurdu?

"Bölgemiz" kelimesindeki "-miz" iyelik ekini, nereyle ilişkilendirdiğinizle alakalıdır bu soruya vereceğiniz cevap...

Sizce bu iyelik eki, sadece güzide şehrimiz Isparta'yla mı ilişkilendirilmeli?

Yoksa bu soruya verilecek en doğru cevabı bulmak için, hem tarihî olarak daha derine, hem de coğrafî olarak daha geniş alanlara mı bakmalıyız?

Kimi yerde bir çizgiden, kimi yerde de dikenli tellerden örülmüş olan yapma sınırların ötesine geçmeli mi bakış açımız? Geçmemeli mi?

Ya da soruyu başka şekilde soralım: "Vardar Ovası", "Selanik Türküsü", "Şefo'nun Evi", "Lofça'nın Arkası Kaya" türkülerinin kaynağı, "suni" sınırların ötesinde kaldığı için, bu türküler "bizim" değil mi acaba!

"Evlerinin önü kaya

Kayadan bakarlar aya..." diye "Kaf Dağı'nın ardındaki cennet misal Güneş Ülkesi" Azerbaycan'dan seslenen nazlı türkü ile;

"Küçük İskit ülkesi" olan ve 3500 yıldır bülbüllerin Türkçe şakıdığı nazlı Lofça'dan seslenen Kadriye Latifova'nın söylediği,

"Lofça'nın ardında kaya

Kayadan bakarlar aya..." türküsü, "suni" sınırların ötesinden seslendiği için "bizim" değil mi acaba!

Bu iki türkünün kardeşliğine ben bin bir yeminle şahitlik ederim... Ya siz?

Isparta'nın güllerinin "bizim" olduğu kadar; Şeki'nin, Tebriz'in, Yesi'nin, Kazan'ın, Üsküp'ün, Kalkandelen'in, Radoviş'in, Manastır'ın, Ohri'nin, Bosna'nın, Sancak'ın, İşkodra'nın, Prizren'in, Ulçin'in, Debre'nin, Filibe'nin gülleri de bizim değil mi?

Isparta'nın güllerinin "bizim" olduğu kadar; "Nazlı Budin"de Gül Baba'nın mübarek sarığına besmele ile iliştirdiği güller de bizim değil mi?

Isparta'nın güllerinin "bizim" olduğu kadar; yıllarca Mekke'ye, Medine'ye mis kokulu güllerini göndererek "Hacı" olan Eski Zağra'nın, Kazanlık'ın gülleri de bizim değil mi?

Hepsinin "bizim" olduğuna şahitlik edebilirim elhamdülillah... Ya siz?

Ya Deliorman'ın "deli" yeşilini, kurban olunası güzel Türkçeleriyle asırlardır sulayan, "Türkçe gülünün en güzel şakıyan bülbülü ben olacağım!" diye şiir yarışmalarında yarışan 7 yaşındaki Ahmet, 9 yaşındaki Mümin, 11 yaşındaki Ayşe, Kadriye... bizim değil mi? "Suni" sınırlar bu Deliorman'ın güllerini, bülbüllerini "bizim" olmaktan çıkarır mı?

Bizi yürek delen bir bakışla, "*Munlar şımdı kaydan? (Bunlar şimdi nereden?*)" diye asırları delen kadim Türkçesiyle karşılayan, Şumnu'nun Bulanık köyünden 87 yaşındaki "tarih yüzlü" Tatar Türk'ü "Saadet Apay " şahittir buraların bizden, bizim onlardan olduğumuza...

Çünkü bu "suni" sınırlara, 272 yıllık bir "bilge aksakal" olan Şumnu Tombul Cami'nin minaresi sığmıyor... Asırlık ilim yuvası Nüvvap Medresesi'nin anıları sığmıyor...

Şimdi en baştaki sorumu tekrar soruyorum:

"Gülleriyle ünlü bölgemiz neresidir? "

El-cevap: Isparta'dır, Şumnu'dur, Üsküp'tür, Bakü'dür, Yesi'dir, Kazanlık'tır, Filibe'dir, İstanbul'dur, Yeni Zağra'dır, Prizren'dir, Sivas'tır, Radoviş'tir, Debre'dir... Hepsidir...

Yeter ki bu "gül deryası"nı görmesini bilelim...

"Balkan Kadınları/Anaları" ve Şaşırmak!

Bir Balkan kadını herkesi çok şaşırtmış!

"Şaşıranlara şaşıyorum, ama şaşırmak iyidir, en azından 'anlamaya bir kapı' aralar..."

Oscar adayı olan "Bal Ülkesi" filminde, İştip ve Köprülü'ye yakın Bekirli köyünde yaşayan bir Yörük-Türk kadını Hatice Murat (kızı) herkesi şaşırtmış. Onun tabiatla kurduğu hakkaniyetli ilişki, çağımızın çıkarcı-pragmatist dünyasını özümseyen, en azından normalleştiren pek çok kişiyi şaşırtmış...

Balkan kadını Hatice Hanım, yaklaşık 700 yıldır Anadolu'dan Balkanlara kucak kucak taşınan irfanın "dağlarla korunmuş" bir numunesidir. Şaşırmamak lazım... Ama şaşırmak da iyidir. En azından anlamaya bir kapı aralar...

Üsküp'ün, Niş'in, Leskofça'nın, İvranya'nın, Kalkandelen'in, Kosova'nın, Yeni Pazar'ın, Debre'nin, Bosna'nın hatta Viyana'nın fethi için;

"Git evladım yıllarca ben oğulsuz kalayım,

Şu yaralı bağrıma kara taşlar çalayım..."

diye biricik evladını gönderen Haticeler, Fatmalar... Balkan anaları... Şaşırtmaz mı!?..

Bu halisane duygu ve dualarla fethedilmiş Üsküp'te, Usturumca'da, Prizren'de, Mostar'da... Yahya Kemal gibi "kalem erleri" yetiştiren Nakıye'ler, Nurten'ler, Adile'ler...Balkan anaları... Şaşırtmaz mı!?..

Balkan anası bu... Şaşırmamak lazım... Ama günümüzün "bozulmuş, halisane görme duyusunu yitirmiş" gözleriyle baktığımızda, şaşırmamak elde değil...

Ya bir de 1915 yılında, dünyayı şaşırtan (şaşırtması gereken!) Balkan anaları var... Yedi düvel, Çanakkale önlerine "çelik zırhlı duvarlarıyla" yani son model silahlarıyla geldiği zaman... Kınalı kuzularını, yiğitlerini, Mehmetçiklerini, "1912'de Osmanlı buradan gitti!" demeden Çanakkale'ye uğurlayan Balkan anaları... Şaşırtmaz mı!?.. Kimlerin anaları mı onlar? Sayalım bir kısmını:

Budaklarlı Gazi Hamza Yakup, Kalkandelenli Gazi Mürtezan Mürtezan, Üsküplü Gazi İslâm, Gazi Hacı Yusuf, Breştanikli Gazi Şahin, Kalkandelen-Treboşlu Gazi Neyaz, Raptiştahlı İki Kahraman: Cemail Reşit ve Sakip Reşit, Konçeli Şehit Sait (Seyit) Yaşar, Novaklı Gazi Ömer, Gostivar'lı Beş Kahraman, Aşağı Koliçanlı Gazi Şerif Aga, Kocacık Kalesi Etekleri̇nden Üç Kahraman: Breştanikli Şehit Şakir –Breştanikli Gazi Kerim-Breştanikli Gazi Becet (Behçet), Budaklarlı Gazi Beyzat İsmail (Suskun Gazi), Üsküp-Karşıyakalı Üç Kahraman, Kalkandelen-Jazintsa Köyünden Gazi Yunuz Mustafa, Svetovalı Lütfi İbrahim...

Ve daha nice kahraman evladını "şehit" ya da "gazi" olmaya gönderen Balkan anaları... Ayşe'ler, Fatma'lar, Hatice'ler... Balkan kadınları... Balkan anaları...

Balkan anası bu... Şaşırmamak lazım...

"Şaşıranlara şaşıyorum, ama şaşırmak iyidir, en azından 'anlamaya bir kapı' aralar..."

Yine de tekrarlıyorum: Balkan anası bu... Şaşırmamak lazım!?

Tarihin En Büyük "Vefa" Örneği: *Balkanlardan, Çanakkale'ye...*

Yer: Çanakkale... Tarih: 1914-1916 arası...

Yüzlerce yılın hesabı, yüzlerce yılın kini, küçücük bir kara parçasına sıkışmış...

"Balkan kökenli" ve "volkan yürekli" millî şairimiz olan Mehmet Âkif'in tabiriyle, gökler ölüm indiriyor, yerler ölü püskürüyor...

Doğu Türkistan'dan Bosna'ya, Tebriz'den Viyana'ya, Çuvaşistan'dan Yemen'e uzanan yüzlerce yıllık bir medeniyetin yetiştirdiği yiğitler, göğsünü tıpkı "nazlı bir hilâl gibi" siper etmiş Çanakkale boğazına...

Havranlı Koca Seyit'ler, Ezineli Yahya Çavuş'lar, "destan" kelimesini yeniden tanımlayıp öğretiyor dünyaya...

Yer: Balkanlar...

Binlerce "Balkanlı Koca Seyit", Çanakkale'ye gitmeye hazırlanıyor...

Kimisi hasta annesini, kimisi yaşlı babasını, kimisi nazlı yavuklusunu veya eşini, kimisi de yeni doğmuş çocuğunu bırakarak yola çıkmaya hazırlanıyor...

Konçeli Sait (Seyit) Yaşar, Novaklı Ömer, Breştanikli Behçet, Budaklarlı Hamza Yakup ve Beyzat İsmail, Üsküplü İslâm, Kalkandelenli Mürtezan, Gostivarlı Şaban Süleyman, Raptiştahlı Cemail Reşit, Koliçanlı Şerif Aga...

Sancak bölgesinden Ahmet Aga Hamzagiç önderliğinde kurulan "Curumliya"(Gönüllüler) ordusundaki binlerce yiğit...

Filibe'den, Kırcaali'den, Dobruca'dan, Kosova'dan, Bosna'dan binlerce yiğit...

"Yüreklerinin başkenti" müjdeli şehir İstanbul için gittiler...

Yüzlerce yıl, "bir yüreğin iki yarısı" olarak Varna'da, Mohaç'ta, Belgrad'da, Zigetvar'da, Estergon'da, Kosova'da, Anadolu'lu kardeşleriyle birlikte omuz omuza savaştıkları onlarca savaş meydanına "vefa" olsun diye gittiler...

Tarihin en büyük zaferlerinden biriyle, en büyük "onur" ve "vefa" madalyalarını takındılar.

Zafer sonrasında, kimisi bu onur ile şehadet şerbetini içmişti...

Kimisi kolunu, bacağını, gözünü Çanakkale toprağına bıraktı, ahirette şahitlik etsin diye...

Kimisi de, yüzlerce, binlerce yıllık vatanını sahiplenerek Balkanlara aylar, yıllar sonra da olsa döndü...

Çanakkale'de cesaret kazandı, yürek kazandı, sadakat kazandı, iman kazandı, onur kazandı...

Ve Çanakkale'de, *"Balkanlı yiğitlerin vefası"* kazandı...

Yahya Kemal'in Ömrünün Son Yıllarını Geçirmek İstediği Ufuk Penceresi: Rakofça'nın Yeri Meselesi[1]

Türk Edebiyatı'nın en meşhur "kurucu" şairlerinden birisi olan Yahya Kemal Beyatlı'nın Üsküp, Paris, İstanbul ve dış temsilciliklerde geçirdiği yıllar, bu mekânlarda etkileşim içerisinde bulunduğu tabiat unsurları, tarihî ve mimarî unsurlar, daima edebiyat araştırmacılarının dikkatini çekmiştir.

---

1 Bu bildiri metninde, tarafımızdan hazırlanıp İstanbul Fetih Cemiyeti tarafından basılan "Yahya Kemal ve Üsküp" adlı kitabın ilgili kısımlarından yararlanılmıştır. 03.11.2018 tarihinde "Vefatının 60.Yıldönümünde Yahya Kemal Beyatlı Sempozyumu"nda bildiri olarak sunulmuştur.

Şairin sanat ve fikir dünyasında bu ortamlardan hangisinin daha etkili olduğu konusu da sıkça tartışılagelmiştir. Sadece şairin anılarını okumak bile doğduğu ve 18 yaşına kadar yaşadığı Üsküp'ün "uhrevî" ortamının şair üzerindeki tesiri hakkında fikir verebilir. Ancak Üsküp'ün tesiri sadece bu ortamla sınırlı değildir. Yaz aylarında ailecek gittikleri ve çiftliklerinin bulunduğu Rakofça, Lapardinçe, Zıbıfça gibi yerler, şairin çocukluk yıllarındaki arayış hâlindeki ruhuna "fatihane zan" ile dolu duygular yerleştirir. Bu duygular yıllar sonra şairin en çok bilinen şiirlerine yansır.

Şairin gerek şiirlerini gerekse nesirlerini konu bakımından değerlendirmek isteyen araştırmacılar, *"Aldım **Rakofça kırları**nın hür havâsını..."* dizesini mutlaka ele alırlar. Şairin bu mekândan etkilenen ruhu, "Rakofça"yı masalsı ve etkileyici bir üslupla anlatmasını da sağlamıştır. Ancak şairi son derece etkileyen bu mekânın nerede olduğu konusu daima tartışma konusu olmuştur.

Çalışmamızda; Yahya Kemal Beyatlı'nın *"Ben de ihtiyarlığımı Rakofça'da geçirmeyi tahayyül ediyorum..."* (Uysal, 2009:59) dediği Rakofça ve beraberinde anılarında geçen Lapardinçe, Zıbıfça ve Buyanofça'nın neresi olduğu hakkında bilgi verilecek, bu mekânların tanıtımı görsellerle desteklenecektir.

Şairin; "Süleymaniye'de Bayram Sabahı"nda, "Selimnâme"de, "Açık Deniz"de hâkim olan "fatihane zan" duygusunun oluşmasında çocukluk yıllarının, Üsküp'ün özellikle de "Rakofça kırları"nın etkisi büyüktür. Hususiyetle de "Açık Deniz", bu duygunun tamamen sindiği bir şiirdir:

(AÇIK DENİZ)

"Balkan şehirlerinde geçerken çocukluğum;
Her lâhza bir alev gibi hasretti duyduğum.
Kalbimde vardı 'Byron'u bedbaht eden melâl
Gezdim o yaşta dağları, hulyâm içinde lâl,
***Aldım Rakofça kırlarının hür havâsını**,*
Duydum akıncı cedlerimin ihtirâsını,
Her yaz, şimâle doğru asırlarca bir koşu,
Bağrımda bir akis gibi kalmış uğultulu...
Mağlûpken ordu, yaslı dururken bütün vatan,
Rü'yâma girdi her gece bir fâtihâne zan.
***Hicretlerin bakıyyesi hicranlı duygular**,*
Mahzun hudutların ötesinden akan sular,
Gönlümde hep o zanla beraber çağıldadı,
Bildim nedir ufuktaki sonsuzluğun tadı!
Bir gün dedim ki istemem artık ne yer ne yâr!
Çıktım sürekli gurbete, gezdim diyar diyar;
Gittim o son diyâra ki serhaddidir yerin,
Hâlâ dilimdedir tuzu engin denizlerin!" (Kemal, 2008: 8)

Ayrıca Yahya Kemal, Sermet Sami Uysal'a "Geçiş" adlı şirindeki hâkim duyguyu şöyle açıklar:

"İnsan yaşlandıkça mesut geçen çocukluk günlerini daha sık hatırlıyor... Sık sık hayal yolu ile oralarda yaşıyor... Ben de ***ihtiyarlığımı Rakofça'da geçirmeyi*** *tahayyül ediyorum... Onun için:*

Dağlar başında zevkini aldımdı varlığın,
Bulsun bu zirvelerde huzûr ihtiyarlığın
dedikten sonra o atmosferi vermek için şöyle devam ediyorum:
Akşam, çoban sadâları artar, güneş söner;
Gür çıngıraklarıyle davar yayladan döner;

Havlar zaman zaman gece ufkunda bir köpek,
Gönlüm hüzünlenir bunu duydukça ürkerek. " (Uysal, 2009: 59)

Şairin, özellikle de *"Dağlar başında zevkini aldımdı varlığın,/ Bulsun bu zirvelerde huzûr ihtiyarlığın"* ifadelerinden, Rakofça'nın onun için ehemmiyetini çıkarmak güç değildir.

Yahya Kemal'in çocukluk yıllarında "akıncı cetlerinin ihtirası" ile ruhuna "fatihâne bir zan" işleyen, anılarında özlem dolu cümlelerle anlattığı "Rakofça, Lapardinçe, Buyanofça, Zıbıfça" nerededir?

Nihad Sami Banarlı, Rakofça'nın yeri ile ilgili şu cümleyi kurar:

"Bugün Yugoslavya topraklarına bıraktığımız bu kırlardaki hür havayı teneffüs eden eski akıncılarımız, Yahya Kemal'e göre, ufuklara koşmak, ufuklarla yarışmak ihtirâsını, sanki bu sihirli havâdan alıyorlardı." (Banarlı, 1997: 2)

Görüldüğü gibi Banarlı; "Yahya Kemal'in şiir söyleyişi" ile "Osmanlı akıncılarının at sürüşlerindeki üslûp benzerliği"ni Rakofça kırlarının verdiği havaya bağlar. Rakofça'nın yeri ile ilgili "Bugün Yugoslavya topraklarına bıraktığımız" ifadesini kullanır. Ancak kesin yer bildirmez.

Şairin hayatıyla ilgili ayrıntılı çalışmaları ile bilinen Beşir Ayvazoğlu, "Yahya Kemal "Eve Dönen Adam" adlı ansiklopedik biyografi eserinde Rakofça'nın yeri ile ilgili yine Yahya Kemal'in anılarındakine benzer şu bilgileri verir:

"Rakofça: Makedonya'da, Yahya Kemal'in anneannesi Adile Hanım'a ailesinden kalan üç çiftlikten birinin bulunduğu, Sırbistan sınırındaki Zıbıfça'nın üstünde bir köy. Diğer iki çiflik de İvranya(Vranya) ve Lapardinçe'dedir." (Ayvazoğlu, 2013: 400)

Görüldüğü gibi Ayvazoğlu'nun çalışmasında da şairinkine benzer şekilde *"Sırbistan sınırında"* ve *"Zıbıfça'nın üstünde"* ifadeleri yer alır.

Âlim Kahraman ise "Büyük Göçmen Kuş-Yahya Kemal Beyatlı" adlı eserinde, birçok yerde Rakofça'dan bahseder. Ancak bu eserde de Rakofça'nın günümüzdeki konumu ile ilgili tarif içeren bir bilgi yer almamaktadır. (Kahraman, 2013)

Örnek çalışmaları çoğaltabiliriz... Ancak çalışmalarda; Rakofça'nın günümüz Balkan coğrafyası içerisindeki yeri ile ilgili somut bilgi yer almamaktadır. Maalesef, Üsküp'te de Rakofça'nın yeriyle ilgili sorularımıza tatmin edici bir cevap alamadık. Aldığımız cevaplar genel tahminlerden öteye gitmedi.

Araştırmalarımızda "Rakofça kırları(veya çiftliği)"nın yerini tayin edebilmek için en önemli ipuçlarının, yine şairin hatıralarında gizli olduğu sonucuna vardık. Şairin hatıralarında "*Rakofça, Lapardinçe, Buyanofça, Zıbıfça*" adlı dört yerden bahsedilmektedir (Kemal, 1999: 57-85). O hâlde, günümüz Balkan haritasında, bu yer isimleri birbirine yakın konumda olmalıdır. Ayrıca hatıralarda Rakofça'nın; Belgrad-Üsküp tren yolu üzerinde olduğu, Üsküp'ten Niş'e giderken yol üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Rakofça'nın (ve çiftliğin) yeri ile ilgili en somut ipucu, Yahya Kemal'in yıllar sonra Belgrad'dan Üsküp'e tren ile gelirken anlattıklarıdır. Şair, trenin penceresinden Rakofça'yı izler ve şu önemli ifadelerle de gördüklerini anlatır:

"*...refâkatime verilen kâtip Kemal Bey'le tirenin penceresinden Rakofça'ya bakıyorduk. Yerini tâyin etmekle beraber çiftliği iyi tefrîk edemedik. Onun bulunduğu sırtta* ***büyük bir kilise kubbesi*** görünüyordu. ***Bizim zamanımızda bu kilise yoktu.*** *Kalbim muammâlı bir hüzün içindeydi. Geçtik.*" (Kemal, 1999: 31-32)

Şairin hatıralarından edindiğimiz bütün bu ipuçları bize gösteriyor ki; şairin anılarında geçen *Rakofça*, *Lapardinçe*, *Buyanofça* ve *Zıbıfça;* günümüz Sırbistanı'nın, Belgrad-Niş-Leskofça-Vranya yolunun güneydoğu uzantısında, Yunanistan ve Makeodonya'yı Sırbistan ve Macaristan ovalarına, Avusturya ve Slovakya üzerinden Avrupa içlerine bağlayan hem karayolu hem de tren yoluna yakın yerleşim yerleridir. Yani Rakofça ve yanındaki bu yerler, genel anlayışın tersine günümüz Makedonya'sında değil "Sırbistan sınırları içerisinde"dir.

"Hülasa; Rakofça (Lapardinçe, Buyanofça ve Zıbıfça) kırları, ışıltılı "kırçı" törenleri, hür havası, şairin cedlerinden kalmış fakat işgal altında olan "kılıç hakkı" toprakların hemen yanıbaşında olması, coşkun Rumeli türkülerinin ve menkıbelerin dinlendiği, şiir defterini dolduracak kadar şedit bir çocukluk aşkının yaşandığı yer olması ve en önemlisi de şairin "ihtiyarlığını geçirmek istediği yer" özelliğini taşımasıyla mühim bir coğrafyadır." (Karakuş, 2018: 50-51.)

Sonuç olarak diyebiliriz ki Rakofça, günümüz Sırbistan'ının güneydoğusunda, Belgrad, Niş, Leskofça ve Vranya'dan Makedonya'ya uzanan kara ve tren yolunun kenarında, Preşova'nın kuzeyinde kalan bölgededir. Yaygın olarak sanıldığının ve zikredildiğinin aksine günümüzde Makedonya'da değil Sırbistan'da yer almaktadır.

Bildiri Kaynakçası

Ayvazoğlu, Beşir (2013), *Yahya Kemal "Eve Dönen Adam" Ansiklopedik Biyografi* (2.Baskı), İstanbul, Kapı Yayınları

Banarlı, Nihad Sami (1997), *Yahya Kemal Yaşarken,* İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları Beyatlı, Reşat (1959), "Yahya Kemal'in Hayatı", *Yahya Kemal Enstitüsü Mecmuası 1,* İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları

Kahraman, Âlim (2013), *Büyük Göçmen Kuş-Yahya Kemal Beyatlı,* İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları

Karakuş, Ertuğrul (2018), *Yahya Kemal ve Üsküp*, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları

Kemal, Yahya (2008), *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları

Kemal, Yahya (1999), Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları

Uysal, Sermet Sami (2009), *125. Doğum Yılında Değişik Yanlarıyla Yahya Kemal*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat

Drama "Köprü"sü "Var" imiş, Hakikaten "Dar" imiş!

Drama köprüsü bre Hasan dardır geçilmez
Soğuktur suları Hasan bir tas içilmez
Anadan geçilir bre Hasan yardan geçilmez
At martini debreli Hasan dağlar inlesin
Drama mahpusunda bre Hasan dostlar dinlesin

(Drama köprüsü Hasan dardır geçilmez
Soğuktur suları Hasan bir tas içilmez
At martinini de bre Hasan dağlar inlesin
Drama mahpusunda Hasan Karakedi dinlesin)

2014 yılında Makedonya'da bir üniversiteye Türkoloji dersleri vermek üzere görevli idim. Bazen Bulgaristan yolunu takip ederek; Kapıkule, Harmanlı, Hasköy, Filibe, İhtimam, Samakof, Köstendil, Eğridere, Kumanova güzergâhından Üsküp'e giderdim. Bazen de Batı Trakya yolunu takip ederek; Pazarkule, Dimetoka, Sofulu, Dedeağaç, Gümülcine, İskeçe, Kavala, Selanik, Valandovo, Köprülü, Kaplanköy güzergâhından Üsküp'e gider idim. Her yolculuğumda da güzergâh üzerindeki tarihî eserleri görmeye gayret ederdim.

İkinci güzergâhı, yani Batı Trakya güzergâhını takip ettiğim bir gün, Selanik'te Eski Cami (Hortacı Süleyman Efendi Cami-Rotonda)'yi ilgiyle incelediğimi ve resimlerini çektiğimi gören yaşlı bir adam yanıma yaklaştı ve Türkiye'nin iç bölgelerinin ağız özelliklerini çağrıştıran konuşmasıyla bana Türkiye'ye dair birşeyler sordu. Türkiye'nin iç bölgelerinden Mübadele ile gelen bir ailedenmiş. "Tarihî eserlere meraklı isen Drama'da Hasan'ın Drama Köprüsü'ne git!" demişti bana. "Gerçekten de çok dar! Üstünden su da geçermiş! Drama'nın yaşlıları Drama Köprüsü derler!" demişti. Drama Köprüsü'nü bir dönem Drama'nın içerisinde olan fakat şu anda yıkılmış olan bir köprü olarak biliyordum. Köprü hakkında bildiklerimi anlattım. "Bizde resmi bile var. Siyah beyaz!" dedi. Ama vaktim olmadığı için, bu samimi insanın resmi getirmesini bekleyemedim. Esasen bir hata yapıp "Su kemerini Drama Köprüsü sanmış olmalılar." diye düşündüm. Ciddiye de almamıştım. Bu mesele bir müddet zihnimi meşgul etti.

Neler biliyordum bu köprüyle ilgili? Debreli Hasan kim idi? Kimilerine göre Selanik-Kayalar yakınlarındaki Debre köyünden, kimine göre de günümüzde Makedonya-Arnavutluk sınırında yer alan Debre şehrinden gelmişti. Makedonya'da mezar taşı ve tarihî eser araştırması yaparken de birçok efsanesini duymuştum. Kimisine yaşadığı bölgenin yöneticisini kimisine göre de komutanını haksızlığa dayanamadığı için vurmuş ve Drama-İskeçe bölgelerinde eşkıya olarak "zenginden alıp fakire verdiği" için genelde sevilen bir kaçak-kahraman idi.

İsmi bilinen ve meşhur türküsünde adı geçen tek dostu da *"Karakedi"* idi. Hatta meşhur türküde geçen ve "varlığı tartışmalı" Drama Köprüsü'nü de o yaptırmış veya tamir ettirmiş idi. Birkaç yıl Selanik'te gördüğüm Anadolu Türkçesi konuşan adamın söyledikleri ile bu

düşünceler, zaman zaman zihnimi meşgul etti. Ta ki Gümülcine'den birilerinin bu köprüyü ziyarete gittiğini duyana kadar...

Hatta bu gezi internette de haber olmuş. Yıllar önce Lozan Mübadilleri Vakfı Genel Sekreteri Sefer Güvenç köprünün bulunduğunu duyurmuş. Bursalı bir mübadil, Drama'ya yaptığı bir ziyaret esnasında, Drama Küçük Asyalı Mübadiller Derneği Başkanı Nikos Latsistalis'e elindeki fotoğrafı gösteriyor ve Drama Köprüsü'nün bu olduğunu ve onu bulmak istediğini söylüyor. Latsistalis ise Drama-İskeçe yolu üzerindeki *Nusratlı (Nikiforos)* köyü çıkışındaki bir su kemerinin, resimdeki "köprü" olduğunu duyuruyor.

Fakat "Bir "su kemeri" türküde bahsi geçen "Drama Köprüsü" olabilir mi?" şeklindeki sorular zihinleri kurcalıyordu. Bu soru, "köprü"yü ve konumunu görene kadar bendenizin de zihninde bir soru işareti idi. Ancak Rumeli Dergisi Genel Yayın Yönetmeni ve Balkan Türk edebiyatının değerli yazarı Mehmet Türker Bey ile düzenlediğimiz bir kültür gezisi esnasında, "su kemeri"ni görünce aklımdaki bütün soruları yeniden gözden geçirdim.

Bazı soru işaretleri var idi:

Birinci soru; "Su Kemeri" yerine "köprü" ibaresi kulanılabilir mi? sorusuydu. "Su Kemeri" yerine halk arasında "köprü" ifadesinin kullanıldığını İstanbul'da, Makedonya'da ve Kosova'daki araştırmalarım sırasında defalarca duymuş idim. Dolayısıyla halk arasında bir "su kemeri"ne "köprü denmesi, şaşılacak bir durum değildi. *(Haricen bazı köprüler, çift fonksiyonlu yani hem köprü hem de su kemeri olarak yapılabiliyor. İskeçe yakınlarındaki "güzelim" ve "mazlum" Hamidiye Köprüsü gibi...)* Bu konu aklımda netleşti.

İkinci problem, köprünün yeri idi. "Drama Köprüsü" ibaresi, köprünün şehrin merkezinde olabileceğini doğal olarak akla getiriyor. Fakat Debreli Hasan'ın eşkıya olarak özellikle İskeçe-Drama arasında dağlarda gezmesi, türküde geçen "köprü"nün de bu bölgede olması durumunu mantıklı kılıyor.

Aslında "köprü"nün konumu ve türküdeki veriler karşılaştırıldığında akla gelebilecek diğer sorular da yerini mantıklı açıklamalara bırakıyor. Türküde "*Drama köprüsü Hasan dardır geçilmez!*" diyor. Bir köprü "üzerinden geçilemeyecek kadar *dar*" olarak neden yapılsın? Köprünün yapılış amacına aykırıdır bu durum. Demek ki türküde geçen "köprü", gerçek bir "köprü" değil, halk arasında bu sıfatla anılan bir "su kemeri"dir. Türkünün verdiği bilgiye göre "köprü" hem "üzerinden geçilemeyecek kadar *dar*" olacak hem de "*suları soğuk*" olacak.

Bütün bu veriler ışığında naçizane fikrim; *Nusratlı (Nikiforos)* köyü yakınındaki halk arasında "Drama Köprüsü" diye bilinen bu su kemerinin, "Debreli (De bre) Hasan" türküsünde geçen "Drama Köprüsü" olduğu yönündedir.

Milletimizin güzide bir hatırası olarak zihinlerde dolaşan bu içli türküyle ilgili en somut eser olan "Drama Köprüsü", ilgiyi hak ediyor. Diyorum ki:

"DRAMA 'KÖPRÜ'SÜ 'VAR' İMİŞ,
HAKİKATEN 'DAR' İMİŞ!"

Yahya Kemal'in Merhum Annesi Nakıye Hanım'ın Kaybolan Şahidesinin Yerine Yenisinin Dikilme Hikâyesi

Bu konuyla ilgili bazı belirsizlik ve merakları gidermek için bu yazı kaleme alınmıştır:

2011 yılında doktora tezimizi araştırmak için Üsküp'e geldiğimizde Yahya Kemal'in anılarının izinde Üsküp'ü hasretle ve hassasiyetle adımlamıştık. Anılarla dolu evinin yıkılmasına çok üzülmüştük. Ama bizi asıl üzen, yetişmesinde belki de en önemli işlevi gören annesinin mezarının yerinde olmamasıydı. Varlığıyla sürekli övündüğümüz büyük şairimizin annesinin mezarını bile milletçe diktirememiş olmamız bizi çok üzdü. Ve yıllar önce, İsa Bey Camisi'nin avlusunda, bu mezar taşının dikilmesi için gayret göstereceğiz diye kendi kendimize söz vermiş, yemin etmiştik.

2013 Aralık ayında, Bulgaristan Filibe'de oturum alamayınca, Kalkandelen Üniversitesi Şarkiyat Bölümü'ne görevlendirildik ve Üsküp'e yerleştik. Gelir gelmez bura edebiyatıyla ilgili çalışmalarımızın yanında, Nakıye Hanım'ın mezar taşıyla ilgili girişimlere de başladık. Konuyu çeşitli toplantılarda dile getirdik. Daha önce bazı sonuçsuz girişimlerin yapıldığını öğrendik. Benim gibi burada görevli olan Dr. Fikret Yıkılmaz ve Yrd. Doç. Dr. Serdar Uğurlu gibi bazı Türkolog meslektaşlarımın da konuya çok istekli olduğunu öğrendik. (Daha önce Üsküp'te görev yapmış olan Dr. Zeki Gürel hocamızın da yayın organlarında bu konuyu dile getirmiş olduğunu öğrendik.)

Girişime; Üsküp Yunus Emre Türk Kültür Merkezi yönetimi ve Türkoloji projesi kapsamında Makedonya'da bulunan 5 türkolog hocamız da maddi destekleriyle katıldı. Taşın şekli, yazısı, alfabesi gibi konularda hep bu 7 kişilik ekibe danışılarak kararlar verildi. Taş, Üsküp'e 20-25 km mesafede olan bir yerleşim yeri olan Kondova'da yaşayan bir Türk mezar taşı ustasına yaptırıldı. 2 hafta süren yorucu bir süreçte taş hazırlandı. 2. aşamada Makedonya İslam Birliği ve İsa Bey Camisi yönetiminden izin alma süreci vardı. Yapılan görüşmeler sonucunda gerekli izinler zor da olsa alındı. (Bu aşamada İslam Birliğinde görevli Nizam Reşit'in desteği alındı.)

Makedonya'da hassas durumlardan birisi olan çeşitli dinî grupların karşı çıkma, hatta şiddetli bir tepki verme durumu da vardı. Bu yüzden bu sürecin fazla sesli yürütülmemesine gayret edildi.

Taşın yerini kesin olarak bilen şair-yazar Avni Engüllü ve mahallenin önde gelen bazı yaşlılarına mezarın yeri tespit ve teyit ettirildi. (Bu tespit ve teyitlerden hareketle mezarın yerinin, ihtimal dâhilinde olan çok küçük sapmalar haricinde doğru tespit edildiğini söyleyebiliriz.)

Nihayetinde rahmetli Nakıye Hanım'ın mezar taşı, 30.04.2014 tarihinde, Üsküp Yunus Emre Türk Kültür Merkezi yönetimi, Makedonya'da faaliyet gösteren çeşitli sivil toplum kuruluşu temsilcileri ve Türkoloji projesi kapsamında Makedonya'da bulunan ve maddi destek veren Türkologların katılımıyla yenilendi.

İnşallah unutturulmaya çalışılan bu taş, bir zarar görmeden yıllarca yerinde durur ve fatiha okunmasına vesile olur...

Bu girişimde desteklerini esirgemeyen, taşın şekli ve yazılar konusunda istişare ettiğimiz yönetici ve türkolog hocalarımızın da ismini zikretmek isteriz:

Selçuk Uysal, Dr. Fikret Yıkılmaz, Yrd. Doç. Dr. Serdar Uğurlu, Dr. Nurgül Yıldız, Yrd. Doç. Dr. Haluk Aydın. Feyzullah Bahçi (Dönemin Üsküp YETKM Müdürü)

Yahya Kemal mi Üsküp'ü, Üsküp mü Yahya Kemal'i Anlatır?

Yahya Kemal'in Üsküp'te iken 5 farklı evde kaldığını biliyor musunuz?

1. Şairin validesi merhume Nakıye Hanım'ın annesi olan Âdile Hanım'a ait olan ve İshakiye Mahallesi'nde "karaağaçlar altında" bulunan, Ahmet Âgah'ın doğduğu ev.
2. Nakıye Hanım'ın genç yaşta vefatının ardından, İbrahim Naci Bey'in yeni bir evlilik yapmasından dolayı ailenin taşındığı Vardar'ın karşı yakasındaki Muhacir (Macir) Mahallesi'nde yer alan kiralık ev.
3. Ahmet Âgah 5 yaşında iken, dadısı Zeynep'in evlenerek taşındığı Karşıyaka'daki muhacir evi.
4. Şairin akrabaları "Humbaracızadeler"e ait olan ve Ahmet Âgah'ın aralıklarla ikamet ettiği, Serova deresi kıyısındaki konak.
5. Âdile Hanım tarafından verilen yardımla şairin babası tarafından gecikmeyle de olsa Âdile Hanım'ın konağının yanına yaptırılan, Ahmet Âgah 4 yaşında iken 1888'de yapımı tamamlanan, şairin çocukluğunu ve Üsküp'ten ayrılana kadar genel olarak gençlik yıllarınının geçtiği ev.

Şair, bu evlerden birincisinde yani Âdile Hanım'a ait olan ve İshakiye Mahallesi'nde "karaağaçlar altında" bulunan konakta doğmuştur. Ancak; bugün Bit Pazarı'nın yanındaki tiyatronun otoparkının olduğu yerde bulunan, şair 4 yaşında iken yaptırılan konakta büyümüştür. (Yahya Kemal doğduğu zaman adı "Ahmet Âgah" olarak konmuştur. Yıllar sonra "Yahya Kemal Beyatlı" isim ve soy ismini kullanmıştır.)

"Üsküp'ten A.ÂGÂH" imzasıyla 1901 tarihli «Musavver Terakkî» dergisinde basılan «Hatıra»şiiri, yayınlanan ilk şiiridir.

Üsküp'te Vâlî Hafız Mehmed Paşa aleyhinde başlayan isyana yazdığı şiir ilk politik-sosyal içerikli şiiridir.

İnkılâpçı Ragıp Efendi'yi Üsküp'te tanımış ve onu Paris'e yönlendirecek kaçış fikrinin temelleri Üsküp'te atılmıştır.

Muallim Naci, Recaizâde Mahmud Ekrem, Ziya Paşa, Abdülhak Hâmid gibi yazarların «ufuk açan» kitaplarıyla Üsküp'te (İshâkiye Mahallesindeki evde) tanışmış ve «yenilikçi edebiyat arayışı»nın temelleri Üsküp'te atılmıştır.

Üsküp tekkelerinden tecrübe edinerek aldığı «rindâne» tavır, hem bütün rubailerinde hem de diğer birçok şiirinde, mezar taşına kadar peşini bırakmayacaktır.

Gerek dinî ve millî şahsiyetinin oluşmasında, gerekse bu içerikteki şiirlerinin yazılmasında «ilk tohumları atan» Üsküp sevdalısı Nâkıye Hanım, Eylül 1897'de Üsküp'te vefat eder ve «bu şehrin toprağına karışır.»

Şiir yeteneği ilk olarak bir çocukluk aşkının tesiriyle Üsküp'te ortaya çıkar.

Yahya Kemal'in gerçekçi bir Doğu-Batı kıyaslaması yapmasını sağlayacak olan tecrübeyi kazandığı Yeni Mekteb, Üsküp'ün «en mübarek tepesi» olan Sultan Murat Camisi tepesindedir.

Onu «Şark'tan Garb'a» geçiren Üsküp'teki Mekteb-i Edeb'e, daha sonra içerisine hızlı bir şekilde dalacağı İstanbul entelektüel ortamının fikir dünyasına «Sabah» ve «İkdam» gazeteleriyle girer.

O dönemde yüz elliye yakın camide okunan beş vakit ezanıyla, «Fatih Devrinin Rûhânî Bir Mezarlığı» olmasıyla «Rumeli'de Türklüğün Tekâsüf Ettiği Şehir» olmasıyla Üsküp, Yahya Kemal Beyatlı'nın fikir ve sanat dünyasının nüvesidir, özüdür...

Üsküp Yahya Kemal'in; sarıp sarmalayan, dünyaya göz açtığı zaman *gördüğü (hatta Üsküp'ün tepelerinden içine çeker gibi gibi seyrettiği), dinlediği, dokunup hissettiği, mütecessis bir ruh ile anlamaya çalıştığı, bütün çıkarımlarını sonraki yıllarda bulunduğu şehirlerde* gördüklerini anlamak için temel yaptığı bir şehirdir.

Şimdi yazımızın başlığındaki soruyu tekrar soralım?

Soru: *Yahya Kemal mi Üsküp'ü, Üsküp mü Yahya Kemal'i anlatır?*

Cevap: *Hem Yahya Kemal Üsküp'ü, hem de Üsküp Yahya Kemal'i anlatır?*

Türkiye

(Balkan Dîbâcesi Olarak...)

Türk edebiyatında "şehir (mekân)-insan ilişkisi" deyince akla gelen ilk isimlerden birisi olan Ahmet Hamdi Tanpınar, Evliya Çelebi'den ilhamla, Bursa'nın "ruhaniyetli bir şehir" olduğu hakikati üzerinde durur.

Keçecizâde Fuad Paşa Bursa'yı, "Osmanlı tarihinin dibacesi" olarak tavsif eder. Balkanları bir şiir kitabı olarak tahayyül eder isek, o kitabı idrak etmek için yola çıkan "taliplerin" "dibace" olarak iptida Bursa'yı ve onun tesir alanındaki İznik'i, Bilecik'i, Göynük'ü, Lapseki'yi, Çardak'ı, Gelibolu'yu, Bolayır'ı, Tekirdağ'ı, Lüleburgaz'ı, Babaeski'yi, Kırklareli'yi, Vize'yi, Edirne'yi, Uzunköprü'yü görüp anlaması gerekir. Bu cümleden olmak üzere, Balkanları idrak için çıkılacak bir yolculukta, şu mekân ve eserlerin ziyaretini elzem görüyoruz:

İznik'te;

Sarı Saltuk Türbesi, İznik surları, Hacı Özbek Camisi, Süleyman Paşa Medresesi, Yeşil Cami, Dâvûd-i Kayserî Türbesi, Aya Sofya Camisi, İznik Müzesi (Nilüfer Hatun İmarethanesi), Eşrefzâde Camisi, 2.Murad Hamamı, Hacı Hamza Hamamı (1.Murad Hamamı), Bayraklı Baba Türbesi, Kırgızlar Türbesi.

İznik Kırgızlar Türbesi

Bursa'da;

Osman Gazi Türbesi, Orhan Gazi Türbesi, Yeşil Cami ve Yeşil Türbe, Emir Sultan Camisi ve Türbesi, Ulu Cami, Orhan Gazi Camisi, Hüdavendigâr Külliyesi, Yıldırım Külliyesi, Muradiye Külliyesi, Koza Han ve Hanlar Bölgesi, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Cumalıkızık Köyü.

Bursa Emir Sultan Camisi

Bilecik'te;

Şeyh Edebali Türbesi, Orhan Gazi Camisi, Bilecik Saat Kulesi, Bilecik Müzesi, Söğüt Ertuğrul Gazi Türbesi ve Haziresi, Söğüt Ertuğrul Gazi Müzesi, Söğüt Ertuğrul Gazi Mescidi, Söğüt Çelebi Mehmet Camisi, Söğüt Hamidiye İdadisi, Söğüt Hamidiye Camisi, Söğüt Darü'l-Eytam, Bozüyük Kasım Paşa Camisi, Bozüyük Kumral Abdal Türbesi, Gölpazarı Mihalbey Hanı.

Göynük'te;

Gazi Süleyman Paşa Camisi ve Hamamı, Akşemseddin Hz.Türbesi, Zafer Kulesi, Cuma Camisi (Demirhanlar Köyü Yolu).

Lapseki'de;

Gazi Süleyman Paşa Camisi, Umurbey Hüdavendigar Bey Camisi (Yenilenmiş), Seyyidi Sefain Sultan Türbesi...

Çardak'ta;[2]

Gazi Yakup Bey Camisi, Çardak Hanı, Çardak Arıburnu Şehitliği, Alem Sultan Mevkisi, Tarihî Salbaşı Ağacı.

---

2 Bu kitaptaki *"Balkan Türk Tarihi Açısından Ehemmiyetli İki Mekân: Salbaşı Ağacı ve Alemsultan Mevkisi"* başlıklı yazının okunması tavsiye edilir.

*Tarihî Salbaşı A*ğacı

Alemsultan Mevkisi[3]

Gelibolu'da;

Azebler Namazgâhı, Bayraklı Baba Türbesi, Gazi Süleyman Paşa Camisi, Çilehane, Gelibolu Mevlevihanesi, İskele Kadı Camisi, Cerrahî Hüseyin Camisi, Pirî Reis Müzesi, Gelibolu Savaş Müzesi, Yazıcızade Camisi, Hallac-ı Mansur Türbesi, Yazıcıoğlu Mehmed Bican Türbesi, Yazıcıoğlu Ahmed Bican Türbesi, Emir Ali Baba Türbesi, Sinan Paşa Türbesi, Sarıca Paşa Türbesi, Şerbetçi Baba Türbesi, Gaffar Baba Türbesi, Yakup Paşa Hamamı.

Gelibolu'da Azebler Namazgâhı

3 Araştırmacı-Tarihçi Hüseyin Arabacı beye, bu güzide mekânlar için göstermiş olduğu gayretlerinden dolayı teşekkürlerimizle.

Bolayır'da;

Gazi Süleyman Paşa Türbesi, Namık Kemal Kabri

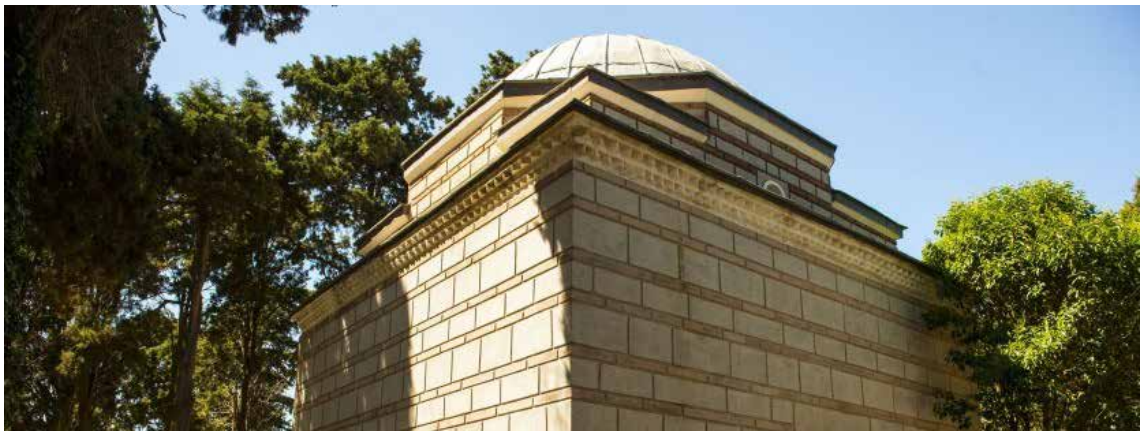

Balkan Fatihi Gazi Süleyman Paşa Türbesi

Tekirdağ'da (Y. Kemal'in Yol Düşüncesi Şiirindeki tabiriyle "Fetihler ufku Tekirdağ!");

Mirliva Hüseyin Paşa Camisi ve Türbesi[4], Eski Cami, Rüstem Paşa Camisi, Süleymaniye Camisi, Osmanlı Bedesteni, Namık Kemal Evi, Rakoczi Müzesi, Malkara Turhanoğlu Ömer Bey Camisi, Malkara Gazi Ömer Bey Türbesi, Malkara Taşoğlu Camisi, Çorlu Süleymaniye Camisi, Saray, Ayaz Paşa Camisi, Muratlı Yusuf Ağa Camisi, Hayrabolu Ahmed-i Sarban Türbesi, Saray Ayaz Paşa Camisi.

Bolayır'da Namık Kemal Kabri

Lüleburgaz'da;

Sokullu Mehmet Paşa Camisi, Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü, Sokullu Mehmet Paşa Hamamı, Zindan Baba Türbesi, Zafer Çeşmesi.

---

4 "T" Planlı ve zaviyeli camilere misal teşkil eder.

Babaeski'de;

Cedid Ali (Semiz Ali) Paşa Camisi, Fatih Camisi, Sokullu Mehmet Paşa (Sinanlı) Köprüsü, Cedit Ali Paşa(!) Hamamı, Sultan IV. Murat Köprüsü, Meydan Çeşmesi.

Kırklareli'de;

Hızır Bey Camisi, Hızır Bey Hamamı, Namazgâh, Büyük Cami (Alman) Çeşmesi, Kadı Ali Camisi, Karakaş Bey Camisi, Beyazıt Camisi, Kapan Camisi, Karahıdır Dört Bacak Anıtı, Pınarhisar Hundi Hatun Camisi, Pınarhisar Sadık Ağa Camisi, Binbir Oklu Ahmet Baba Türbesi, Çeşmeler...

Vize'de;

Küçük Ayasofya (Gazi Süleyman Paşa) Camisi, Gelibolulu Hasan Bey Camisi, Sadri Bey Camisi, Fatma Hatun Mescidi...

Edirne'de;

Selimiye Camisi, Üç Şerefeli Cami, Eski Cami, Muradiye Camisi, Beylerbeyi Camisi, Gazi Mihal Camisi, Darülhadis Camisi, Mezit Bey Camisi, Şah Melek (Paşa) Camisi, Evliya Kasım Paşa Camisi, Sultan 2.Bayezid Külliyesi ve Müzesi, Eski Saray Kalıntıları, Ali Paşa Çarşısı, Meriç Köprüsü, Rüstem Paşa Kervansarayı, Ekmekçizâde Kervansarayı, Bedesten, Havsa Sokullu Külliyesi, Enez Fatih (Ayasofya) Camisi, Enez Has Yunus Bey Türbesi ve Haziresi...

Selimiye Camisi ve Hıdır Ağa Camisi

Uzunköprü'de;

Uzunköprü (Sultan II.Murat)[5], II. Murat (Muradiye) Camisi, Hürriyet Anıtı (Çeşmesi), Gazi Turhan Bey Türbesi ve Camisi (Kırıkkavak Köyünde)...

Uzunköprü Kırıkkavak Köyünde Gazi Turhan Bey Türbesi ve Camisi

5 Dünyanın en uzun taş köprüsü olarak bilinmektedir.

Bulgaristan

FİLİBE

Cuma (Muradiye-Hüdâvendigâr) Camisi

Cuma (Muradiye-Hüdâvendigâr) Camisi, Filibe şehrinin Osmanlı kimliğini belirleyen en mühim eserdir. Gerek merkezî konumu gerekse zarafeti ve heybeti ile şehrin kalbi sayılacak bir yapıdır. Filibe'de Osmanlı döneminde var olduğu bilinen 50 mihrab (cami-mescid) eserden ayakta kalabilen ender eserlerdendir. Osmanlı'nın ilk dönem eserleri arasında mühim yer tutan dokuz kubbeli camilerdendir.

Hiç Bulgarca bilmeyen birisi Filibe şehrinin herhangi bir yerinden ticarî bir vasıtaya binse ve sadece "cumaya" dese varacağı yer ile alakalı meramını hemen anlatmış olur. Bu da Filibe'nin kimliği ile bu güzide eserin ne kadar hemhâl olduğunun bir göstergesidir. Zaten Filibe'nin "şehir-kasaba" olmasında da bu eserin oynadığı rol büyüktür. Semavi Eyice'nin tabiriyle "Filibe Ulu Cami"dir denebilir. Hakikaten de Bursa Ulu Cami'yi andırır. (Ortasında şadırvan havuzu da bulunmakta idi. Son tadilatlarda kaldırılmıştır.)

İlk inşa tarihi kesin olarak bilinmez. Daha sonraki kayıtlardan caminin, 14. yy'da Sultan I. Murad Hüdâvendigâr (1364-1385) tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. (M.Kiel, 1425 civarında Sultan II. Murad zamanında inşa edildiği görüşündedir.) 1785 tarihli tamir kitabesinden 1785'te tadilat gördüğü anlaşılır. 1928 depreminde (7 şiddetinde) ve 1985 kazı çalışmalarında zarar görmüştür.

Balkan bölgesindeki pek çok eserde olduğu gibi bu eserin temellerinde de kilise kalıntıları olduğu ileri sürülse de bu iddialar daima asılsız kalmıştır.

Minaresini sırlı tuğlalarla işlenen örgü motifleri ünlüdür. Duvara yapıştırılmış mermer güneş saati de dikkat çekicidir.

Filibe Cuma Camisi

Caminin alt katının bir bölümü ticarethane olarak hizmet verirken, ana giriş kapısının sağında Müftülük Ofisi, solunda ise 2020 yılında açılan Filibeli Ahmet Hilmi Kütüphanesi bulunuyor.

Cami, 2008 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesinin maddi katkılarıyla tamir edilip ibadete açılmıştır.

İmaret (Şehabettin Paşa) Camisi/Türbesi

Nasıl ki Cuma Camisi Filibe'nin ilk yerleşim özünü oluşturuyorsa İmaret Camisi de Filibe'nin Meriç Nehri kıyısındaki ikinci yerleşim yeri özünü oluşturmaktadır diyebiliriz.

İmaret (Şehabettin Paşa) Camisi 1444/45'te (1442 olarak da geçer.) Sultan II. Murad döneminde, bölgeyi fetheden Lala Şahin Paşa'nın oğlu Şahabettin Paşa tarafından inşa ettirilmiştir.

Filibe... (Tablo: Zlatyu Boyadzhiev "İmaret Camisi", Kaynak: Mümin İsov (Hazırlayan), Plovdıv, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne, 2015, s. 55.)

Balkan bölgesindeki en büyük "zaviyeli cami"lerdendir. (Külliyede medrese, han, hamam ve mutfak binası da mevcut idi.)

Bugün yalnızca cami ve Şehabettin Paşa'nın Türbesi varlığını sürdürmektedir.

Caminin kitabesine 1970'lerden sonra uzun süre ulaşılamadı. Ancak daha sonra 4 parça hâlinde bulundu. (2013 yılındaki ziyaretimizde kitabe Cuma Camisi'nde, yazıları da içeren büyük bir parçası kayıp vaziyette korunmakta idi.)

Cami bahçesinde, büyük mezar taşı katliamından her nasılsa kurtulan bazı şahide parçaları da yer almaktadır.

Taş Cami (Taşköprü Camisi)

Eski Orta Mezar Mahallesi'nde bulunan Taşköprü Camisi ismini yakınında bulunan Osmanlı köprüsünden almaktadır. Yapım tarihiyle ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

20. yy'ın başlarında kürk deposu olarak kullanıldı. 1910 sonrası dönemde bir kısmı okul olarak kullanıldı.

1989 sonrasında restorana döndü. Cami içerisindeki bütün Osmanlı işlemeleri silinmiştir. Hatta restoran dışarı çıkarılsa da 2019 yılı itibarıyla cami içerisindeki "bar" bile durmaktaydı.

Cami ile ilgili mücadele devam etmektedir. Acilen tadilat beklemektedir.

Mevlevihane

Çok değerli bir Osmanlı yapısı olduğu bilinmekle birlikte hakkında kaynaklarda çok farklı bilgiler mevcuttur. Derviş hücrelerinin 1365'te (O dönemde Mevlevi Tekkesi olmasa da) yani Filibe'nin fethinden hemen sonra yapıldığı düşünülmektedir.

Macaristan'ın Peç bölgesinin Avusturyalıların eline geçmesiyle Filibe'ye gelen Peçevi Şeyh Ahmed Arif Dede (Ârifî) adına 18. yy'ın başlarında Mevlevi Tekkesi olarak kurulduğu bilgisi de mevcuttur.

Cami, mektep ve bir ara da jimnastik salonu olarak kullanılmıştır. 20. yy'da çekilmiş bazı resimlerde bitişiğindeki minare de görülebilmektedir.

Tekke, 1974 yılından beri restoran olarak kullanılmaktadır.

Saat Kulesi

16. yy'ın sonlarında 17. yy'ın başlarında (1578-1623) inşa edildiği düşünülmektedir. 17. yy'da Filibe'ye gelen Evliya Çelebi de bu saat kulesinden sitayiş ile bahsetmektedir. Baş kısmı kûfi yazılı olan kitabesinden 1812 yılında restore edildiği anlaşılmaktadır.

Saat Kulesi, o zamandan beri korunmuş en eski yapılardan biridir. Bir dönem yangın gözetleme kulesi olarak da kullanılmıştır.

"Danov Tepesi" adı verilerek kimlik değiştirme operasyonu yapılmak istense de Saat Kulesi'nin bulunduğu tepe, Türkçe "Sahat Tepe" adıyla anılmaya devam etmektedir.

Çifte Hamam (Çelebi Kadı Hamamı)

15 veya 16. Yüzyılda (3.Murad zamanında) inşa edildiği bilgisi vardır. Halk arasında "Çelebi Kadı Hamamı" olarak da anılmaktadır.

Hem erkeklere hem de kadınlara hizmet vermesinden dolayı aynı türdeki diğer hamamlar gibi "Çifte Hamam" olarak da anılır.

Yıllarca bir Bulgar derneği tarafından kullanılmıştır. Günümüzde Çağdaş Sanatlar Merkezi olarak işlev görmektedir.

Orta Mezar Hamamı (Yeni Hamam)

Benzer bir kaderi paylaşmakta olduğu Taşköprü Camisi'nin yakınlarındadır. 15. yy'da inşa edildiği düşünülmektedir. Bulunduğu konumdan dolayı "Orta Mezar Hamamı" diye adlandırılmış ve Türk, Ermeni ve Bulgar gibi çok farklı etnik gruplara yüzyıllarca hizmet etmiştir.

Bir dönem mobilya mağazası olarak kullanılmıştır. 2016'da yangın yaşamış ve çatısı da yok olmuştur.

Günümüzde metruk vaziyettedir.

Hacı Hasan Mahallesi Kabristanı

Şehir merkezine yakın konumdaki bu kabristan, günümüzde bakımsız hâldedir.

Sofya'daki ibadete açık tek cami olan Banyabaşı Camisi'ni inşa ettiren Kadı Seyfullah Efendi'nin kabrinin de bu mezarlıkta yer aldığı biliniyor.

Sarı Mektep (Sultan Abdulaziz Mektebi)

Sarı Mektep (Sultan Abdulaziz Mektebi) ve Kitabesi

19. yy'da 1868 yılında Sultan Abdulaziz döneminde devletin maddi desteğiyle inşa edilen Sarı Mektep, üzerindeki sarı boyadan dolayı "Sarı Okul" adıyla anılıyor. Okul, Aziz Kiril ve Metodiy Piskoposluk Okulu olarak yapılmıştır. Edirne Valisi Hurşid Paşa tarafından yazılan kitabesi mevcuttur.

Günümüzde Sarı Mektep, "Filibe Müzik, Dans ve Güzel Sanatlar Akademisi" olarak kullanılmaktadır.

Hisar Kapı

Nöbet Tepe'ye genel giriş için kullanılan Hisar Kapı da mutlaka görülmelidir.

Daha önce inşa edilmiş olsa da son hâlini Osmanlı Devleti zamanında 16-17. yy'da almış bir Osmanlı eseridir.

Hisar Kapı'nın üstüne ve yakınlarına hayran bırakacak bir tarzda uyum ile inşa edilmiş olan Osmanlı Devleti'ndeki son dönem mimarî arayışları da yansıtan konaklar, bölgenin en ilgi çekici eserleridir.

Hisar Kapı

Tren İstasyonu

İlk tren istasyonu 1871-1873 yılları arasında İstanbul-Edirne-Filibe hattıyla beraber inşa edilmişti.

Daha sonra yapılan ikinci gar ise ünlü Türk mimarı Mimar Kemaleddin Bey tarafından tasarlanmış ve 1905-1909 arasında tamamlanmıştır. Mimar Kemaleddin Bey'in tanınmasında, Filibe Tren Garı çizimindeki başarısı mühim rol oynar.

Tepeler

Filibe Yahya Kemal'in; Üsküp, Sofya ve İstanbul'da olduğu gibi "bir şehri tepelerden anlama" itiyadının/eğiliminin en bariz görüldüğü şehirlerdendir. "Yahya Kemal; 1921 yılında ziyaret ettiği Sofya ve Filibe'yi işte bu "Üsküp'ün en mübarek tepesi"nden aldığı şablon ile değerlendirecektir. Çünkü şairin seveceği şehir, "firûze kubbeler ile süslenmiş", kendine has tarihe sahip olan bir şehir olmalıdır. Sofya'yı Vitoşa tepesinden seyreden şair, Üsküp'teki o "mübarek tepe"den gördüğü şablona uymadığı için bu tarihi silinmiş yeni şehri (Sofya'yı) yerecektir. Sofya'yı bir "Amerikan köyüne" benzetir. Sofya'nın aksine şair, Üsküp'te

gördüğü şehre ruh veren eserlere rastladığı için Filibe'yi övecektir. "Amerika kasabasından, şirin bir Türk şehrine geçmiş gibi sevindim."diyecektir. Ve Filibe'yi "meşhur tepelerinden" izleyip, özümseyip yorumlayacaktır.[6]

Evliya Çelebi şehirdeki 9 tepeden bahseder: Nöbet Tepesi, Saat Tepesi, Pınarcık Tepesi, Canlı Tepe, Boz Tepe, Cambaz Tepesi, Saray Tepesi, Gözcü Tepesi, Valeli Tepesi.

Cuma Camisi'nin arka kısmında bulunan ve eski Osmanlı Filibe'sinin yer aldığı üç tepe; *Nöbet Tepe, Cambaz Tepe ve Taksim Tepesi* olarak bilinir. Şehrin genel manzarasının en güzel görülebileceği yer Nöbet Tepe'dir. (Nöbet Tepe adlı bir de dergi yayımlanmaktadır.)

Taksim Tepe adını, tıpkı İstanbul Taksim'de olduğu gibi, geçmişte şehrin sularının taksim edildiği/dağıtıldığı mekânı ihtiva etmesinden alır. Saat Tepesi de adını üzerindeki Saat Kulesi'nden alır.

Diğer

- Filibe, "tüccarlar ve ticaret şehri" olarak tanınırdı. Onlarca han inşa edilmişti. Şehabettin Paşa'nın vakfına ait han ve bir zamanlar şehrin en değerli/görkemli eserlerinden olan ***Kurşunlu Han*** gibi pek çok han, ayrıca mimari harikası bedesten, yerle bir edilmiştir. Kurşunlu Han, Cuma Camisi'nin Meriç Nehri'ne doğru hemen aşağısında bulunuyor idi. (İki cami arasındaki bu güzergâha "Uzun Çarşı" denirdi.) Heybetli ve masalsı görünümüyle birçok hatıra yazarını, ressamı derinden etkilemiştir. Bu heybetli ve güzide eser, market yaptırılmak üzere yıktırılmıştır.

Kurşunlu Han. (Tsanko Lavrenov-1943)

---

6 Y.Kemal'in bu seyahati "Balkan'a Seyahat" adıyla Rahova'da Ahali Matbaasında M.Behçet Perim tarafından 1923 yılında kitapçık olarak yayımlanmıştır.

- 14. yy'ın sonunda Meriç Nehri kıyısına inşa edildiği bilinen ***Hünkâr (Şehabettin Paşa) Hamamı*** 1928-1929 yıllarında kent planlaması sırasında yıkılmıştır.
- Şehrin fethinden sonra Meriç Nehri üzerine inşa ettirildiği bilinen ***Lala Şahin Paşa Köprüsü,*** Uzunçarşı'dan Karşıyaka'ya geçişi sağlamaktaydı. Köprüden Karşıyaka'ya geçilince ***Hoşkadem Camisi*** bulunmakta idi. Birçok defa tadilat görmüş olan köprünün yerine 1986'da yayalar için yeni bir köprü yapılmıştır.
- **Lamartin Evi** olarak bilinen yapıya ismini veren Lamartin, Şark kültürüne yani Osmanlı şehir medeniyetine hayranlığını her fırsatta dile getirmiş, Filibe'deki Osmanlı mimarisini çok beğendiği için üç gün bu konakta kalmıştır. Bölgedeki konaklar, Müslüman veya gayrimüslim ahaliye ait olduğu ayrımı yapılmaksızın Osmanlı mimarîsi çerçevesinde değerlendirilmelidir.
- ***Kuyumcuoğlu Evi,*** Osmanlı döneminde (1847) Smolyan'lı bir usta tarafından tüccar Argir Kuyumcuoğlu için inşa edilmiştir. Argir Kuyumcuoğlu Osmanlı döneminin bitimiyle Filibe'yi terk edince bina; kız pansiyonu, şapka atölyesi, tütün deposu gibi amaçlarla kullanılmıştır. Hâlen Etnografya Müzesi'dir.

Kuyumcuoğlu Evi

SOFYA

Seyfullah Efendi (Banyabaşı) Camisi

1566/67 (bazı kaynaklarda 1576) yılında inşa ettirilmiştir. Mimar Sinan tarafından tasarlanmıştır. Minaresinin kendine has rengi, zarafeti ve hususiyetle de kubbesinin heybeti hayran bırakacak niteliktedir.

Bir zamanlar Sofya'da 53 mihrab (cami-mescid) olduğu Evliya çelebi tarafından bildirilmektedir.[7] Sofya'da ibadete açık olarak kalan tek camidir. Yakınındaki hamam dolayısıyla "Banyabaşı Camisi" adıyla da anılır. Yeni hamam inşa edilmesi gerekçesiyle orijinal Osmanlı Hamamı yıkılmıştır. (1890)

Yüzlerce yıllık bu değerli eserin birçok defa tadilat gördüğü biliniyor. Mesela 1915-1917 tadilatı haricinde, 1920'li yıllarda Türkiye Büyükelçisi Fethi Bey tarafından finanse edilmek suretiyle yine tadilatı yapılmıştır.

Etrafında yapılan raylı sistem çalışmalarının da esere zarar verdiği biliniyor. Şehirdeki tek cami olması dolayısıyla özellikle Cuma günleri camiye sığmayan cemaatin zaman zaman saldırılara maruz kaldığı da görülmüştür.

2000'li yıllarda duvarları, Kütahya çinileriyle süslenmiştir.

Caminin banisi Kadı Seyfullah Efendi'nin kabrinin Filibe'de bugün bakımsız hâlde olan kabristanda bulunduğu biliniyor.

Yakın zamanda Türkiye'nin de desteğiyle tadilatı gerçekleştirilmiştir.

Seyfullah Efendi (Banyabaşı) Camisi

---

7 Prof.Lübomir Mikov, "Sofya'daki Camiler" isimli kitabında 17. yy'da Sofya'daki cami sayısının farklı kaynaklarda 150-300 arasında verildiğini yazar.

Koca Mahmud Paşa Camisi (Büyük-Ulu Cami)

Fatih dönemi eserlerindendir. "Sadrazam Mahmud Paşa Camisi" adıyla da anılır. Bulgaristan Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nın karşısındadır.

Bu caminin inşası 1444-1456 yılları arasında (Bazı kaynaklarda 1451-1494) yapılmıştır.

Caminin bulunduğu mahalle halk arasında "Büyük Cami" olarak adlandırılmıştır.

Osmanlı Rus savaşı (93 Harbi) yıllarında cami hastane olarak kullanılmıştır. Minaresi (dinamitlenmiştir), 40 dershaneden oluşan medresesi ve sebili yok edilmiştir. En orijinal yerlerinden birisi etkileyici kapı kanatlarıdır.

Daha sonra cami; müze, Merkez Bankası, kütüphane olarak da kullanılmıştır. Günümüze "Sofya Arkeoloji Müzesi" olarak kullanılmaktadır.

Koca Mahmud Paşa Camisi

Bosnalı Mehmed Paşa Camisi (Kara Cami)

Kanuni Sultan Süleyman devri eserlerindendir. İçişleri Bakanlığı yakınlarındadır. Minaresindeki siyah taşlar sebebiyle "Kara Cami" olarak da adlandırılmış.

1547/48'de Derviş Mehmed Paşa tarafından Mimar Sinan'a inşa ettirilmiştir. "Medrese, kütüphane, imaret, bîmarhane, hamam ve kervansaray"dan oluşan bir külliye idi. Bu sebepten Evliya Çelebi, "İmaret Cami" olarak da anıldığını bildirmektedir.

Tıpkı Ulu Cami gibi ince işçilikli minaresi dinamitlenmiştir. (Rus başkumandanı Prens Alexander Dondukov marifetiyle...) Depo ve cephanelik olarak kullanılmıştır. 1901-1903 arasında şeklî değişikliklerle kiliseye benzetilmeye çalışılmıştır. Adı da "Yedi Azizler Kilisesi" (Sv. Sedmoçislenitsi) olarak değiştirilmiştir.

Mehmed Paşa, Bosna ve Budin beylerbeyi iken bir Yahudi hekim tarafından zehirlenmiştir.

Gül Cami

Osmanlı döneminde yapısından dolayı "Gül Cami" adıyla anılmıştır.

Roma döneminden kalan yuvarlak yapılı bu tarzdaki binalara "Rotunda" denmektedir. (Selanik'teki Hortacı Süleyman Efendi Camisi gibi...)

Gül Cami bugün, "Aziz George Rotunda Kilisesi" olarak geçmektedir.

Gül Cami

Bâlî Baba Sofyevî Türbesi

Bâlî Baba Sofya civarında 15. yy'ın sonlarında doğup, İstanbul'da eğitim almış, Kanunî ile bazı seferlere katılan Halvetî tarikatına bağlı bir zattır. Aynı zamanda iyi bir şairdir.

Hem Evliya Çelebi'nin hem de kitabesinin aktardığına göre 16. yy'ın ortalarında (1551 yılında) vefat etmiştir. Vitoşa Tepesi eteklerindeki günümüzde "Knyajevo" diye bilinen yerde oğluyla beraber türbesi mevcuttur. Bir parçası günümüze ulaşabilmiş mezar taşında ismi net bir şekilde okunabilmektedir.

Türbe hakkında araştırmalar yapan Lübomir Mikov, "tedavi edici gücüne olan inanç" nedeniyle türbeye her dinden insanların saygı duyduğunu belirtir.[8] Bitişiğinde Aziz İliya Kilisesi mevcuttur.

Yahya Kemal, M.B.Perim'in Rahova'da Ahali Matbaasında yayınladığı "Balkan'a Seyahat" adlı kitapçığında; Bulgarların bu dergâhı kiliseye çevirdiğini, Balî Baba'nın kabrini yok ettiklerini, bunun üzerine papazın çarpıldığını, kabrin yerine geldiğini ve Bulgar köylülerin de mübareğe itikadı olduğunu vurgular.

---

8 Bkz.Lyubomir Mikov (2016), "Halvetî Şeyhi Bali Efendi Ve Sofya'daki Türbesi", Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, Cilt/Volume 5, Sayı/Number 2, Aralık/December 2016, ss. 115-131.

Türbenin 1940'larda Sultan Abdulhamid'in oğlu Abdulkadir tarafından da tadilatının yapıldığı bilgisi mevcuttur.

Diğer

- Sofya, Yahya Kemal'in yaptığı gibi mutlaka öncelikle ***Vitoşa Tepesi'nden*** seyredilmelidir.
- Kanûnî Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Siyavuş Paşa tarafından camiye çevrilmiş olan ve bugün İslamî ilavelerini yitirerek kiliseye çevrilen ***Sofya Ayasofya Camisi*** de görülebilir. (Sofya şehrinin isminin bu camiden geldiği söylenir.)
- Sofya yakınlarındaki İhtiman, mühim bir Osmanlı yerleşimi idi. "Ahd ü emân" ile alındığı için bu ismi almıştır. Gazi Mihaloğlu Mahmud Bey tarafından 1380-1395 tarihlerinde inşa etirilen Zâviye, Han ve Hamam vb. eserler, İhtiman şehrinin nüvesini oluşturmuştur. (Banisi, 1402 Ankara Savaşı'nda şehit düşmüştür.) Bugün Sofya yolu üzerindeki İhtiman'da ***zaviye ve hamamdan*** kalan kısımlar görülebilir.

KÖSTENDİL

Fatih Sultan Mehmed (Cuma) Camisi

1371/72 yılında Osmanlı ordularınca fethedilen Köstendil özellikle 15. yy'da Osmanlı şehri hüviyetine bürünür.

Fatih Sultan Mehmed (Cuma) Camisi(http://kustendil.com)

Fâtih Sultan Mehmed Han'ın Bosna seferine giderken; Filibe, Samakov, Köstendil, Üsküp, Kosova yolunu takip ettiği bilinir. Bu dönemde, Haraççı Kara Mehmed Bey, yaptırdığı camiyi (ve medreseyi) Sultan'a atfetmiştir.

Kasnak kısmındaki küçük tuğla parçada 1531-32 tarihi yer alsa da inşa yılı bu tarihten yaklaşık 70 yıl kadar önce olmalıdır.

Bir dönem son cemaat yeri dükkân olarak kullanılmıştır. Caminin özellikle de "minare işçiliği ve süslemeleri" eşsiz bir eser olduğunun en mühim delilidir. Minaredeki altıgen motifler dikkat çekicidir. Maalesef günümüzde harabe hâldedir.

Feridun Ahmed Bey Camisi

Çifte Hamam'ın yanındadır. Köstendil Sancak Beyi Feridun Ahmed Bey tarafından 1575/77'de inşa ettirilmiştir.

Minaresi yıkılmıştır. Başka eserlerin üzerine yapıldığı iddiasıyla iyi niyetli olmayan bazı kazılara da sahne olmuştur. Arkeoloji Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Feridun Ahmed Bey Camisi. (http://kustendil.com)

Çifte Hamam (Derviş Banya Ilıcası)

Köstendil kaynaklarda "Ilıca" ya da "Ilıca-yı Köstendil" adıyla da geçmekte idi.

Hamam, Ahmed Bey Camisi'nin yakınındadır. Çifte Hamam olarak inşa edilmiştir.

Yerel olarak "Çifte Banya" diye adlandırılmaktadır ve hâlen faaldir.

Özellikle hamam yakınındaki yaşlı çınar ağaçları âdeta tarihî eserin kadimliğini bütünler niteliktedir.

Hamam yakınında 15. yy'dan kaldığı düşünülen bir de Kule mevcuttur.

Hisarlık Tepesi (Kale)

Yahya Kemal'den çıkardığımız bir ilke olarak "Şehir gezilmeye tepeden başlanmalıdır." sözünü doğrular. Köstendil'in anlaşılmasını sağlayacak tepededir.

Roma döneminde ilk olarak inşa edilip 10. yy'da tadilat görse de 1371/72'de Sultan I. Murad Hüdavendigar tarafından Köstendil'in fethi üzerine ve sonraki yıllarda defalarca tadilat görmüştür. 1690'daki Sırp tahribatı üzerine 1700'lerin başında yeniden hisar inşa edilmiştir.

Günümüzde orijinalliğinden büyük oranda uzaklaşmış olsa da bazı kısımları tarihî görünümünü vermektedir.

Diğer

- Bir cami, bir zâviye, bir imaret yaptırdığı bilinen ***Halil Paşa'nın yaptırdığı cami*** 1950'lere kadar ayakta kalmış idi.
- ***Saray Mahallesi*** olarak bilinen yerde bir saray mevcut idi, günümüzde büyük havuz ve yakınındaki Kule bu eserin kalıntılarıdır.
- Köstendil denince, mutlaka en önemli müelliflerden olan ***Süleyman Şeyhî Efendi*** anılmalıdır.
- Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar Köstendil'de canlı bir ***tasavvufî hayat*** (hususiyetle de Halvetî ve Nakşibendî) mevcut idi.
- 1469 yılında inşa edilen ***Koca İshak Paşa Köprüsü***, Osmanlı mimarisinin bölgedeki önemli eserlerinden biri olmuştu.

DUPNİÇE (DUPNİTSA)

Ahmet Bey Camisi

Yanındaki türbe ve şehirdeki diğer eser olan Saat Kulesi ile Dupniçe'nin Osmanlı kimliğini hatırlatan eserlerdendir.

1573'te hamam ve mektep ile bir külliye şeklinde Ahmet Bey tarafından inşa ettirilmiştir.

Osmanlı sonrasında minaresi yıkılmıştır. Hatta yakınındaki türbe ile birlikte hapishane olarak da kullanılmıştır. Bugün de Balkanlardaki birçok camide olduğu gibi "temelinde bir kilise olduğu iddiası" sık sık dile getirilmektedir.

Bugün bu güzîde eser, sanat galerisi olarak kullanılmaktadır.

Ahmet Bey Camisi

Saat Kulesi

Dupniçe'de günümüze ulaşan ve şehre kimlik katan ender eserlerden birisidir. Kesin bir bilgi olmasa da 18. yy'da yapıldığı düşünülmektedir.

Balkan bölgesindeki bazı saat kuleleriyle özellikle de Ohri ve Negotino gibi saat kuleleriyle benzerlik arz etmektedir.

SAMAKU (SAMAKOV)

Bayraklı Cami

"Samakov" kelimesine kaynaklık eden demir madenciliği daha önce başlasa da şehir Osmanlı döneminde kasaba olarak kurulmuştur. (Şehrin kurulmasında Özellikle Akağa Hüseyin Ağa'nın inşa ettiği eserlerin tesiri büyüktür.)

Bayraklı Cami son derece itinalı süsleme/bezemelerle dolu bir eserdir. İlk yapım tarihi kesin olarak bilinmez. 1845'te yeni halk kütüphanesi inşa ettirip Keşfî Efendi Kütüphanesi ile birleştiren Müşir Mehmed Hüsrev Paşa tarafından genişletilip zengin bir iç ve dış tez-

yinat yaptırıldı. 1960'larda (bazı kaynaklara göre 70'lerde) tamir gören cami hâlen "müze" olarak kullanılmaktadır.

Cami özellikle *iç ve dış duvar süslemeleri, burmalı süslemeli minaresi, saçak altı süslemeleriyle* dikkat çeker. (Duvarlardaki bazı Bulgar isimlerinden hareketle süslemelerin Mehmet Hüsrev Paşa tarafından üç Bulgar ustaya yaptırıldığı düşünülmektedir.)

Bayraklı Cami'nin yakınında 1845'te vefat eden Hüsrev Paşa'nın eşi Saide Hanım'ın son derece itinalı tezyinata sahip kabri de mevcuttur.

Bayraklı Cami

Diğer

- Samakov'da 1660'tan kalma ***"Matbah-ı Amire Emini" Mahmud Efendi Çeşmesi*** de görülmelidir.
- Eskiden ***"Banya-i Has"(Yukarı Banya) ve ayrıca "Banya-i Köstence***" veya "Banya-i Müslim" (Aşağı Banya) olarak adlandırılan ve Osmanlı döneminde üzeri kapatılan yapılar görülebilir. (16. yy)
- Süleymaniye Camisi (ve Külliyesi)'nin inşasında kullanılan demirler Samakov'dan temin edilmiştir.

VİDİN

Vidin Kalesi

Tuna Nehri kıyısındaki Osmanlı kalelerindendir. Vidin, 1396'da Niğbolu Zaferi sonrasında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

Vidin Kalesi ilk olarak 10. yy'da inşa edilmiştir. Yerel olarak bir efsaneye dayandırılarak "Vida Nine Kalesi/Kuleleri (Baba Vida)" diye de tanınır. 9 kulesi bulunan kalenin ikisi ziyaret edilebilmektedir. 4 kapısı vardır. (Önceleri 9 kapıya sahip olduğu bilinmektedir.) En önemli kapı ise 18. yy'da inşa edilen İstanbul Kapısı'dır. Etrafında Tuna Nehri'nin sularıyla dolan hendek bulunur.

Kalede şu türkü akla gelir:

"*Vidin'in tarihi bilmem kaç asır*

On yedi bin kız gelin belinde esir

Babalar, evlatlar, evimiz mahsur

Aman padişahım yesir düştüm, bağrın taş mıdır?

İmdadınız yetişmedi, yollar kış mıdır?"

93 Harbi öncesinde Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa Vidin Kalesi'nde idi. Buradan çıkarak, müthiş bir hız ve gayret ile Plevne'nin müdafaasına yetişmiştir.

Vidin Kalesi

Pazvantoğlu Camisi

19. yy'da Vidin'i yöneten Osman Pazvantoğlu tarafından inşa edilmiştir.

Ahşap sütunları, boyaması ve tavan işçiliği dikkat çeker.

Ayrıca minarede, ters kalp işaretine benzeyen bir simge mevcuttur. Bu işaret ise "Osman Pazvantoğlu'nun bağımsızlık işareti" olarak yorumlanmaktadır.

Hazîresinde günümüze ulaşabilen az sayıda şahide de ayrı bir önem arz etmektedir.

Pazvantoğlu Camisi ve Kütüphanesi(https://islamansiklopedisi.org.tr/vidin)

Vidin (Paznatoğlu) Kütüphanesi

Caminin yanında yer alır. 1878'de Osmanlı sonrasında kütüphanede bulunan yaklaşık 2635 eserin iki bine yakını Türkiye'ye getirildi. Kalan yaklaşık 650 eser ise Sofya'da Millî Kütüphane'dedir.

Günümüzde cami encümenliği tarafından kullanılmaktadır.[9]

Saadettin Bey (Selahaddin Baba) Türbesi

Osman Pazvantoğlu tarafından inşa ettirilmiştir. Günümüzde bir hastane bahçesinde yer almaktadır.

---

9 Bu kütühane ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Ahmet Altay (2020), "Pazvantoğlu Osman ve Vidin'de Kurduğu Kütüphane", Bilgi Yönetimi, Cilt 3 , Sayı 2, ss. 185 – 199.

Saadettin Bey, 1689'da Avusturya ile yapılan savaşlarda 1000 kişilik gönüllü ordusuyla Vidin'i savunur ve askerleriyle şehit düşer. Osman Pazvantoğlu tarafından da yaklaşık yüz yıl sonra bu türbe inşa edilir.

Türbe kirpi saçakları ve tavan mimarisi ile dikkat çeker.

Günümüzde oldukça bakımsızdır.

Vidin (Türk) Postanesi

Tuna boyunda inşa edilen ilk postane olarak bilinir. 1858 yılında inşa edilmiştir. Vakıf mallarının iadesi problemi yüzünden bu güzide eser, kendi hâline terk edilmiş bir görünümdedir. (Turizm Ofisi)

Osmanlı egemenliği sonrasında erkek lisesi olarak kullanılmıştır.

Postanenin yakınında bulunan kale kapısına ise "Telgraf Kapı" denmektedir.

Askerî Kışla

1801'de Osman Pazvantoğlu tarafından sarayının bahçesine inşa ettirilmiştir. Dört ayrı uzantıdan müteşekkil olan bina, zaman içerisinde cephane ve silah imalathanesi olarak da kullanılmıştır.

Osmanlı sonrasında ise mahkeme ve ordu karargâhı olarak kullanılmıştır.

2008 yılında tadilatı yapılan bina günümüzde etnografya müzesi olarak kullanılmaktadır.

Türk Konağı (Konaka)

Hâlen bölgede Türkçe adıyla anılmaktadır. 18. yy'ın ikinci yarısında "karakol olarak" kurulduğu bilinmektedir.

Osmanlı sonrasında kilise yönetimi tarafından kullanılmıştır. Günümüzde müze olarak kullanılmakla beraber, "Konak Tarih Müzesi" olarak anılıyor.

Üst kısmındaki kulenin bir dönem "yangın gözetleme kulesi" olarak kullanıldığı da bilinmektedir.

Osman Pazvantoğlu'nun Kabri

Şahidesi yok olsa da bugün şehirde Osman Pazvantoğlu'na ait kabir korunmaktadır. Komünist sistem yıllarından kalma bir binanın önündedir.

Kabrin yakınında vaktiyle büyük bir caminin var olduğu ve yıkıldığı bilinmektedir.

Diğer

- Montana-Dolni Tsibır köyünde bulunan ve 17. yüzyılın başlarına ait olduğu bilinen Dolni Tsibır Camisi de tadilata muhtaç vaziyettedir ve ziyaret edilmelidir.

BELGRADCIK

Kale

Belgradcık, Vidin yolu üzerinde, Kapadokya'ya benzeyen coğrafî yapısıyla dikkat çeken bir kasabadır. Osmanlı Devleti tarafından 1396'da Niğbolu Zaferi sonrasında Osmanlı hâkimiyetine girdiği bilinmektedir.

Önceleri Vidin'e bağlı bir kale iken 18. yy'da gelişip kasaba niteliği kazanır.

Belgradcık Kalesi, ilk olarak Roma dönemine tarihlense de son hâli Osmanlı Devleti tarafından verilmiştir. "-cik" Türkçe küçültme ekinin geldiği "Belgrad"kelimesi, "beyaz şehir" anlamına gelir.

II. Mahmud döneminde Osmanlı-Sırbistan sınırının Belgradcık'ın yakınından geçince kale, önemine binaen yeniden inşa edilmiştir. (1838/39)

Günümüzde bu Osmanlı kalesi, turizm amaçlı kullanılmaktadır.

Belgradcık Kalesi

Hacı Hüseyin Ağa Camisi

Belgradcık Kalesi'nin aşağı kısmında bulunur. Caminin inşası, Belgradcık'ın 17. yüzyılda bir Osmanlı kasabası olarak kalenin dışına doğru gelişme göstermesiyle bağlantılıdır.

18. yy'da kasaba hâline gelen Belgradcık'a Hacı Hüseyin Ağa 1756/57 tarihinde bu camiyi inşa ettirmiştir. (Bazı kaynaklara göre 1751!)

Cami, özellikle giriş kapısı üzerindeki tezyinatı ve "altıgen iç içe geçmeli ağaç oyma tavanı" ile dikkatleri çekmektedir.

Ancak bu güzel eser, bakımsız vaziyettedir.

ESKİ ZAĞRA

Hamza Bey Camisi

1371'de Osmanlı Devleti tarafından fethedilen, "Eskihisâr-ı Zağra", "Zağra-i Atik" gibi adlarla anılan, "ıhlamurlar şehri"olarak da bilinen kadim şehir Eski Zağra'da ayakta kalan tek Osmanlı dönemi eseridir.

Fetret Devri'nde, Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman Çelebi döneminde Hamza Bey tarafından 1408/09 yılında inşa ettirilmiştir.

Osmanlı döneminde var olan 17 mihrap (cami-mescid) kalan tek eserdir. 1789/90'da tadilat görmüştür. 1980'lere kadar heybetli kubbesine eşlik eden minaresi bulunmakta idi. İç kısımlarındaki değerli süslemelerin varlığının aksine yapılan kazılar kötü bir görüntü arz etmektedir.

"Bulgarlaştırma politikaları"nın arttığı 1985 yılında bizzat komünist yöneticilerin katılımıyla Bulgar ordusunca minaresi yıkılmıştır. Günümüzde müze olarak (Dinler Müzesi) kullanılmaktadır.

Hamza Bey Camisi Harimi (http://bulgaristanalperenleri.blogspot.com)

Diğer

- Eski Zağra Osmanlı egemenliğine geçtikten sonra uzun yıllar neredeyse tamamen Türklerin yaşadığı bir şehir olmuştur. Zamanla, özellikle de 93 Harbi sonrasında nüfus yapısı değişmiştir. Bu yıllarda şehirdeki Müslüman-Türkler tarifi zor zulüm ve katliamlara maruz kalmışlardır. Hüseyin Râci Efendi'nin kaleme aldığı Yahya Kemal'in "*Bu kitap, Türklerin vatan edebiyatında en samîmî, yüksek bir şaheserdir...*" diye tavsif ettiği ***"Zağra Müftüsünün Hatıraları (Târîhçe-i Vak'a-i Zağra)"*** adlı kitap mutlaka okunmalıdır.

- Osmanlı döneminde var olan 17 mihrab (cami-mescid) yanında birçok hamam ve hanın mevcut olması şehrin önemini ortaya koyar.
- ***Yeni Zağra*** (Nova Zagora) da kadim bir Osmanlı memleketidir. "Zağra-i Cedîd / Zağra Yenicesi" adlarıyla anılır. Hususiyetle Saruca Paşa ve oğlu Umur Bey'in kurduğu, imar ettiği bir şehirdir. Ancak günümüze eserleri ulaşamamıştır. 1410'da inşa edilen ***Saruca Paşa Camisi ve Hamamı*** 1974'te yıktırılmıştır.

KAZANLIK (AKÇAKAZANLIK)

Karlızade İskender Bey (Kazanlık) Camisi

Eski Zağra'ya (36 km) bağlı ve Büyük Balkan Dağları'na (Şıpka Geçidi'ne) yakın bir konumda, özellikle de "Güller Vadisi" diye bilinen bir yerde olan Kızanlık, Karlızâde İskender Bey tarafından 1447 yılında(Bazı kaynaklarda 1477!)) inşa edildiği bilinmektedir. Ayrıca Sultan Abdülmecit tarafından tadilatı yapılmıştır.

2006 yılında saldırıya uğramıştır ve hâlen değişik dönemlerde saldırıya uğramaktadır. Bu cami hâlâ ibadete açıktır.

Lala Şahin Paşa Türbesi

Bulgarlar tarafından "Tülbeto" diye adlandırılan mevkidedir. Rumeli fâtihi ve ilk beylerbeyi Lala Şâhin Paşa Kazanlık'a hâkim bir tepe üzerinde vefat etmiş (1386!), iç organları buraya defnedilmiştir. Bedeni ise Bursa Mustafakemalpaşa'ya (Kirmastı) külliyesinin bitişiğindeki türbeye nakledilmiştir. (Sultan 1.Murad ve Kanunî'de olduğu gibi.)

Türbe baldeken tarzda dönemin mimarî üslubuna uygundur. Bitişiğinde ise bir Trak Mezarı vardır.

Lala Şahin Paşa'nın makam türbesi ve bitişiğinde Trak mezarı(bnr.bg/tr)

Diğer

- Kızanlık ***"güller şehri"*** diye tanınır. Uzun yıllar Mekke ve Medine'deki kutsal yerlerin bu şehrin güllerinin suyuyla yıkandığı bilinmektedir. Isparta'ya da gül yetiştiriciliğin buradan götürüldüğü bilgisi mevcuttur. (1870'te Kazanlık'tan göç eden Müftüzade Gülcü İsmail Efendi tarafından...)[10]
- Sekiz camisi, üç tekkesi, iki medresesi ve hamamı olduğu Evliya Çelebi tarafından aktarılmaktadır.
- Gazi Umur Bey'in 1400 yılı civarında Kazanlık'ta bir cami, kervansaray ve hamam inşa ettirdiği bilinmektedir.
- 1694/95'te vefat eden Tanınmış Celvetî dervişi Ahmed Ümîdî Kazanlıklıdır.

YANBOLU

Eski Cami (Ebu Bekir Camisi)

Yapının ilk inşa faaliyetlerinin ilk fetih dönemlerinde (1375/85) olduğu, daha sonra Ebubekir Paşa tarafından 15. yy'da eklemeler yapıldığı düşünülmektedir.(M.Kiel'e göre)

Bilecik'teki Orhan Camisi'ne benzeyen bir yapıdadır. Dörtgen bir kuleye benzeyen minaresiyle de çok dikkat çeken bir eserdir. Bu minareye Evliya Çelebi tarafından da dikkat çekilir.

1413 yılında inşa ettirilmiştir. 16. yüzyıl süresince Eski Cami, sayısı gittikçe artan cemaatin ihtiyacına cevap vermek üzere altı tonozlu bölümlerle genişletildi.

Bedesten

Eski Cami'nin karşısındadır. Evliya Çelebi'nin hayranlığını belirttiği bir eserdir.

16. yüzyılın başlarında Vezir Atik Ali Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Dört kapılı ve dört kubbelidir. 1924 ve 1973'te tadilat görmüştür.

Hâlen varlığını ve işlevini sürdürmekte olan heybetli bir eserdir.

Diğer

- Evliya Çelebi; yedi mihrab (cami-mescid), üç hamam, üç medrese, bedesten ve hanlardan bahsetmektedir.

---

10 Kitaptaki "Deliorman Gülleri veya Tatar Türk'ü "Saadet Apay" Bizden mi?" adlı yazıyı okumanızı tavsiye ederiz.

İSLİMİYE

- "Sliven" olarak bilinmektedir.
- 19. yy'da 20'den fazla cami bulunmakta idi. Tamamı yok edilmiştir.
- İslimiye'de Sultan II. Mahmud devrinde 1834'te kurulan ***"Dokuma Fabrikası (Fabrika-i Humayûn)" günümüzde Tekstil Müzesi'***dir. (Bir süre hapishane olarak kullanılmıştır.) Bitişiğindeki cami (***Fabrika-i Humayûn Camisi***) de, önce mağaza sonra da kiliseye çevrilmiştir, şimdi ise mevcut değildir.
- Ender eserlerden olarak, Yeni kaplıca binasının arkasındaki 16. yy'dan kalma kaplıca hamamının kubbesidir.
- Niğbolu'da türbesi bulunan Ali Koç Baba'nın adına kurulduğuna inanılan ***Ali Koç Baba Ocağı'***nın merkezi İslimiye'ye bağlı Alvanlar (Yablanovo) köyüdür.

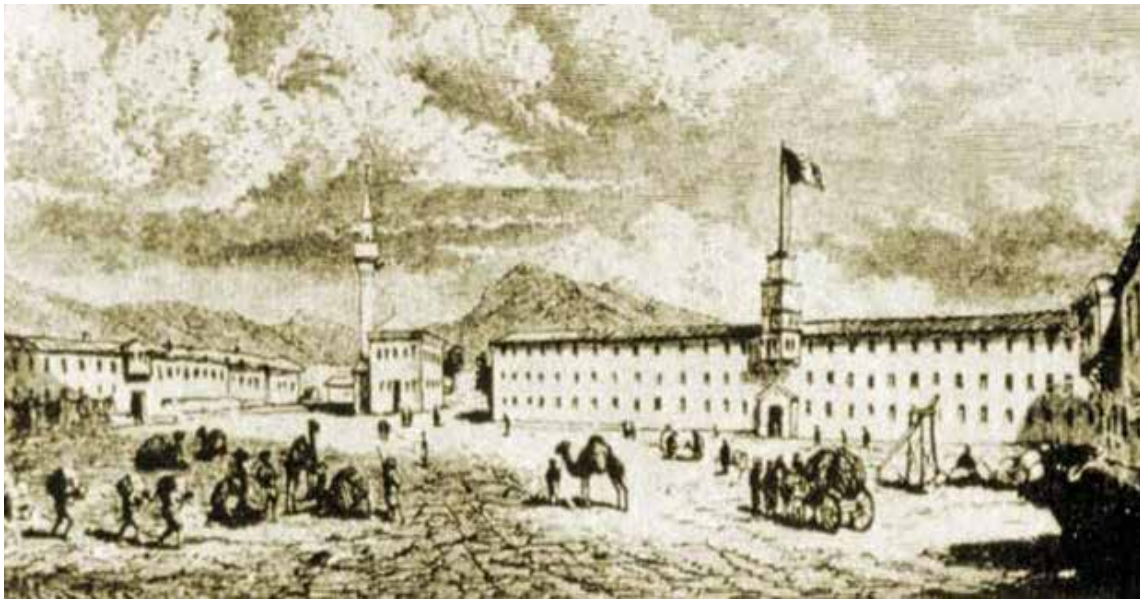

İslimiye'de Dokuma Fabrikası (Fabrika-i Humayûn)" günümüzde Tekstil Müzesi'dir.(M.Kiel-https://islamansiklopedisi.org.tr/islimye)

AYTOS

Sultan Bayezid-i Velî Camisi

Şehrin Osmanlı dönemi mimarîsini temsil eden yegâne eserdir.

1435 tarihinde inşa edildiği düşünülmektedir. Bugünkü görünümü orijinal hâlinden çok uzak olsa da şehirdeki Osmanlı dönemini temsil eden eser olması hasebiyle önemi büyüktür.

Yakın zamanda tadilatı yapılmıştır.

Diğer

- Aytos'un tüm Müslüman-Türk köyleri mutlaka görülmelidir. Kayıtlara geçmemiş Osmanlı eserlerine her an rastlanabilmektedir. Kiremitli Köyü Camisi gibi örnekler görülmelidir.
- İsmail Hakkı Burevî hazretleri de bu bölgede dünyaya gelmiştir.

PAZARCIK (TATARPAZARCIĞI)

Nâzır Mehmed Ağa Camisi (Kurşunlu Cami)

"Tatarpazarcığı (Pazarı)" olarak bilinen Pazarcık şehri Sofya'nın güneydoğusunda yer alır ve şehrin köklü bir tarihi vardır.

Pazarcık'ın ilk kuruluşu ile ilgili iki farklı görüş vardır: Birincisi Sultan II. Bayezid döneminde 1485'te Akkirman'ın fethinden sonra Kırım'dan gelen Tatarlar tarafından 15. yy'da kurulduğu görüşüdür. İkincisi ise "Timur'un baskısı yüzünden Kırım'dan kaçarak" Yıldırım Bayezid tarafından 1398'de Filibe Ovası bölgesine yerleştirilen Aktav Tatarları tarafından kurulduğu görüşüdür. Konumu itibariyle ticarî merkez olduğu bilinmektedir.

Şehirde Osmanlı Devleti döneminde inşa ettirilen 20'den fazla cami bulunsa da günümüzde ayakta kalabilen tek cami 1667/68 tarihinde inşa edilen ve "Kurşun(-lu) Cami" olarak da bilinen eserdir. (Şehirde inşa edilen ilk caminin, günümüzde mevcut olmayan "Eski Cami" olduğu ve kuruluşunun 1540 yılına dayandığı tahmin ediliyor. Camilerin birçok eserin tamamına yakını 1878 sonrasında yıkılmıştır.)

Cami özellikle kubbe süslemeleriyle dikkat çekiyor. Evliya Çelebi'nin "bir câmi-i ra'nâ" olarak nitelendirdiği caminin hem inşa kitabesi hem de 1787/88 tarihli tamir kitabesi mevcuttur.

Saat Kulesi

Pazarcık Saat Kulesi

Pazarcık'ta Osmanlı dönemini hatırlatan eserlerden biri de şehir meydanında 1741 yılında inşa edilen Saat Kulesi'dir. Saat Kulesi, maalesef 1924 yılında tamamen yıkılsa da sadece temelleri kalmıştır.

Kule girişindeki kitabede, eser, şehrin "neşe kaynağı" olarak nitelendiriliyor. 1924 ayakta kalabilen 6 metre yüksekliğindeki taş gövde, günümüzde Osmanlı mimarisinin izlerini taşıyor.

2010 yılında yeniden inşa edilmiştir.

Diğer

- 1574'te (!) yaptırılmış olan "Kurşun Han", Pazarcık şehrinin İstanbul-Belgrad-Macaristan bulunan önemli konumuna işaret eden, görkemli yapısıyla dikkat çeken en görkemli Osmanlı eserlerinden idi. 1878 sonrasında tamamen tahrip edildi.

HEZARGRAD (RAZGRAD)

Pargalı İbrahim Paşa Camisi

Balkanların en heybetli Osmanlı eserlerindendir. Öyle ki on yılların ihmali bile şehrin en çok ilgi gören ve şehre kimlik veren eseri olma özelliğini bu eserden alamamıştır.

Aslında ilk inşa edildiğinde imareti, dârülkurrâ'sı, sıbyan mektebi, çifte hamamı, hanı ve şadırvanı ile külliyenin merkezi idi.

İnşasına 1530-35 yıllarında başlandığı fakat 1616 yılında ibadete açıldığı (Mahmud Paşa tarafından) biliniyor.

Pargalı İbrahim Paşa Camisi

Minare kaidesindeki işlemeler ve ince-zari-uzun minaresi dikkat çekicidir. Son cemaat yeri yıkılmıştır. İç süslemeleri silinmeye yüz tutmuştur. Eserin kimliğini ortaya koyan kitabesi korunmuştur.

Caminin Mimar Sinan'ın öğrencisi Mimar Murat'ın imzasını taşıdığı bazı kaynaklarda geçer.

Uzun yıllar kaderine terk edilmiş bir vaziyette olan caminin tadilatı için 2019 yılı itibariyle girişimler başlamıştır.

Ahmed Bey Camisi

Hezargrad'daki Müslüman nüfusun artması sonucunda yeni bir cami inşa edilerek yeni bir mahalle oluşturmak arzusuyla 16. yy ortalarında (1542/43'te, bazı kaynaklarda ise 17. yy başı!) burada ikinci bir cami daha inşa edilerek yeni bir mahalle kuruldu.

Ahmed Bey adını taşıyan bu eserin sonradan ilave edilen son cemaat yeri yıkıldı. Sıra dışı süslemeli minare kaidesi ve estetik görünümlü minaresi dikkat çekici güzelliktedir.

Hezargrad Saat Kulesi

Sıra dışı görünümüyle dikkat çeker. Bir 18. yüzyıl eseridir. Sıra dışı görünümü Osmanlı Devleti'nin Tanzimat döneminin etkisine bağlanmaktadır. En üstte ahşap kubbesi bulunmaktadır.

Her ne kadar 18. yüzyılda inşa edilmiş olsa da bugünkü hâlini 1864 yılında aldığı bilinmektedir.

Pencerelerin üzerinde bulunan kabartma hilâller, 1985'te kazınmıştır. (1950'ye kadar saatten Saatçi Hafız Mehmet ve Şapkacı Cemal sorumlu idi.)

Zamanla saati ve kubbesinde hasar oluşan eserin yakın zamanda tadilatı için girişimlere başlanmıştır.

Demir Baba Tekkesi

Demir Baba Tekkesi (M.Türker Arşivinden)

Demir Baba Tekkesi, eski Osmanı belgelerinde "ağaç denizi" diye tavsif edilen bir bölgede, Hezargrad şehri yakınlarındaki Kemaller/Kemanlar (Isperih) köyünde bulunmaktadır.

Hasan Demir (Timur) Baba'nın hayatı ve şahsiyeti hakkında menkıbevi bilgiler mevcuttur. Babası gibi Akyazılı Sultan'a intisab ettiği, Kanunî ile Beraber Budin seferine katıldığı söylenmektedir.

Bilindiği gibi Deliorman bölgesi güreş merkezidir ve Demir Baba da "Pehlivan Baba" adıyla anılır ve güreşçilerin piri olarak kabul edilir.

Tekkenin ilk inşa tarihi bilinmez. Derviş odaları, mihman evi, şeyh odası, aşevi, kiler gibi bölümleri mevcuttur.

İç duvar süslemeleri, dış duvarındaki hayat/servi ağacı ve lale süslemeli motifleri etkileyicidir.

RUSÇUK

Mirza Said Paşa Camisi

19. yy mimarisinin karakteristik özelliklerini taşıyan çatısı ve ilk görünüşte dikkati çeken minare kaidesindeki süslemeleriyle dikkat çeker. Cami, müftülüğün yanında yer alır.

Hacı Ebubekir tarafından bilinmeyen bir tarihte inşa ettirilen fakat 18. yy'da açık olduğu bilinen bir caminin yerine inşa edilmiştir.

Hacı Ebubekir Camisi 19. yy başlarında tahrip olmuş ve yerine Mirza Said Paşa Camisi; medrese, mektep ve kütüphaneden oluşan külliye ile birlikte inşa edilmiştir. (1867)

Seyyid Mirza Paşa Camisi'nin bahçesinde İmam hatip lisesi vardır.

Caminin yeri, Osmanlı döneminde "Arık Ramazan Mahallesi'nde Dellallar Çarşısı" olarak bilinmekteydi.

Seyyid Mirza Paşa Camisi harîmi (M.Kiel Arşivi).

Rusçuk Rüşdiye Mektebi

19. yy'da inşa edilen Rüşdiye binası bölge eğitim tarihinde mühim bir yere sahiptir.

Bugün de ayakta olan bina, hâlen Rusçuk İmam Hatip Lisesi'nin kız bölümü olarak hizmet vermektedir.

Rusçuk-Varna Tren Tattı

Rusçuk-Varna hattı 1864-67 arasında Tuna Vilayeti Valisi Mithat Paşa tarafından inşa ettirilir. Osmanlı Devleti'nin ilk demiryolu hattı olan bu hat, 264 km'dir ve 2 yılda tamamlanmıştır.

Bugün ziyaret edilebilen 1866'da Brüksel'de yapılan mavi renkli vagon, yapıldıktan bir yıl sonra Sultan Abdulaziz'i taşımıştır.[11] 6 Ağustos Salı günü Rusçuk'tan trenle Varna'ya hareket etmiştir.

Diğer

- Rusçuk için ***Mithat Paşa*** çok mühimdir. 1864'te çıkarılan Tuna Vilayeti Nizamnamesi ile Vidin, Rusçuk ve Niş birleştirilip ***Tuna Vilayeti*** kurulmuştur. Mithat Paşa'nın valiliği sırasında da şehirde çok mühim hizmetler yapılmış ve adeta "Balkan Osmanlı Modernleşmesi" diyebileceğimiz hamle de buradan başlamıştır. Okullar, tren yolları, matbaalar gibi pek çok yenilikle hem Rusçuk hem de diğer iller gelişmiştir.
- Tirsinikli İsmail Ağa'nın Saat Kulesi ve çeşmeleriyle (çeşme ve şadırvanlarıyla özellikle su mimarîsi) Rusçuk'taki şehir mimarisinde katkısı büyük idi.

PLEVNE

Çifte Kahveler Camisi

1388-93 yıları arasında fethedilen Plevne'de Osmanlı zamanından kalan 18 cami içerisinde ayakta kalabilen tek eserdir.

1825 (Bazı kaynaklarda 1850)'de İsmail Boldoğlu adlı hayırsever Müslüman tarafından yaptırılan Çifte Kahveler Camisi, komünizm döneminde ibadete kapatılmış idi. Bir dönem devlet tarafından "Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi"ne çevrilmiştir.

Bugün ibadete açıktır ve defalarca saldırıya uğramıştır/uğramaktadır.

Plevne Camisi

11 Meral Bayrak (Edit.) (2011), Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk, Yeditepe Yay.

Diğer

- Plevne kasabasının gelişmesinde Mihaloğulları'nın imar faaliyetleri emel rol oynar. Özellikle de Gazi Ali Bey bu yeni kasaba için bir cami, büyük bir medrese, bir zâviye, imaret, han ve hamamı yaptırdı. Şehrin nüvesini teşkil eden ***Gazi Ali Bey Külliyesi***, yok edilmiştir.
- Gazi Ali Bey Külliyesi'nin yerine, Rus askerleri için büyük bir anıt dikildi. Anıtın bulunduğu yer, 1877 Müzesi olarak bilinmektedir.
- Plevne'ye Yahudi göçmenleri de davet eden ve 16. yy'ın başlarında vefat eden Ali Bey, camisinin arkasındaki türbeye defnedilmiş idi. ***Prizrenli şair Sûzî Çelebi***, Ali Bey'in hayatını ve icraatını manzum olarak kaleme almıştır.
- Mihaloğlu Gazi Ali Bey'in torunu Süleyman Bey, en güzîde eserlerden ***Kurşunlu Cami'yi*** inşa ettirmişti. Bu değerli eser de yıkılmıştır. (1931)

Kurşunlu Cami (http://bulgaristanalperenleri.blogspot.com)

- Plevne bizim açımızdan Gazi Osman Paşa'nın uyguladığı yeni savaş teknikleriyle ve cesaretiyle destan yazdığı[12] yer olsa da netice itibariyle kaybettiğimiz bir topraktır. Bu açıdan şehir; ***Sokobelev Parkı, Plevne Bölge Tarih Müzesi, Plevne Panaroma Müzesi*** gibi mekânların, birçok yönüyle içimizi acıtacak tarazda ve bizim şehir medeniyetimizden yıkılan eserlerin yerlerine inşa edildiği bilinciyle gezilmelidir.

---

12 Mehmed Niyazi'nin "Plevne" adlı eserinin okunması gerekir.

BELENE

Belene[13], Tuna Nehri kenarında bir kasabadır. Ancak bu kasabayı önemli kılan, kasabanın tam karşısındaki Tuna Nehri'nin ortasındaki adada yaşananlardır.

Bu ada önce "komünist rejim muhalifi" olarak damgalananların (1949...); sonra da Türk isimlerinin Bulgar ismine dönüştürülmesine (mezar taşlarında bile) karşı çıkan, yani "tek suçu Türk olduğunu inkâr etmemek" olanların (1984...) yıllarca fizikî ve psikolojik şiddete maruz kaldığı bir mekân olmuştur.

Bu şiddet ve zulüm daha sonra yazılan kitaplarda; "Zulmün ateş çemberi", "Kültürel soykırım, fiziksel ve psikolojik şiddet kampı" ve "Ölüm için yer sert/Uçmak için gök uzak" gibi ifadelerle tanımlanmaya çalışılmıştır.

1987'de kapatılana kadar 23 binden fazla kişi Belene Kampı'nın ağır hayat ve çalıştırma şartlarına maruz bırakıldı. Yaklaşık 8 bin mahkûm zulüm altında can verdi. Cesetler ise ya Tuna Nehri'ne atıldı ya domuzlara yem edildi ya da meçhul yerlere gömüldü.

Ancak Belene, bütün bu zulümleri yapanların amacına ulaştığı yer olmadı, bilakis Türk kimlik bilincinin yeniden alevlenmesinde simge bir mekân hâline geldi.

"Ufuklardan inen akşamlar ölü
Kavaklar bir öykü fısıldar sessiz
Burada binlerce ceset gömülü
Belene bir mezar mı esrarengiz?"

Ömer Osman ERENDORUK

LOFÇA

Lofça Camisi

Kimi kaynaklar 1444 tahribatından sonra inşa edilen "Hünkâr Camisi" diye bilinen Sultan Mehmed Camisi olduğunu, kimi kaynaklar ise "Matlapçı Hüseyin Ağa Camisi" olduğunu bildirse de kesinlik yoktur. (Üzerindeki kitabedeki bilgiler kesin sonuca götürmemektedir. Çünkü yıkılan başka bir camiden getirildiği söylenmektedir.)

Lofça Camsi. (http://halhaber.blogspot.com)

---

13 Belene ile ilgili ayrıntılı bilgi için şu kitapların okunmasını tavsiye ederiz: Mehmet Türker (2010), Zulmün Ateş Çemberi Belene Adası, Çağrı Yayınları, İstanbul. Ayrıca; Hasan Demirhan (2020), Belene Adası (1984-1986), İlgi Kültür Sanat, İstanbul. Ayrıca; Tufan Gündüz (2020), Belene Adası, YTB Yay., Ankara.

Ancak Araştırmacı Salih Deliorman, caminin mütevazı hacmi, bulunduğu semt (Varoş) gibi bilgilerle bu caminin aslında Abacı Camisi (mescidi) olduğu sonucuna varmaktadır ki bizce de bu bilginin doğru olma ihtimali yüksektir.

Komünizm döneminde işyeri olarak kullanılmıştır. Sadece bayram ve cuma namazlarında açılmaktadır. Tadilat ve ilgiye ihtiyacı vardır.

Yahya Paşa (Deli) Hamamı

Lofça'da şehir mimarisine tesir edecek şekilde ayakta kalmayı başarabilen tek Osmanlı eseridir, denebilir.

Yahya Paşa'nın Üsküp'te bugün görkemli camisi ayakta kalabilen büyük külliyesine gelir getirmesi amacıyla 16. yy'da inşa edildiği bilinmektedir.

Halk arasında "Deli Hamamı" olarak da bilinir.

Lofça Kalesi

Lofça Kalesi, Osun Irmağı kenarında yer alan, Lofça türkülerine de sıkça konu olan kayalıklar üzerine kurulmuş idi. 1393 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte hemen kalenin aşağısına ve Osum Irmağı kıyısına evleri, dükkânları, ibadethaneleri ile Lofça şehri kurulmuştur. Bir dönem (17. yy'da) ticarette çok ünlenen şehir "Altın Lofça" olarak da anılmıştır.

Lofça Kalesi, 1444'teki Varna Muharebesi esnasında Haçlı ordusu tarafından talan edilmiştir.

Lofça'nın Bulgarcada "avcılar kalesi" gibi bir anlama geldiği bilgisi de vardır.

Osma Köprüsü

19.yüzyıl sonlarında (1872-74) Osma Irmağı üzerine kurulmuştur. Lofça'nın simgelerinden birisidir. Üzerindeki dükkânlarla dikkat çeken eser ilk olarak ahşap yapılı olarak inşa edilmişti.

Kayıtlara göre, 1925 yılında çıkan yangında yanmış, 1931 yılında aslına uygun olmayan bir şekilde yapıldığı için 1981 yılında yeniden ahşap olarak inşa edilmiştir.

İşlevsellik olarak, Bursa'da bulunan Irgandı Köprüsü ve Filibe'deki Lala Şahin Paşa Köprüsü'ne benzer.

Diğer

- "Tuna Vilâyeti Salnâmesi"ne göre (1869) Lofça'da; 20 cami, 2 hamam, 603 dükkân ve 3 kilise vardı.
- Mecelle'nin yazarı, son dönem Osmanlı münevveri tarihçi ***Ahmet Cevdet Paşa*** da "Lofça" doğumludur.

- Yakındaki tepelerden birisinin adı ***"Sinan Tepe***"dir. Halk arasında anlatılanlara göre, Sinan Paşa orada şehit düşmüştür.
- ***Lofça'ya bağlı olan Galata Köyü*** de küçük camisi ve samimi insanıyla ziyaret edilmesi gereken yerlerdendir.

NİĞBOLU

Ali Koç Baba Türbesi

Çorum-Osmancık'ta bulunan Koyun Baba'nın müridi olan Ali Koç Baba ve dervişleri 15. yy'da Niğbolu'ya gelerek bir tekke kurmuştur.

Koyun Baba ile ilgili bazı anlatılarda, Fatih Sultan Mehmed ile görüşmesine ve Fatih'in Koyun Baba'ya duyduğu saygıya dair bazı bilgiler verilir. 16. yüzyıla ait bir vakıf defterinde, Niğbolu'daki tekkeden söz edilir ve bu dervişlere Fâtih Sultan Mehmed tarafından mülk araziler bağışlandığı belirtilir.

Ali Koç Baba Türbesi bugün hâlâ ayaktadır.

Niğbolu Kalesi

Tuna Nehri kıyısındadır. Evliya Çelebi tarafından "26 kuleli iki kapılı" olarak tarif edilir. Niğbolu Savaşı'ndan bir yıl önce, Eflaklılar'la yapılan 1395'teki Rovine Savaşı'nın ardından Yıldırım Bayezid tarafından fethedilmiştir.

Niğbolu Kalesi'nin kapısı

Osmanlı Devleti kaleyi almadan önceki hâli, "Bulgar Çarı Şişman'a ait sağlam ve müstahkem bir kale" olarak tasvir edilir.

1595 ve 1598'de kale Eflak Voyvodası tarafından iki kez talan edilmiştir.

Osmanlılar tarafından defalarca yeniden inşa edilen kalede günümüzde Sultan 2. Mahmud döneminden kalma kale kapısı hâlen ayaktadır. Evliya Çelebi kale kapısı üzerinde bir mescitten de bahseder.

Bursa'da Sulukî Cami olarak bilinen caminin karşısında Niğbolu Komutanı olarak bilinen Doğan Bey'in kabri mevcuttur.

Diğer

- 1396 yılındaki Niğbolu Savaşı ile ***Bursa Ulu Cami***'nin inşa tarihi arasındaki alaka unutulmamalıdır. Yıldırım Bayezid, ***Niğbolu Savaşı***'nda galip gelmesi hâlinde 20 cami yaptırma niyetindedir. Emir Sultan Hazretlerinin tavsiyesi ile 20 ayrı cami yerine o kadar kubbesi bulunan Ulu Cami inşa edilmiştir.
- Evliya Çelebi ziyaret ettiğinde Niğbolu'da; 26 mihrab (19'u cuma camisi), 20 medrese, 3 hamam, 7 han ve bir de bedesten vardı. Bu da şehrin ne denli gelişmiş olduğunun göstergesidir.
- Niğbolu'da, Papa V. Pius'nun 1569'daki emriyle İtalya'dan sürgün edilen Yahudi cemaatinin yerleşmesi sonucu bu cemaat 177 hâneye ulaşmıştır. Yahudi cemaatinin, 16. yüzyılda Niğbolu'da ***altı sinagogu*** bulunmaktaydı.

SİLİSTRE

Koca Sinan Paşa Camisi (Kurşunlu Cami)

1388 yılında Şumnu ile birlikte Çandarlı Ali Paşa tarafından fethedilen Silistre'de, bugüne ulaşabilen tek camidir. Evliya Çelebi'nin "Nurlu Cami" olarak bahsettiği bir eserdir.

Sadrazam Sinan Paşa tarafından 16. yüzyılın ikinci yarısında inşa ettirilmiştir.

Kurşunlu Cami

Külliye şeklinde; çeşme, medrese, tekke ve hamam ile beraber yapılmış olan eserler topluluğundan bugün sadece cami kalmıştır.

Cami özellikle de yaratılmışa hassasiyetin bir göstergesi olan "kuş köşkleri" ile dikkat çeker. Kirpi saçakları vardır. Haziresindeki değerli şahideler müzeye kaldırılmıştır. (Silistre savunmasını gerçekleştiren Şehit Musa (Hulusi) Paşa ve bazı komutanların şahideleri var idi.)

Son cemaat yeri ve kitabesi yok edilmiştir.

1989'dan bu yana ibadete kapalıdır.

Silistre Kalesi

Osmanlı tarihi için büyük öneme sahip olan kale mutlaka ziyaret edilmelidir. Hususiyetle 14 Nisan - 23 Haziran 1854 tarihlerinde gerçekleşen kuşatma sırasında büyük kahramanlıklara sahne olmuş bir kaledir.

Komutan Selanikli Musa Hulusi Paşa, muhasara sonlarına doğru namaz kıldığı esnada, bir top mermisi ile şehit olmuştur. 3 gün evvel kendisine mareşallik rütbesi verildiğinde, "şehadet rütbesini" yeğlediğini belirtmiştir.

Şehrin meşhur savunması Nâmık Kemal'e "Vatan yâhud Silistre" adlı meşhur piyesini yazmasında ilham kaynağı olmuştur.

Ayrıca Sultan Abdülmecid tarafından 1846/47'de inşa ettirilen ve savunmada önemli rol oynayan "***Mecidiye Tabyası***" da ziyaret edilmelidir. (Kitabesi yok edilmiştir.)

Diğer

- Vaktiyle Silistre'de 40 cami, 16 han, 12 hamam, 8 medrese, 48 okul, 10 çeşme var idi.
- Selim Paşa tarafından 1822 (1838!)'de inşa ettirilen ***Bayraklı Cami*** de, 1942'de yıktırılmıştır.
- ***Silistre Müzesi*** mutlaka ziyaret edilmelidir. Silistre kalesi kumandanları Hacı Ahmed Paşa, Gazi Hüseyin Hakkı Paşa ile Silistre savunmasını gerçekleştiren ***Musa (Hulusi) Paşa'***nın şahideleri gibi bazı değerli şahideler buradadır.

VARNA

Aziziye Camisi

Varna'da Hayriye Camisi ile birlikte, Osmanlı döneminden kalan iki camiden birisidir. Şehrin şu anki Müslüman-Türk merkezi konumundaki eserdir.

Kapı kenarındaki kitabesinde 1867 yılında Sultan Abdulaziz tarafından inşa ettirildiği yazar.

Bölge Müftülüğü de cami ile aynı mekândadır. Cami sık sık saldırılara maruz kalmaktadır.

Aziziye Camisi

Hayriye Camisi

Varna'da; Aziziye Camisi ile birlikte, Osmanlı döneminden kalan iki camiden birisidir.

1835 yılında Dilaver Paşa tarafından inşa ettirildiği bilinmektedir. Mavi boyası ve minaresiz hâliyle dikkat çeker. Ancak bir zamanlar var olan medresesi bugün maalesef yok edilmiştir.

Her zaman açık değildir. Yakınındaki bir bina kiraya verilmektedir. Ancak Osmanlı döneminde cami civarındaki çok geniş bir arazinin vakıf malı olduğu bilinmektedir.

Diğer

- Varna'daki üçüncü cami ise 2005 yılında Asparuhovo'nun Gülpınar mahallesinde ibadete açılan "***Sessevmez Camisi***"dir. (Osmanlı döneminde burası yerleşim yeri olmayıp, bağ ve bahçelerin bulunduğu huzurlu bir yerdi. Çok sessiz bir yer olduğu için "Ses sevmez" ismi verilmişti.)
- Varna Suyu üzerinden şehre girişte, ***Naib Ahmed Efendi Köprüsü (Taş Köprü)*** mevcut idi ve bu köprü üzerinden şehre girilir idi. Bu köprü orijinal hâliyle 1907'ye kadar mevcuttu, yıkıldı. Bugün Asparuhov Köprüsü kullanılmaktadır.
- Demiryolu hattı; Tuna Vilâyetinin ünlü valisi Mithat Paşa tarafından 1866 yılında 226 km'lik ***"Varna-Rusçuk Demiryolu Hattı*** olarak inşa edilmiştir. Bugünkü Bulgaristan topraklarında en eski demiryolu diyebiliriz. Osmanlı Garı'nın yerine, 1925'te inşa edilmiştir.
- ***Galata Burnu*** bölgesi görülmelidir. Osmanlı Devleti döneminde 1863'te inşa edilen ***9 metrelik deniz feneri*** mevcuttur. (Bölge Gagauz Türklerinin yoğun yaşadığı bir bölge olarak da bilinir.)
- Saraca (Rositsa) köyünde 15-16. yüzyıllarda bölgeye İran taraflarından geldiği rivayet edilen bir derviş olan ***Saraca Şah Veli Baba Türbesi*** de ziyaret edilmelidir.
- Varna'da günümüzde Etnoğrafya Müzesi olarak kullanılan ***1860 tarihli Türk Konağı*** görülmelidir.
- Varna ile Balçık arasındaki Tekke Köy (Obroçişte)'de, ***Akyazılı Sultan'ın Türbesi***-Şadırvanı mutlaka görülmelidir. Kesin malumat olmasa da kaynaklarda bu zatın Türkistan Alperenlerinden olduğu ve bölgenin fetih ve manevî imar faaliyetlerinde son derece mühim bir vazife üstlendiği bilgisi geçmektedir. Evliya Çelebi de sıtma marazından burada kurtulduğunu bildirmektedir.
- Kaleiçi'nde Osmanlı döneminden kalma kiliseler de mevcuttur.

BALÇIK

Turgut Reis (Balçık-Atik) Camisi

İlk olarak 1389'dan sonra, kesin olarak da 1419 senesinde Çelebi Mehmed tarafından fethedilen Dobruca bölgesinde yer alan Balçık'ta, günümüze ulaşan tek camidir.

16. yy'da Turgut Reis tarafından inşa ettirilen ve kitabeye göre 1876'da yeniden inşa edilen Turgut Reis Camisi'nin diğer adı "Atik Cami"dir.

Hazîresinde ağırlıklı olarak 18-19.yüzyıllrdan kalan mezar taşları mevcuttur.[14]

---

14 Eser ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gülberk Bilecik (2015) *Az Tanınan Bir Osmanlı Eseri: Balçık Atik Cami-Turgut Reis Camii*, Akademik Araştırmalar Dergisi, S.63, s.115-138.

Çeşmeler

Genel olarak Dobruca, özel olarak da Balçık, çeşmeleriyle de ünlüdür. 1788'de inşa edilip 1866'da tadilatı yaptırılan Arap İsmail Alemdar Çeşmesi (Eski Çeşme) güzelliğiyle dikkat çeker. Şair Maraşlı Mehmed Mazhar Fevzi tarafından yazılan bir kitabesi mevcuttur.

18. yy'da inşa ettirilmiş olan Akpınar Çeşmesi, 19. yy'da yapılmış olan Hacı İbrahim Ağa Çeşmesi de güzellikleriyle mutlaka görülmelidir.

Kraliçe Maria Sarayı

Bu bölge ve Balçık Romanya'nın hâkimiyetinde iken, Romen Kralı Ferdinand'ın eşi Kraliçe Maria, Batı'da yüzyıllarca hâkim olan "Turqueire" modasının etkisiyle, "oryantal üslûpla" Balçık'ta bir saray inşa ettirir.

Sahte minaresi, Türk hamamı, geleneksel Türk evi tarzında döşenmiş odaları ve sanat değeri yüksek eski Hıristiyan ve Müslüman mezar taşlarıyla dolu taraçalı bir bahçesi bulunan bir saraydır.

1940 yılında Romanya burayı terk etmiştir. Bugün burası "Dvoretsa-Sarayı" olarak anılmakla birlikte, "botanik bahçesi "olarak ziyaret ediliyor.

Botanik Parkı içinde 1867'de inşa edilen Halit Ağa Çeşmesi de mevcuttur.

Balçık Sarayı

Diğer

- Hâlen "Mahzen" diye bilinen Balık Pazarı da birer Osmanlı eseridir.[15]

---

15 Şehirdeki diğer eserlerle ayrıntılı bilgi için şu eserden faydalanılabilir: Yılmaz, M.Emin (2014), "Bulgaristan Hacıoğlu Pazarcığı'nda (Dobriç) Türk Mimarisinden Örnekler", Bir Zamanlar Balkanlar 6. ve 7. Uluslararası Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildirileri, Samsun: Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Kültür Yayınları, 289 304.

HACIOĞLU PAZARCIĞI (DOBRİÇ)

Tekke Camisi

Kaynaklarda Şeyh İbrahim Keşfî Efendi tarafından 1794 yılında inşa ettirildiği bilgisi vardır. Ancak caminin aslında 15. yy'da inşa edilmiş olduğu, 18. yy'da yeniden inşa edildiği bilgisi de mevcuttur. Yanındaki Halveti tekkesinden dolayı "Tekke Camisi" ismini almıştır.

Özellikle kirpi saçakları dikkat çekici güzelliktedir. Günümüzde hâlâ cami olarak kullanılmaktadır.

Cami duvarına bitişik, dört merdivenle inilen, 18. yy'da inşa edilen son derece estetik bir de çeşme vardır.

Saat Kulesi

Şehir merkezinde yer alır. Ayan İbrahim Ağa tarafından 1741(!) yılında inşa ettirilmiştir.

Yapısından, balkonlu kısımlarından anlaşıldığı kadarıyla, öncelikle "gözetleme" amacıyla da inşa edilmiş/kullanılmış olması muhtemeldir.[16]

Dobriç Saat Kulesi

---

16 Şehir hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Emin Yılmaz (2006), Bulgaristan Hacıoğlu Pazarcığı'ndaki (Dobriç) Camiler ve Çesmeler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Ankara. Ayrıca bkz. Rıdvan Canım (2020), "Dobruca'da Bir Hükümdar Şehri: Hacıoğlupazarcığı", Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, 2(1), 1-24.

Diğer

- Hâlen kullanılmakta olan ***Hacıoğlupazarcığı*** (***Dobriç) Belediye Binası*** da bir Osmanlı eseridir.
- Şabla köyünde, ilk olarak 1756'da, yeniden 1856/1857'de inşa edilen, ***Osmanlı deniz feneri*** görülmelidir. (Sultan Abdulmecid'in tuğrasını taşımaktadır.)
- Eskiden Gagauz Türkleri Müslüman Türklerin bir arada yaşadığı bir köy olan ***Kavarna'da*** 16. yüzyıla ait ***Osmanlı Hamamı (Eski Hamam) ve yakınındaki çeşmeler (Çatal Çeşme-Hamam Çeşmesi)*** görülmelidir. Hamam günümüzde "Denizcilik Müzesi"-dir.
- Balkanların eski eseri olarak da bilinen, ***1299'da*** inşa edilmiş olan, Sadrazam Kapı Binbaşısı İbrâhim Ağa tarafından 1716'da tamir edilen Umur Fakih (***Jeglartsi)'teki "Derviş Bey Mescidi" ve İbrahim Ağa Çeşmesi,***
- Fındıklı (Leskovo)'da ***Habib Ağa Camisi***,
- İkizce (Benkovski)'de, ***Hacı Hasan Ağa Camisi***,
- Esirce (Enevo)'da İsmail Efendi Camisi ve mektebi,
- Turpçular (Orlyak)'da, ***Hacı Hasan Ağa Camisi-Mek***tebi ve ***Hacı Ömer Ağa Camisi*** görülmelidir.
- Hacıoğlupazarcığı merkezde bulunan ***Hacı Osman Camisi*** de 1932'de inşa edilmiş olmasına rağmen Osmanlı mimarî geleneğini devam ettiren eserlerdendir.[17]

Hacıoğlupazarcığı (Dobriç) eski çarşı

17 Bu eserlerin birçoğu ile ilgili geniş bilgiler içeren şu eser görülebilir: Mehmet Emin Yılmaz (2006), Bulgaristan Hacıoğlu Pazarcığı'ndaki (Dobriç) Camiler ve Çesmeler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

ŞUMNU

Şerif (Halil) Paşa Camisi (Tombul Cami)

1389'da Çandarlı Ali Paşa tarafından fethedilen[18] şehrin simgesidir. 1744 yılında Şerif Halil Paşa (Şumnu yakınındaki Madaralıdır.) tarafından inşa ettirilmiştir.

40 metrelik minaresi, 25 metrelik kubbesi ile Balkanların en heybetli Osmanlı camileri arasında ön sıralarda gelmektedir. İç ve dış süslemeleri, kapı üzerindeki gülbezek motifleri, minber boyama ve işçiliği de ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Bahçesindeki çeşme, şadırvan ve badirelerden zorla da olsa kurtulmuş şahideler de dikkat çekici güzelliktedir. Medrese ve kütüphane ile bir külliye içerisindedir.

2009 yılında Bulgaristan ve Türkiye arasında imzalanan kültür eserlerini koruma anlaşması gereğince tadilata başlansa da bürokratik engeller yüzünden cami uzun yıllar iskelelerle çevrili vaziyette kaldı.

Şerif *Halil Paşa Camisi (Tombul Cami)*

---

18 Şehrin ve bölgenin tarihi ile ilgili olarak bkz.: Hüsnü Yöneten (2019), Bulgaristan Şumnu Kazası Deliorman Bölgesi Tarihi, Ege Basım, İstanbul.

Nüvvab Okulu (Medresetü'n-Nüvvâb)

"Müftü veya müftü vekili okulu" anlamına gelmektedir. Uzun yıllar hem din adamı hem de öğretmen yetiştirdi.

29 Eylül 1913'te imzalanan İstanbul Muahedenâmesi gereğince uzun süren tartışma girişimler sonucunda 1922-23'te tâlî kısmı eğitime başladı. 1933 yılında tâlî kısmına lise statüsü verildi. Başmüftü Süleyman Faik Efendi, Nüvvab'ın kurucusu olarak tanınır.

"Kur'an, Arapça, Farsça, fıkıh, kelâm, ahlâk, İslâm tarihi" gibi derslerin yanında "matematik, botanik, coğrafya, Bulgarca, Bulgaristan tarihi, umumi tarih, Türk edebiyatı, hüsn-i hat, resim, tabii bilimler, kozmoloji, kimya, fenn-i tedrîs ve terbiye" gibi dersler de verildi.

1933'ten sonra; "pedagoji, jeoloji, beden eğitimi, el işleri ve musiki" gibi dersler de ilave edildi.

1949 yılında din dersleri kaldırıldı ve okul 1951'de "Nazım Hikmet Türk Lisesi" adını aldı.

Nüvvab mezunları yarım asır boyunca Bulgaristan Türk dili ve edebiyatının, dinî hayatının en mühim temsilcileri olmuştur.

Bugün hâlen İmam Hatip Okulu olarak hizmet vermektedir.[19]

Ahmet Bey Camisi

İbadete açık iki Osmanlı camisinden birisidir. 1738 (1729/30!) yılında inşa ettirilmiştir.

"Kıllak Camisi", "Kilek Camisi" olarak da adlandırılan eserin; farklı dinlere mensup Bulgar ve Türk toplumlarının topladığı bağışlarla inşa ettirildiği rivayet edilmektedir.

Korunabilmiş kitabesiyle de değerlidir.

Saat Kulesi

1603'te (Bazı kaynaklarda 1740) inşa ettirilen Saat Kulesi de Şumnu'nun Osmanlı kimliğini yansıtan eserlerdendir.

Tutucuzade (!) Hacı Ömer tarafından inşa ettirilmiştir.

Saat Kulesi'ne bitişik olarak yapılmış son derece güzel işlemeli çeşme de şehrin tarihî/estetik yüzünün bir diğer yanını oluşturuyor. Kulenin kitabesinde "Almış ağûşuna bir çeşme-i zübeyde eda" diye anlatılır.

Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan kitabesinde, eserin ustası ve işçiliği övülmektedir.

---

19 Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Cambazov (2005), Medresetü'n-Nüvvâb, Ahmed Davudoğlu Dostluk ve Kardeşlik Vakfı, Sofya.

Kurşunlu Çeşme

Şumnu'da Osmanlı döneminden kalma bir diğer şaheser de Kurşunlu Çeşme'dir..

1774'te Yeniçeri Ağası Yeğen Hacı Mehmed Paşa inşa ettirmiştir.

Üstü mavi kurşun levhalarla örtülü olması sebebiyle "Kurşunlu" olarak anılan çeşmenin çatısı günümüzde ise kiremitle örtülmüştür.

Mehmed Esad Yesarî tarafından yazılan kitabesinde Sultan 1. Abdulhamid Han övgüyle anılır ve çeşme de "Kevser Çeşmesi"ne benzetilir.

Bedesten

16. asırda (1529!) Osmanlı döneminde tüccarların desteğiyle inşa ettirildiği biliniyor. Ancak 1816 yılı da telaffuz edilmektedir ki bu tarih tadilat tarihi olabilir.

Bedesten; askeri depo, restoran ve eğlence merkezi gibi pek çok farklı şekilde kullanılmıştır.

Bugün terk edilmiş vaziyettedir.

Hamam

Bedesten'e yakın konumdadır. 17. yy'ın ikinci yarısında inşa edilmiştir.

Hamam, sağlam yapısıyla 1984 yılına kadar hizmet vermiştir.

Diğer

- Şumnu Kalesi de bugünkü kalıntılarıyla bir Osmanlı eseridir.
- 1506 tarihli ***Eski Cami***, 1984'te yıkılmıştır.
- ***Cezayirli Gazi Hasan Paşa***, 1790'da Şumnu'da vefat etmiş ve Şumnu Koşuyolu'nda kendi desteğiyle inşa edilen tekkeye defnedilmiş idi.
- 1869 tarihli ***Tatar Camisi (Rifat Paşa Camisi***), de görmeye değer bir eserdir.
- Deliorman bölgesi pehlivanlar ocağıdır. Dünya çapında ünlü pehlivan ***Koca Yusuf da Şumnu'nun Karalar Köyü'***ndendir. Her sene bu köyde "Koca Yusuf Yağlı Güreşleri' düzenlenir. Köyde bir ev de pehlivanla ilgili ***müze*** olarak düzenlenmiştir. Ayrıca köyün ***camisi ve haziresindeki kadim şahideler*** de görülmelidir.

Koca Yusuf'un idman yaptığı taş.
(M. Türker arşivinden)

HASKÖY

Eski Cami

Sadece Hasköy'ün değil, Bulgaristan'ın da en eski camisi olarak bilinen caminin, Yıldırım Bayezid döneminde 1393 yılında inşaatına başlandığı ve 1395 yılında (Bazı kaynaklarda 1394) inşaatı tamamlanarak ibadete açıldığı biliniyor.

Cami, dükkânlarla çevrili vaziyettedir. (Cami kapısı üzerinde çok da özenli olmayan bir kitabe yer alır. Kitabede, eserin yaptıranı olarak Umur Bey'in ismi geçer.)

Eski Cami

Eski Cami, 1967 yılında, Bulgaristan'ın Milli Kültür Anıtı statüsüne alındı. Tadilatı Türkiye tarafından tamamlanan tarihi Eski Cami'nin açılışı 2019 yılında yapıldı.

Saat Kulesi

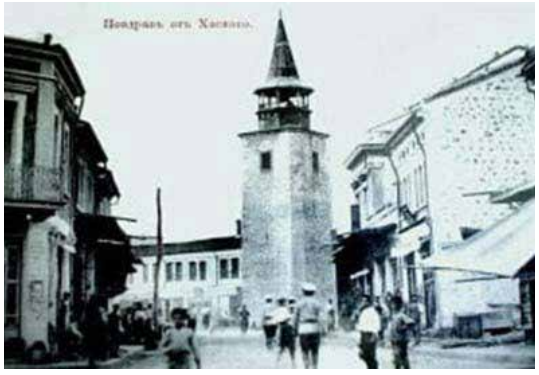
Saat Kulesi (kulturenvanteri.com.)

Tam 100 yıl şehrin manzarası dışında bırakılsa da günümüzde bu manzaraya yeniden dönmüştür. 23 metrelik yüksekliğiyle heybetli bir eserdir.

İlk yapım tarihi olarak 1837 yılı verilmektedir. 1913 (1916!) yılında yıkılmıştır.

2013 yılında eskisiyle aynı görünümde (bağışlarla) yeniden inşa edilmiştir. (Saatin orijinal mekanizması müzededir.)

Sinan Paşa Camisi ve Saat Kulesi

Hâlen kilise olarak kullanılsa da görenler bu güzel eserin cami olduğunu hemen anlayabilir.

Uzuncaova'da 1596'da Yemen Fatihi Gazi Sinan Paşa tarafından (medrese, hamam, imaret ve iki adet han ile birlikte) inşa ettirilmiştir. Mimar Sinan'a inşa ettirildiği düşüncesi varsa da Sinan'ın talebelerinden birisi tarafından yapıldığı fikri daha ağır basmaktadır.

Günümüze sadece kapısı ulaşan kervansarayın içerisinde inşa edilmiştir. 1906 yılında ***kiliseye dönüştürülmüştür***.

Minare, minberi günümüzde mevcut değildir. Caminin kuzey duvarında Farsça yazılar/beyitler mevcuttur.

1813'te aynı vakfa ait olarak olarak Hacı Ebubekir Paşa tarafından inşa edilen Saat Kulesi de 1906'da Çan Kulesi'ne dönüştürülmüştür.

Osmanlı döneminde Uzuncaova, Koca Sinan Paşa döneminden beri "Uzuncaova Panayırı"na da ev sahipliği yapmakta idi.

Boyacıoğlu Evi

19. yy'da inşa edilmiştir. Bölgedeki Osmanlı dönemi 19. yy sivil toplum mimarisi hakkında bilgi sahibi olmak için görülebilir. Özellikle tavan işçiliği dikkat çeker.

Günümüzde restoran olarak kullanılmaktadır.

Otman Baba Dergâhı/Türbesi

Bulgaristan'da Hasköy (Haskovo) yakınlarındaki Tekke (Teketo) köyde bulunur. Türbenin, 1507 yılı civarında, Sultan II. Bayezid Han döneminde inşa edildiği düşünülmektedir.

Otman Baba Velâyetnâmesi'ne göre Otman Baba, 1402'de Timur'la beraber Anadolu'ya gelmiştir.

Otman Baba Türbesi

Esas ismi "Hüsam Şah" olarak verilen Otman Baba'nın, 15. yy'da Fatih Sultan Mehmed Han ile görüşmeleri velayetnamede birçok farklı boyutuyla anlatılır.

Velayetnamede Otman Baba'nın halk ile beraber köprü inşa ettiği gibi bilgiler de yer alır. Bu da Otman Baba gibi halkın saygı duyduğu kişilerin Balkan bölgesinin imar, iskân ve şehirleşmesinde tesirli olduğunu gösterir.

Akyazılı Sultan'ın da, Otman Baba'nın halifesi olduğu rivayet edilir.

Her sene haziran ayının üçüncü haftasında dergâhta türlü faaliyetler düzenlenmektedir.[20]

Diğer

- Hasköy merkezde var olan iki Osmanlı dönemi camisinden birisi de "Çarşı Camisi"-dir. 350 yıllık olduğu belirtilmekle birlikte hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

HARMANLI

Siyavuş Paşa Köprüsü

Halk arasında "Harmanlı Köprüsü", şeklinden dolayı da "Kambur Köprü" olarak da anılır.

Meriç Nehri'ne dökülen "Uludere" üzerinde olduğu için "Uludere Köprüsü" olarak da anılır.

Siyavuş Paşa Köprüsü

---

20 Otman Baba ve Velayetnamesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için şu kaynaklar okunabilir: Filiz Kılıç vd. (2007), Otman Baba Velayetnamesi (Tenktli Metin), Grafiker Ofset Yay., Ankara. Ayrıca; Kemal Üçüncü (2004), "Sözlü Kültür / Tarih Bağlamında Edebî Bir Metin Olarak Otman Baba Vilâyetnâmesi", Bilig, S.28, s.1-29.

Manzum kitabesinin hâlen mevcut olması köprü hakkında kesin bilgiler verir. 1585 tarihli kitabeden eserin Siyavuş Paşa tarafından inşa ettirildiği bilgisine ulaşabiliyoruz.

(Kitabeyi yazan kişi Mimar Sinan'ın arkadaşı Sai Mustafa Çelebi olsa da eserin Sinan eseri olma ihtimali tartışmalıdır.)

Eser, tadilat beklemektedir.

Hızır Baba Türbesi

Kanunî Sultan Süleyman devri eseridir. Harmanlı'ya bağlı Tekkeköy (Bogomil)'de yer alan türbesi, yapıldığında imarethane, derviş hücreleri ve çeşmesiyle tam bir tekke külliyesi şeklinde idi.

Kitabesi mevcut değildir. 1540/41 yılında inşa edilmiş olsa da banisi bilinmemektedir. 20. yüzyılın ortalarına kadar kilise olarak kullanılmıştır.[21]

Metruk vaziyettedir.

Diğer

- 1878'deki ***Harmanlı katliamı'***nda Ruslar tarafından yaklaşık kırk bin Müslüman Türk katledilmiştir.
- ***Harmanlı Kervansarayı'***ndan günümüz sadece ön duvarı ve giriş kapısı ulaşabilmiştir. (Evliya Çelebi "büyük bir han" olarak bahseder.) Kervansaray yakınlarında bir de Osmanlı çeşmesi mevcuttur.
- Halk arasında "***Akbaldırlı Kızın Çeşmesi"*** veya "Akbaldırlı Kızlar Çeşmesi" gibi adlarla anılan ve Siyavuş Paşa ile bir Bulgar beyinin kızıyla ilgili efsanelere dayandırılan bir çeşme/sebil daha vardır. (Maalesef bir Tır Parkı içinde idi.)

CİSR-İ MUSTAFA PAŞA

Mustafa Paşa Köprüsü

Eski adıyla "Cisr-i Mustafa Paşa". Kanunî döneminden bir Mimar Sinan eseridir. (İlk eserlerinden...) Türkiye sınırına çok yakın bir mesafededir. Bulunduğu yerleşim yerine adını veren kadim bir eserdir. (Bu yerleşim yeri, Bulgarlar tarafından "Svilengrad" olarak adlandırılmıştır.)

Meriç Nehri üzerinde bulunan Mustafa Paşa Köprüsü, dönemin ünlü hattatları tarafından yazıldığı belli olan kitabesinden de anlaşıldığı üzere, Çoban Mustafa Paşa tarafından 1528/29'da inşa edilmiştir. (Gebze'deki külliyenin de sahibi olan Paşa, inşaatın tamamlandığını görememiştir.)

---

21 Bulgaristan'da kiliseye çevrilmiş olan başka Osmanlı eserleriyle ilgili geniş bilgi için bkz.: Yılmaz, M.Emin (2020), Kiliseye Çevrilen Türk Eserleri, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul.

Mustafa Paşa Köprüsü

20 kemerli köprü, heybetiyle Avrupa'daki köprülerle kıyaslanıp onlardan üstün tutulmuştur. Eskiden Avrupa'ya giden bütün araçların bu köprüden geçtiği de bilinmektedir.

Diğer

- Mustafa Paşa Köprüsü yakınında bulunan 16. yy'dan kalma ***Osmanlı Hamamı da bugün Sanat Galerisi*** olarak kullanılmaktadır. Son derece kötü bir şekilde tadilatı yapılsa da ayakta kaldığına şükredilmelidir. (Külliyenin bir parçası olarak inşa edildiği bilinmektedir.)
- Mustafa Paşa Köprüsü yakınında bulunan 1560/61 tarihli bir Mimar Sinan eseri olan ***Haseki Sultan Camisi*** kayıtlara göre eşsiz güzellikte bir eserdir fakat günümüze ulaşamamıştır. (Evliya Çelebi, bu caminin kitabesinin Karahisarîzâde Hasan Çelebi tarafından yazıldığını belirtir.)
- ***Rıza Tevfik Bölükbaşı*** da Cisr-i Mustafa Paşa'lıdır.

KIRCAALİ

Merkez Cami

Şu hâliyle bir 19. yy eseri olduğu anlaşılmaktadır. Halilzâde Mehmed Ağa tarafından 1812 yılında inşa ettirilmiştir.

Bugünkü halini 1889'daki tadilatta aldığı bilinmektedir. Cami, bol pencereli, bol süslemeli geniş bir harime sahiptir.

Bahçesinde Kırcaali'nin kurucusu olduğuna inanılan ***Gazi Kırca Ali'nin Türbesi*** vardır. Türbe; Bulgaristan Başmüftülüğünce yürütülen proje kapsamında, TİKA'nın ve Türkiye'den derneklerin de sağladıkları katkılarla 2019 yılında yenilenmiştir.

Cami bahçesinde Kırca Ali Bölge Müftülüğü de yer almaktadır.

Gazi Kırca Ali'nin Türbesi

Kırcaali Medresesi

İlk bakışta, İran bölgesindeki Türk-İslâm mimarîsinin tesiriyle inşa edildiği hemen anlaşılan bu heybetli yapıyı, 1928/29'da Kırcaali'deki Türkler kendi imkânlarıyla yaptırmışlardır. Hatta halk arasında "kurban derileri"nin de bu medrese için verildiği anlatılır. Şehrin en heybetli yapısı olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

Bir rivayete göre medrese Azerbaycan'dan bir mimara İran bölgesindeki Türk-İslâm mimarisini andırır tarzda inşa ettirilmiştir.

Kırcaali'deki Türklerin kendi imkânlarıyla yaptırdığı Kırcaali Medresesi

Maalesef, halkın desteğiyle inşa edilen bu güzide esere, II. Dünya Savaşı'ndan sonra komünist yönetim el koydu.

1960'lardan bu yana müze olarak kullanılmaktadır.

Kırcaali Türk Konağı

19. yy'da inşa edildiği ve Balkan Savaşları'na kadar Osmanlı yöneticilerince kullanıldığı bilinen bu bina, şehir merkezindedir ve günümüzde sanat galerisi olarak kullanılmaktadır.

Eserin duvarları veya kapısında eserin tarihi hakkında bilgi olmaması, eserin akıbeti hakkında da şüpheler uyandırmaktadır.

Kırcaali Türk Konağı

Diğer

- Halilzâde Mehmed tarafından Çarşı Camisi yakınına, bugün pazar yerinin de olduğu yere bir ***hamam*** inşa ettirilmişti. Bu hamam, "güya şehir planlaması"nda yok edildi.
- 1796/97'de bu hâlini aldığını bildiğimiz ***Eğridere (Ardino) Çarşı Camisi***'nin, süslemeleri görülmelidir. (Kırcaali'ye yaklaşık 35 km.)
- Sabahattin Ali de Eğridere'lidir.
- Eğridere (Ardino), yakınlarında bulunan ve halk tarafından çeşitli efsanelere dayandırılarak "Şeytan Köprüsü" olarak adlandırılan Arda üzerinde yer alan Osmanlı eseri ***"Eğridere Köprüsü"*** mutlaka görülmelidir. (Köprünün Yavuz Sultan Selim Han döneminde 1515-18'de inşa edildiği düşünülüyor.)

Eğridere Çarşı Camisi

- 1905/06'da inşa edilen, kitabesini hâlen koruyan Ömerler (Lübeno) Köyü Ali Rıza Bey Camisi'nin de süslemeleri görülmelidir.

- Cebel (Džebel) mutlaka ziyaret edilmelidir. Özellikle 1804/05 tarihli (Bazı kaynaklarda 1712!) ***Cebel Camisi*** mutlaka görülmelidir. 2017/18'de Bursa Büyükşehir Belediyesi katkılarıyla tadilatı yapılarak ibadete açılmıştır. Günümüzde iç süslemeleri ve ferah harim kısmıyla dikkat çeker.
- Cebel yakınlarındaki ***Canbaşalı*** (Canbaşılı-Canbahşılı-Düşinkovo) köyünde bulunan ***eski cami, taş örme tarihî kabristan kapısı duvarı ve İshak Baba Türbesi*** ile tarihî kabristanı mutlaka görülmelidir.
- Kızılağaç (Kirkovo) ilçesine bağlı Adaköy (Ostrovets)'de bulunan, Bulgaristan Türklerinin millî kahramanı ***Nuri Turgut Adalı'nın doğduğu ev ve kabri*** mutlaka ziyaret edilmelidir. 1922'de Adaköy'de dünyaya gelen Adalı, Komünist rejim tarafından 6 defa tutuklanarak cezaevi, sürgün ve ölüm kampına gönderiliyor. Hayatının 23 yılını sürgün, cezaevi ve işkence altında geçiriyor. Yazar Mehmet Türker'in "Gölgedeki Kahraman" adlı eseri mutlaka okunmalıdır. 1989 yılında Bulgaristan'dan zorla Türkiye'ye göç ettirildi ve 2004 yılında da vefat etti. (N.T. Adalı, Belene Kampı'nda binlerce kişinin öldürüldükten sonra ailelerine teslim edilmeden domuzlara yedirildiğine şahit olmuştur.)
- Kızılağaç (Kirkovo) ilçesine bağlı ***Nalbantlar (Podkova) köyünde bulunan Yedi Kızlar Camisi,*** mimarîsi ve çevresindeki ***tarihî kabristan***ıyla tam bir hafıza mekânıdır. Cami, 1438(!) yılında tek bir demir çivi çakılmadan ahşap birleştirme tekniğiyle yapılmıştır. 30 metrelik minaresi

Cebel Camisi

Canbaşılı İshak Dede Türbesi

Nuri Turgut Adalı'nın kabri

2015 yılında yeniden inşa edilmiştir. (Efsaneye göre camiyi, nişanlıları savaştan geri dönmeyen 7 kız, sahip oldukları çeyizleri ve tüm mal varlıklarını satarak inşa ettirmişlerdir.) Camide Hıdırellez zamanlarında yüzyıllardır geleneksel olarak Mevlid okunmaktadır. Kırcaali, Rodop, Batı Trakya ve dünya genelinden binlerce kişi katılmaktadır.

- ***Türkan Çeşme Anıtı*** (***Türkan Bebek Anıtı)*** mutlaka ziyaret edilmelidir. 1984 yılındaki isim değiştirme (asimilasyon girişimi) sırasındaki protestolarda, Kırcaali'ye bağlı Kızılağaç (Kırkova) ilçesi ***Yoğurtçular (Mogilyane***) köyünden Türkan Bebek (Türkan Feyzulla), annesinin kucağında şehit edilmişti (26 Aralık 1984).
- Kızılağaç (Kirkovo)'a bağlı Çakırlar (Fotinovo) köyündeki tarihi Osmanlı Camisi de, TİKA başta olmak üzere hayırseverlerin katkılarıyla restore edilmiştir. Cami, bahçesindeki Osmanlı mezar taşları ve ahşap sütunları (yenilenmiş de olsa) ile dikkat çeker.
- Kırcaali'ye yakın, Damballı Dağı eteklerinde tarihî bir Türk yerleşimi olan ***Hayranlar (Gruevo)/Şikemler'de 1635/36 tarihli kadim bir cami*** bulunmaktadır. Etrafı tarihî bir kabristan iken bugün maalesef bazı taşlar dışında bu hususiyetini kaybetmiştir.

Yedi Kızlar Camisi

Hayranlar (Gruevo)/Şikemler'de 1635/36 tarihli cami

MESTANLI

- Mestanlı'nın ismi sonradan "Momçilgrad" olarak değiştirilse de kullanımda orijinal adı hâlen yaygındır.
- Mestanlı (Momçilgrad)'da bulunan iki cami ***(Eski Cami ve Yeni Cami)*** ziyaret edilmelidir. Camiler, eski mimarîsinden çok şey kaybetseler de günümüzde bakımlıdır.
- Mestanlı (Momçilgrad)'da, yıllarca (60 yıl) Osmanlı-Türk eserlerini toplayan Akif Atakan'ın biriktirdiği pek çok eserden oluşan müze-kütüphane ***(Mestanlı İlahiyat Lisesi Akif Atakan Kitap Müzesi***), mutlaka görülmelidir. Rahmetli Atakan, eserlerin Türkiye'ye götürülmesini tavsiye edenlere "Bunlar buraya yakılsın, burada dizilsin, burada yok edilsin... Edilecekse..." diye cevap vermiştir. Türkiye'den Mestanlı'daki İmam Hatip Lisesi'nde görevli öğretmen Nurettin Çakır'ın, T.C. Sofya Büyükelçiliği Kültür ve Danışma Müşavirliği ve Mestanlı Belediyesi katkılarıyla bir müze kurulmuştur. Kurulan bu müze sonradan Mestanlı İmam Hatip Lisesi yani "Mestanlı İlahiyat Lisesi"ne nakledilmiştir. Müzede birçok el yazması veya matbu eser yanında mezar taşları da yer almaktadır.
- Mestanlı (Momçilgrad)'da, Mandacı (Bivolyane) köyünde bulunan ***Elmalı Baba Tekkesi*** mutlaka görülmelidir. Hem cami hem de tekke mevcuttur. Tekkede; Elmalı Baba'nın türbesinden başka, altı evliyanın ve başka Bektaşi erlerinin mezarlarının da bulunduğuna inanılıyor. Ayrıca; Hz. Fatima'nın gözü ve elinin gömülü olduğu bir mezar bulunduğuna da

Mestanlı Eski Cami

Mestanlı İlahiyat Lisesi (İmam Hatip Lisesi) Akif Atakan Kitap Müzesi

Elmalı Baba Tekkesi

inanılıyor. Her yıl geleneksel olarak -Eylül ayının ilk cumartesi günü- düzenlenen Büyük Maye'ye (Elmalı Baba Mayesi)'de binlerce kişi toplanmaktadır. Tekkenin bir dönem eğitim merkezi olarak da biliniyor. Tekke civarındaki çocuk mezar taşları da dikkat çekicidir. Tekkenin, yakın geçmişte tadilatı yapılmıştır.

- Mestanlı yakınlarındaki Gruevo köyü üstünde ***Dambalı Tepesi (Dağı)***'nde kayadan sızan ve yerden çıkan suyun şifalı olduğuna inanılmakta ve her sene binlerce kişi burayı ziyaret etmektedir. Yakınlarda Yaran Baba Türbesi de yer almaktadır.
- ***Naim Süleymanoğlu*** da Ahatlı köyündendir.

Yaran Baba Türbesi

N.Süleymanoğlu ve Yazar M.Türker (M.Türker Arşivinden)

KOŞUKAVAK

- Koşukavak'ın ismi sonradan "Krumovgrad" olarak değiştirilse de kullanımda orijinal adı hâlen yaygındır. Ortasından Burgas (Krumovitsa) çayı geçer.
- Balkanların en büyük camilerinden birisi olan ***Koşukavak Camisi***, yanındaki medresesi yok edilse (Askerî alana dâhil edilmiştir.) ve birçok badire atlatsa da hâlen bölgenin en görkemli Osmanlı eserlerindendir. Bugünkü taş duvarlı hâlini 1888 yılı civarında almıştır. Kapısı üzerinde yazan bilgiye göre 1958'de tekrar tadilat görmüştür. Heybetli minaresinde de kitabe bulunmaktadır.
- Koşukavak'ta Seyit Baba'nın türbesi mevcuttur. ***Seyit Baba (Seyit Mehmet Ağa)*** bölgede, 1810'da vefat etmiş "bir Osmanlı komutanı" olarak biliniyor.

Koşukavak Camisi'nin heybetli ve ayyıldızlı minaresi.

Seyit Baba Şahidesi

Osmanlı eseri olduğu (Kışla) söylenen metruk bina

Koşukavak'ta Osmanlı döneminden kalma yöneticilerin kullandığı bina (konak)

Ancak mezar taşı, fetih dönemlerine kadar uzanan çok daha kadim bir şahsiyet olabileceği fikrini vermektedir. Her sene "***Geleneksel Seyit Baba Panayırı***" düzenlenmektedir. (Komünizm döneminde en son 1983'te düzenlenmişti.)

- Koşukavak Camisi yanındaki askerî yerleşke içerisinde, ***Osmanlı eseri olduğu (Kışla)*** söylenen, yıllarca Bulgar ordusunca kullanılan ve bugün metruk vaziyette olan bir bina daha mevcuttur.
- Koşukavak Müzesi olarak kullanılan binanın da ***Osmanlı döneminden kalma, yöneticilerin kullandığı bir bina (konak)*** olduğu bilinmektedir.
- Bulgaristan Türk Edebiyatı'nın büyük yazarlarından Ömer Osman Erendoruk, 1934 yılında Koşukavak kasabasının ***Karakuz Köyü'nde*** dünyaya gelmiştir. Yazarın doğduğu ev köyünde harap hâldedir. Ziyaret edilmelidir. Ömer Osman, komünist rejimin Türk halkına yapılan zulmü, roman ve hikâyeleriyle anlatır. Henüz baskısı yapılmayan "Uçurum", "O Kuş Ötüyor", "Garip Milyon", "Buruk Acı" gibi değerli eserlerine el konur. Üç buçuk yıl Eski Zağra cezaevinde (1980) altı ay Belene Ölüm Kampı'nda tutuklu kalır (1985). Zulmü anlatan şu şiiri meşhur olmuştur:

*"**SOS veya Üçüncü Mezar***

Türkçe söylemek yasak, Türkçe yürümek yaya
Türkçe işitmek yasak, Türkçe bakmak dünyaya
Türkçe sevinmeyecek, Türkçe gülmeyeceksin
Alnından akan teri Türkçe silmeyeceksin.
Türkçe bağlamak yasak ayakkabı bağını,
Türkçe ayırmak yasak solunu ve sağını,
Sofranda ekmeğini Türkçe dilmeyeceksin,
Türkçe yaşamayacaksın, Türkçe ölmeyeceksin..."

Büyük şair ve yazar Ömer Osman Erendoruk'un doğduğu, şiirlerinde tesirli cümlerle andığı ev.

- Ömer Osman Erendoruk'un doğduğu köyüne de yakın olan ***Yağbasan Panayırı***, yüz yıllardır bölgede hem ticaret hem sosyalleşme hem de güreş müsabakaları için mühim bir merkez olmuştur.
- Eski bir Türk köyü olan ***Tokatçık (Tokaçka)'ta***, kısmen korunabilmiş bir eser olarak ***"çeşme"*** de Osmanlı döneminden kalan bir eserdir ve tamirat beklemektedir.

PAŞMAKLI (SMOLYAN)

- Tarihî Ahi Çelebi bölgesinin merkezi olan ***Paşmaklı (Smolyan***), Rodop bölgesinde özellikle tarihî konaklarıyla dikkat çeker. Özellikle Aguşlar ailesi Osmanlı döneminde çok mühim işler yapmıştır. Bölgeyi imar etmiş, kütüphaneler oluşturmuşlardır (Yaklaşık 6000 kitaba komünist yönetimin el koyduğu biliniyor.) Ancak aile, komünizm döneminde Bulgaristan'ın kuzeyine sürgün edilmişlerdir. Bugün Mogilitsa köyündeki ***Aguş Ağa Konağı***, tam anlamıyla bir sivil mimarî örneği ve Osmanlı dönemi eseri olarak hâlâ ayaktadır. (Konağın, 1820-1840 yılları arasında inşa edildiği söyleniyor.) Raykova semtinde, bahçesinde Mehmet Kör Hoca'nın kabri bulunan ***Osmanlı Camisi*** yakınında ***Deli Bey ve oğlu Ali Bey konağı*** günümüze ulaşmıştır. En eski kısmı 1780 yılında, diğer kısımları da 1810-1885 yıllarında inşa edilmiştir. ***Kor Hocalar'ın Konağı*** da 1752'de inşa edilmiş. Paşmaklı'da bu eserlerden çok daha fazla konak mevcuttur.

Ali Bey Konağı (M.Türker Arşivinden)

Bir Konak.

- Ayrıca Osmanlı yönetiminin izni ve yardımıyla inşa edilmiş bir de kilise bulunmaktadır.
- Paşmaklı Davidkovo köyünde türbesi yenilenen ***"Enihan Baba"*** da, bütün tarihî bilgi yetersizliğine rağmen ilgi çekmektedir.
- Çangırdere (Çepintsi) köyündeki camide bulunan kütüphanede Osmanlı döneminden kalma birçok eser mevcuttur.
- Özellikle turistik amaçlı kullanılan eski Osmanlı konakları, taş sokakları ve Osmanlı döneminden kaldığı hazîresinde her nasılsa bugüne ulaşan bir iki şahideden anlaşılan camisiyle ***Darıdere (Zlatograd)*** mutlaka görülmelidir.

Darıdere

- ***Roduzem Köprüsü, Kara Dere Köprüsü*** gibi bölgede yer alan 18 ve 19. yy'dan kalma köprüler de Osmanlı eseridir.

Rodop bölgesinde "Roma Köprüsü" diye anılan fakat "Osmanlı Köprüsü" açık olan bir köprü.

NEVROKOP

- Nevrokop, ismi değiştirilmiş ve "Gotse Delçev" diye adlandırılmıştır. Tarihî-coğrafî öneme sahip olan Karasu Nehri kasabanın yakınından geçmektedir. Pirin Dağları yakınındadır. Uzun yıllar, Serez'e bağlı idi.
- Osmanlı zamanında Nevrokop'ta 18 mihrab (cami-mescit) mevcut iken günümüzde 1480-90'da yaptırılmış olan kadim ***Mehmed (Karaca) Bey Camisi*** kalmıştır ve maalesef tadilata muhtaç durumdadır. Maalesef bu tahrip edilmiş hâliyle bile cami, hemen her yıl birçok farklı saldırıya (minaresine haç dikme, duvarlarına haç çizme gibi...) maruz kalmaktadır. (Yakınında, Koca Mustafa Paşa Hamamı da yıkılmıştır.)
- Kanûnî Sultan Süleyman'ın Nevrokop'taki yetkililerinden oğlu Şehzade Mehmed'in hâtırasına yaptırmalarını istediği cami ve musallâ da maalesef şimdi mevcut değildir.
- Bölgede Osmanlı döneminden birçok köy ve eser olmasına rağmen, mezar taşlarına kadar -hatta hususiyetle de ***Osmanlı mezar taşları***- birçok eser yok edilmiştir.

Mehmed (Karaca) Bey Camisi

Ribnovo Köyü Camisi

- ***Ribnovo köyü*** özellikle asırlar öncesine götüren taş ev mimarîsi ve kadim gelenekleriyle mutlaka görülmelidir. Köydeki düğün gelenekleri ve yerel kıyafetler, hâlen asırlar öncesinden kalma izler taşımaktadır. Nu köyün halkı, isim değiştirme baskıları döneminde verdikleri destansı mücadele ile de bilinirler.

DİĞER

- Burgaz şehrinde 1970'lere kadar "Karbonat Cami" gibi 3 cami bulunmakta idi. Tamamı yok edilmiştir. Bugün hâlen şehirde cami problemi vardır.
- Botevgrad Saat Kulesi, Botevgrad şehrinde 1866 yılında inşa edilmiştir. Bir Osmanlı dönemi eseri olarak görülebilir.

K. Makedonya

ÜSKÜP

Üsküp, Balkanlardaki medeniyetimiz açısından çok özel alakayı hak eden bir şehirdir. Ancak bu anlama çabası içine girenlere iki elzem tavsiyede bulunmalıyız:

1. Üsküp, öncelikle Vodna tepesindeki seyir bölgesinden izlenerek genel hatlarıyla görsel hafızaya kaydedilmelidir. Daha sonra şehirdeki ayrıntılara geçilmelidir.
2. Karşımızda tarihî, sosyolojik, kültürel ve mimarî açılardan taban tabana zıt üç farklı yerleşim yeri olduğunu bilmeliyiz:
   A- Şehir merkezinin kuzeyindeki Bardofça (Bardovtsi) köyü yolu üzerindeki ***Skupi(Scupi)*** antik kenti.
   B- Vodna'dan tarihî tren garı-Islahhane Parkı çizgisine kadar, özellikle 20. yüzyılın 2. çeyreğinden sonra gelişmiş olan modern ***Skopje.***
   C- Osmanlı Devleti'nin bölgeyi fethetmesiyle kendine has bir şehir anlayışıyla inşa ettiği ve Üsküp Kalesi-Gazi *Baba Tepesi; Hindi Baba Kabristanı-Bajdarhane* arasında kalan bölgeye yerleşmiş olan Yahya Kemal'in ifadesiyle ***Müslüman (Türk)*** Üsküp.[22]

Bu tasnif bize anlama kolaylığı sağlayacaktır.

Paşa Yiğit Bey Türbe, Medrese ve Camisi

Üsküp fatihi ve ilk Üsküp uçbeyi olarak da bilinen Paşa Yiğit Bey (Paşa Yiğit Mehmet) tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Bu konuyla ilgili Osmanlı tarihçisi Hadîdî şöyle der:

"Cülüs eyledi tahta Yıldırım Han,
Atasının yirinde oldu sultan,
Karatova gümüş madenlerini,
Cevahir toptolu mahzenlerini,
Paşa Yiğit Beği Üsküp'e saldı,
Vidin etrafını Füruz Beğ aldı"[23]

Ancak Osmanlı müelliflerinden fethin tarihi hakkında kesin bir bilgi edinemeyiz. Vodno Aziz Teodor Manastırı'nın Stefan 6 Ocak 1392 tarihini vermektedir.[24]

Paşa Yiğit Bey Camisi, Yahya Kemal'in doğduğu evin bir zamanlar bulunduğu mekândan gelip Türk Çarşısı'na giren yolun sağında yer almakta idi.

---

22 Bu rehber kitabın Üsküp bölümünde, daha önce yayınladığımız "Yahya Kemal ve Üsküp" adlı kitabın ilgili bölümlerinden kısaltmalarla istifade edilmiştir.

23 Mehmet İnbaşı ve Eyüp Kul (2018), Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp-Fetihten 18. Yüzyıla Kadar, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

24 Age.

1943 Üsküp bombardımanında büyük zarar görse de Üsküp'ün en güzel yapıları arasında yer alan minaresi 1961 yılına kadar Üsküp manzarasını süslemiştir.

Yakınında Paşa Yiğit Bey'in türbesi ve Meddah Medresesi de var idi. Hatta bu cami, yıllarca "Meddah Camisi" olarak da bilinmiştir. Birkaç yıl öncesine kadar Paşa Yiğit Bey'in mezar taşı olarak bilinen şahide ile Meddah Baba şahidesi sonradan yapılan evlerin arasında kalmış hâlde idi. Türbe ve medrese günümüzde ziyarete açılmıştır.

Yahya Kemal, akrabası Humbaracızade Yaşar Bey'den bahsederken, "...gaalibâ Üsküp fâtihi Paşa Yiğit'in ahfâdındandı." der.[25]

Yiğit Paşa, Üsküp fatihi olarak bilinmesinden dolayı her yönüyle Üsküp tarihi araştırmacılarının dikkatini çekmiş bir şahsiyettir. Yahya Kema de Humbaracızâde Yaşar Bey'den bahsederken Yiğit Paşa'nın Üsküp fatihi olduğunu belirtir:

"Humbaracı-zâde Yaşar Bey, büyük annemin halası oğluydu, Üsküp'ün en eski hânedanlarından birinin reîsiydi; Sırbistan ve Bosna fâtihleri Gazî İshak Paşa'nın, onun oğlu Gazî Îsâ Bey'in Üsküp'teki mâruf câmîlerinin mütevellîsi idi; gaalibâ Üsküp **F**âtihi Paşa Yiğit'in ahfâdındandı; mütevellîliğinden başka ayrıca da çiftlikler sâhibi idi."[26]

Yiğit Paşa türbesi, 1963 depremine kadar Yiğit Paşa (Meddah) camisi avlusunda idi. Yakınında; Yiğit Paşa Camisi ve minaresi, Meddah Baba Medresesi ve mezarı, şifalı ve kutsal olduğuna inanılan hatta Üsküp isminin oluşumunda üzerinden efsaneler üretilen bir kuyu mevcuttu. Türbenin yerinde yakın zamana kadar Meddah Baba şahidesinin yanında sadece Yiğit Paşa'nın mezar taşı bulunuyordu. Bugün bu mekânlar ve özellikle de türbe, cami haricinde, ihya edilmiştir.

Paşa Yiğit Bey Türbesi

---

25 Yahya Kemal, Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım, s. 66.

26 Yahya Kemal, Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım, s. 66.

Üsküp Türk Çarşısı

"Çarşı" kelimesi "dört bir yandan ulaşılan meydan" veya "kavşak" anlamındadır. Vardar nehri, Üsküp Kalesi ve günümüzde üstü kapatılmış olan Serava nehri(deresi) arasındadır. Çarşı; Paşa Yiğit Bey, İshak Bey, İsa Bey, Davut Paşa, Mustafa Paşa gibi pek çok vakıf arazisi üzerindedir.

Murat Paşa Camisi, Paşa Yiğit Bey Camisi, Köse Kadı Camisi, Arasta Camisi vb. birçok caminin yanında Bedesten, Sulu Han, Kapan Han, Kurşunlu Han, Kürkçü Hanı, Çifte Hamam, Davut Paşa Hamamı, Şengül Hamamı gibi pek çok farklı yapıyı da kapsamaktadır.

Üsküp Türk Çarşısı aslında kadim çarşı geleneğine uygun olarak birçok farklı meslek kolunun bir topluluğuydu. Lidiya Kumbaracı çarşının şu "alt çarşılar"dan oluştuğunu tespit eder: Abacılar, Alaca, At Pazarı, Demirciler, İpekçiler, Kazancılar, Kaftancılar, Kapan, Kasaplar, Kürkçüler, Lonca, Lüleciler, Mutafçılar, Pabuççular, Saraçlar, Tahtakale, Tellallar, Terziler, Tüfekçiler, Hallaçlar, Çubukçular, Şekerciler.

1689 Avusturya istilasında çarşı büyük bir yangın geçirir. 1963 yılındaki büyük Üsküp depremi de bir diğer felakettir. Fakat bu kadim yadigârımız için asıl tehlike, çarşının kadim görünümü ve ruhuna zarar verecek ilave ve onarımlardır.

Üsküp Türk Çarşısı (Murat Paşa Camisi, Çifte Hamam, Üsküp Kalesi, Telgrafhane Binası, Vilayet Konağı, Mustafa Paşa Camisi, Arasta Camisi ve Sulu Han gibi Osmanlı eserleri açıkça görünüyor)

Üsküp İshak Bey Bedesteni

"Bedesten" sözü Arapça "dokuma-kumaş" anlamına gelen "bezz", Farsça "satış yeri-yer" anlamına gelen "-(İ)stan" ekinden oluşur. Üsküp Türk Çarşısı içerisinde, Gazi İsa Bey Çifte Hamamı'nın kale tarafında ve Köse Kadı Camisi yakınlarında, İshak Bey tarafından yaptırılmıştır.

Günümüzde mevcut olmayan ilk hâlinin 15. yüzyılda yapıldığı bilinmektedir. Evliya Çelebi sağlam bir kaleye benzetir ve o zamanlarda üstünün kapalı olduğunu belirtir. Kapı üstündeki tamir kitabesinden, daha sonra 1899-1900 yıllarında kapsamlı bir tadilat geçirmiş olduğunu anlıyoruz.

Üsküp İshak Bey Bedesteni ve tamir kitabesi.

Üsküp Kalesi

Vardar ırmağının kuzeyinde Üsküp'e en hâkim tepe üzerindedir. Tarihinin 6. yüzyıla kadar uzandığı bazı kaynaklarda belirtilse de asıl şeklini Sultan II. Murat zamanında 1446 yılında almıştır.

Kale, beşgen görünüme yakın bir şekle sahiptir. Evliya Çelebi kalenin taş işçiliğinden sitayişle bahseder. Kalenin güney kesiminde Bayram Paşa Kulesi bulunur. Doğusunda Mustafa Paşa Camisi bulunur. Buradaki düzlükte önceleri büyük pazarlar kurulduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin birçok seferinde Üsküp'ün önemli bir üs konumunda olduğu düşünüldüğünde, Üsküp Kalesi'nin önemi daha da belirginleşmektedir.

Yahya Kemal, kalenin aslında Üsküp'ün kuruluş özü olduğunu şöyle ifade eder:

"Meselâ şu bahsi geçen Üsküp'te, biz Türkler, en maddî, riyâzî ve doğru bir târih hesabiyle, Mîlâdın 1392 senesinden 1914 senesine kadar tam beşyüz on sene oturmuştuk. Halbuki o şehri ezelden İslâv addeden Sırplar, meselâ onu fethettiğimiz 1392 senesinden evvel tam beş yüz on sene işgal etmiş değillerdi. Zâten Üsküp o zaman yoktu, yalnız adı olan küçücük bir köydü. Yıldırım Beyazıd tarafından, şimâle karşı bir Türk müdâfaa kalesi diye kurulmuştu."[27]

Şair, Üsküp kalesine bir de âdeta zamanla bir Üsküp efsanesi olan Cafer Baba Türbesi'ni anlatırken değinir:

---

27 age., s. 55.

"*Bukağılı Baba*'nın başı ucunda düşman zindanında taşıdığı bukağılar vardı. Kal'a içinde yatan *Cafer Baba*'nın kabri gülleden bir duvarla örülüydü: Düşman Üsküp'ü sardığı zaman topa tutmuş, *Cafer Baba* da şehrin üstüne düşürülen gülleleri daha havadayken elma tutar gibi eliyle tutar, üst üste yığar, kabrinin etrâfına gülleden bir duvar örermiş."[28]

Üsküp Kalesi

Fatih Sultan Mehmet Köprüsü

Fatih Sultan Mehmet Köprüsü, Vardar nehrinin Üsküp şehir meydanına en yakın yerinde bulunmaktadır. 15. yüzyılda Sultan II. Murat tarafından temeli atılmış, Fatih Sultan Mehmet devrinde tamamlanmıştır. Yapım tarihi konusunda farklı bilgiler olsa da, 1566 yılından 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar pek çok kez tadilat geçirdiği bilinmektedir.

Üsküp şehrini ikiye bölen Vardar nehri üzerinde "birleştirici" yönüyle ve Osmanlı tarihi açısından sembolik bir değere sahiptir. Sayısız şiir, hikâye ve roman gibi edebiyat eserine konu olmuştur.

Kitabelik köşkü ve mihrap bazı badireler atlatmış ve yapım kitabesi ve bütün tamir kitabeleri kaybolmuştur.

Adile Ayda 1962 yılında yaptığı Üsküp ziyaretinden ayrılırken arabayı köprünün başında durdurur. Ayda, tıpkı Dante'nin Beatrice'ine Floransa'nın meşhur bir köprüsünde rastladığı gibi Yahya Kemal'in de Redife Hanım'a bu köprünün başında rastladığını düşünür.[29]

Haricen, Vardar da şairin çok değer verdiği bir nehirdir. "Vardar" şairin, "gözkapaklarının ardında kalan eski vatan"da yıllarca fatihane bir tavır ile ve tekbirlerle çağlayan heybetli bir nehir olarak hatırlanır:

---

28 age., s. 46.

29 Ayda, Adile; Yugoslavya Mektubu-Yahya Kemalin Çocukluğu, Cumhuriyet Gazetesi, 23. 03. 1963.

(HASAN RIZA'YA SESLENİŞ)

"Ey Rumeli'nin Hasan Rızası
Yâdında mı Üsküb'ün fezası
Yahut Kalkandelen kazası
Vardar ve uzakta karlı dağlar.
Üsküp bir müslüman şehirdi
Bin bir türbe ile müştehirdi
Vardar'sa önünde bir nehirdi
Her an tekbirlerle çağlar..."[30]

Ayrıca Vardar, şairin anılarında her sene Üsküp'ten beş on kurban alan, küçük yaşta Islahhane önünde neredeyse kendisini de kurban olarak alacak olan bir nehirdir:

"Bir defâ Deli Ahmed beni, kardeşimi, dost ve komşu ailelerin arkadaşımız olan birkaç çocuğunu ıslahhâne önünde, Vardar'da yıkanmağa götürmüştü. Ben yüzerken biraz fazla açıldım; kendimi Vardar'ın kuvvetli bir akıntısına kaptırdım; suyun hızıyle uzaklaştım; muhakkak olarak boğuluyordum, hayli su içmiştim, can hevliyle çırpınıyordum, ölüm korkusundan kollarım da kesilmişti. Deli Ahmed, kenardan, boğulduğumu görür görmez soyunmuş, suya atılmış, yüzerek bana kadar gelmiş. Birdenbire onun pençelerini ensemde hissettim; beni sırtına aldı; akıntı içinde başı batıyor, çıkıyordu... Maamâfih me'yûs olmayarak akıntıyı yarmağa, kendini ve beni kenara atmaya uğraşıyordu. Kenardan kardeşimin ve arkadaşlarımın feryadlarını işitiyordum. Nihâyet akıntıdan kurtulduk. İkimiz de baygın bir halde kenara çıktık. Muhakkak bir ölümden kurtulmuştum. Vardar her sene Üsküb'den beş on kurban alan bir nehirdi. Hayâtımın bakiyesini Deli Ahmed'e borçluyum."[31]

Fatih Sultan Mehmet Köprüsü ve heybetini gölgelemek maksadıyla yapılan yapılar.

---

30 Yahya Kemal, *Eski Şiirin Rüzgârıyle*, s. 75.

31 Yahya Kemal, Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım, s. 16.

Üsküp İdadisi

Maalesef günümüzde tamamı mevcut olmayan, sadece giriş kısmının kalıntıları günümüze gelebilen bir Osmanlı eseridir. Islahhane Parkı olarak da bilinen Üsküp Şehir Parkı yakınlarında bulunmakta idi. Üsküp Valisi Hafız Mehmet Paşa zamanında yapıldığı bilinmektedir. 1963 yılına kadar Öğretmen Okulu olarak faaliyettedir.

1963 depremi ardından, 1965 yılında yıkımına başlanmıştır. Üsküp içindeki en güzel tarihî eserlerden birisi yok olmuştur. Sadece birkaç mermer sütun yadigâr kalmıştır. Günümüzde bile yaşlı Üsküplülerce bu bölge "İdadiye(a)" adıyla anılmaktadır. Hatta bu isim, bazı kafe ve restoran isimlerinde de korunmaktadır.

Üsküp İdadisi

Murat Paşa Camisi

Şahinoğlu Murat Paşa tarafından Üsküp Türk Çarşısı'nın tam orta yerinde, Gazi İsa Bey Çifte Hamamı'nın yakınlarında inşa edilmiştir. Yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 16. yüzyılın başlarında yapıldığı tahmin edilmektedir. Avlusunda 1937'de inşa edilmiş şadırvan mevcuttur.

Kitabesinden, tahminen 1689 yılında meydana gelen büyük Üsküp yangınında yandığı ve 1802'de yeniden inşa edildiğini öğrenmekteyiz. Haricen 1963 depreminde zarar gördükten sonra 1968 yılından itibaren yeniden bakıma alındığı da bilinmektedir. Haziresinde çok az sayıda mezar taşı kalmıştır.

Murat Paşa Camisi

Mustafa Paşa Camisi

1492 yılında Üsküp Kalesi'nin doğu kısmında inşa edilmiştir. Mustafa Paşa tarafından yaptırılan medrese, imaret, mektep, türbe ve su kemerinden külliyenin en temel unsurudur. Cami, türbe ve su kemeri hâlen mevcuttur.

Mustafa Paşa Camisi ve Arasta Camisi

Üsküp'e hâkim konumu ile şehrin mimari siluetinde en belirgin olan eserlerdendir. Caminin Balkan bölgesinde yaşanan savaş, işgal, göç gibi gelişmelerden olumsuz yönde etkilenerek birçok defa tadilat geçirdiği de bilinmektedir. TİKA tarafından yeniden tadilatı yapılmıştır.

Cami bahçesinde Mustafa Paşa'nın türbesi ve kızının sandukalı mezarı yer almaktadır.

Mustafa Paşa Türbesi

Üsküp Kalesi'nin doğusunda aynı adı taşıyan caminin bahçesinde bulunmaktadır. 1519 yılında yaptırılmıştır.

Mustafa Paşa'nın kızı Ümmi Hatun'a ait olan mermer sanduka da türbe yakınlarındadır. Aslî hâlinden çok fazla değişikliğe uğramadan günümüze geldiği söylenebilir. Üsküp'e hâkim bir konumdadır.

Yahya Paşa Camisi

1503-1504 tarihlerinde Yahya Paşa tarafından yaptırılan eser, Üsküp İshak Bey Camisi'nin kuzey kısmında Çayır caddesinin giriş kısmında bulunmaktadır. Cami, büyük bir külliye içerisinde inşa edilmiştir. Külliyede imaret, mektep, medrese, hamam, zaviye, ahır, fırın, yemekhane ve Şeyh Lütfullah Efendi Türbesi'nin olduğu bilinmektedir. Ancak günümüzde sadece cami ve türbe kalabilmiştir.

Caminin ilk yapıldığında kubbeli olduğu bilinmekte ise de günümüzde bu kubbeden eser yoktur. Caminin özellikle 1688-1689 yıllarındaki Avusturyalıların işgalinden çok fazla zarar gördüğü bilinmektedir.

Yahya Paşa Camisi

Şairin evine en yakın, en heybetli ve en uzun minareli camilerden birisi olması, özellikle kapı üstündeki ve kenarındaki hat sanatı şaheserleri, yüzlerce yıllık mezar taşı şahideleri ve hâlen faal olarak ibadete açık olmasıyla önemli bir eserdir.

Sultan Murad Camisi

Üsküplü büyük Türk şairi Yahya Kemal Beyatlı'nın "Üsküp'ün en mübarek tepesi" diye tanımladığı tepede bulunur. 1436 yılında Sultan II. Murat tarafından yaptırılmıştır. Balkanların en geniş camilerindendir.

Saat Kulesi, Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi, Beyhan Sultan Türbesi, Gazi İshak Bey'in türbesi ve Sultan II. Murat'ın medrese olarak yaptırdığı eser ile aynı tepedeki cami, hâlen ibadete açıktır.

"Cami'atik", "Eski cami", "Saat Camisi" adıyla da bilinir.

Caminin kıble yönündeki Beyhan Sultan Türbesi ve yakınındaki Yeni Mektep, Yahya Kemal'in çocukluk hatıralarında önemli bir yer tutar. Yan tarafındaki Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi ve çevresindeki mezar taşları görülmeye değerdir. Son cemaat yerinde tespit edilen ve "Yahya Kemal'e ait olduğu düşünülen" şiir kalıntıları, tarihî geleneksel kilimleri, duvarlarını süsleyen hat levhaları, ahşap tavan işçiliği, şiir şeklinde geniş malumat veren kapı üstü kitabeleriyle Sultan Murad Camisi, müstakil bir kitap oluşturacak hacme sahiptir.

Sultan Murad Camisi

Üsküp Saat Kulesi

Sultan Murat Camisi'nin bahçesinde bulunmaktadır. Üsküp şehrinin hemen her yerine hâkim bir konumdadır. Kanunî'nin göremediği yadigârıdır diyebiliriz.

Osmanlı Devleti dâhilindeki ilk saat kulesi olarak 1566-1573 döneminde inşa edildiği düşünülmektedir. Kanunî'nin Zigetvar Seferi ile tarihî münasebeti olan bir eserdir. İlk konulan saatin de ustasının da Zigetvar'dan getirildiğini, Türklerin saate duyduğu sevgiye rağmen "Türkiye'deki ilk ve tek saat kulesi" olduğuna şaşıran Fransız P.F. Canaye'den öğreniyoruz. (Bosna Hersek'te bulunan Banja Luka'daki Ferhad Paşa Camisi'nin saat kulesi ve hâlen Sırbistan'da bir şehir olan Jagodina'daki saat kulelerinin de birbirine yakın dö-

nemlerde inşa edildiği, hatta bu saat kulelerinin "ilk" olma özelliği taşıdığı görüşü farklı kaynaklarda geçer.)

Türk coğrafyacı Hacı Kalfa da "saat başı çaldığı" ve "sesinin iki saatlik mesafeden duyulduğu" bilgisini verir.

Ayrıca saat ve çanın bulunduğu üst kısmının önceleri ahşap olduğunu ve Yahya Kemal'in babası İbrahim Naci Bey'in Üsküp belediye reisliği döneminde "Selanik taşı"yla yenilendiğini biliyoruz. 19. yüzyılın başlarında Üsküp paşasının ricasıyla Köstendil saat kulesiyle çanının değiştirildiği de rivayet ediliyor.

Saat Kulesi'nin üzerinde yer alan "ok"la ilgili Üsküp'te bazı rivayetler anlatılır. Ancak saat kulelerinin sadece zaman değil, yön gösterme işlevinin de olduğunu, tepedeki "ok"un yön tayini için konulmuş olduğu unutulmamalıdır.

Saat Kulesi

Beyhan Sultan Türbesi

Sultan II. Murat tarafından yaptırılmış olan caminin kıble yönünde, Saat Kulesi, Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi, Gazi İshak Bey'in Türbesi ve Sultan II. Murat'ın Medrese olarak yaptırdığı eser ile aynı tepededir. Yahya Kemal Beyatlı, halk arasında yanlış bir adlandırma ile "Beyan Baba Türbesi" diye anıldığını söyler. Türbede medfun olan Beyhan Sultan'ın gerçekte kim olduğu konusunda kaynaklarda farklı bilgiler vardır. Yahya Kemal "Bâyezîd-i Velî'nin kızı" dese de Yavuz Sultan Selim'in kızı olduğu bilgisi ağır basmaktadır.[32] Kapı üzerindeki kitabede türbenin 1556-1557 yılında yapıldığı yazmaktadır.

---

32 Lidia Kumbaracı Duşanka Boyaniç'ten aldığı bilgiyi aktarır. Bilgiye göre Beyhan Sultan, Nerezi köyünden aldığı 20.895 akçe yıllık gelirle Üsküp'te yaşamıştır. Konuyla ilgili farklı görüşler için Bkz. Lidiya Kumbaracı Bogoyeviç, Üsküp'te Osmanlı Mimarî Eserleri, (Çev. Suat Engüllü), Mas Matbaacılık, İstanbul, 2008, s. 55.

Yahya Kemal türbeyi şöyle tarif eder:

"Yeni Mektep, Sultan Murad Câmisi'nin arkasında Beyan Baba Türbesi'nin avlusundaydı. Beyan Baba Türbesi, İstanbul'da bile misli nâdir görülebilen hârikulâde asîl bir mîmarîde yapılmış bir türbedir."[33]

Yahya Kemal, yıllar sonra Üsküp'ü ziyaret ettiği zaman türbeye bitişik bir kulübeden "Hindli bir derviş" çıkar:

"Âh târîhin garâbetleri, Bâyezîd-i Velî'nin kızının türbesi, türbedâr Hindli bir derviş, Sırbistan altında bir Üsküp... İnsan kendini masal içinde sanır."[34]

Beyhan Sultan Türbesi

Yeni Mektep

---

33 Yahya Kemal, Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım, s. 21-22.

34 age., s. 22.

Gazi İshak Bey Camisi (Alaca Cami)

1438-1439 yıllarında, Üsküp Fatihi olarak bilinen Paşa Yiğit Bey'in oğlu (Bu konu tartışmalıdır.) İshak Bey tarafından yapılmıştır. Yahya Kemal Beyatlı'nın doğduğu İshâkiye Mahallesi'ne ismini veren camidir.[35] Bit Pazarı yakınlarındadır. Halk arasında "Alaca Cami" olarak da bilinmektedir.

Hazîresinde çok sayıda değerli mezar taşı ile birlikte turkuaz ve mavi renkli çinileriyle dikkat çeken bir türbe de mevcuttur. Bu türbe içerisinde, İshak Bey'in oğlu Deli Paşa'nın yattığı kabul edilmektedir. Maalesef türbenin kitabesi mevcut değildir.

Y. Kemal'in kardeşi Reşat Beyatlı, şairin "idadi" yıllarında İshak Bey Camisi medresesinde Arapça dersleri de aldığını anlatır.[36]

Gazi İshak Bey Camisi (Alaca Cami) ve Alaca (Deli Paşa) Türbesi

Alaca Cami (Deli Paşa) Türbesi

"Paşa Bey Türbesi", "Deli Paşa Bey Türbesi", "Deli Paşa Türbesi" veya "Alaca Cami Türbesi" gibi isimlerle anılmakta olan bu güzide süslemeli eser, Yahya Kemal'in doğduğu mahallede bulunmaktadır. Hatta bu mahallleye ismini veren İshak Bey Camisi haziresinde yer almaktadır. Aslında bu türbe, eski Üsküp'te "Beyler Mahallesi" olarak bilinen bölgenin orta yerinde bulunur.

---

35 Yahya Kemal'in doğduğu-yetiştiği evler ve Üsküp'te şairi ilgilendiren diğer evler ile ilgili lütfen bu kitapta yer alan "*Yahya Kemal mi Üsküp'ü, Üsküp mü Yahya Kemal'i anlatır?*" başlıklı yazıyı okuyunuz.

36 Reşat Beyatlı, "Yahya Kemal'in Hayatı", s. 136.

İçerisinde kimin yattığına dair farklı bilgiler bulunsa da İshak Bey'in oğullarından Deli Paşa Bey'in ismi öne çıkmaktadır. Hatta bu kişiye, cesaretinden dolayı "deli" unvanı verildiği de belirtilmektedir.[37] Yahya kemal'in çocukken çok etkilendiği ve Vardar'da boğulmakta iken kendisini kurtardığı için "hayatımın devamını borçluyum" dediği Ahmet'in unvanı da "deli"dir.

Türbe kasnağında farklı geometrik şekillerde hayranlık verici çini süslemeler mevcuttur. (Bu çini süslemelerin bazıları orijinal olsa da bazıları sonradan Varşova'da yeniden yaptırılmıştır.)

Bu heybetli türbe; bir zamanlar "Fatih devrinin ruhanî bir mezarlığı" olan Üsküp'ün, (Bizce hâlen öyledir.) özellikle de camilerle, hamamlarla, türbe ve kabirlerle dolu olan İshakıye Mahallesi'nin bu ruhanî ortamının son ve ihtişamlı bekçilerinden birisidir.

Yahya Kemal Beyatlı'nın çocukluk döneminde yaşadığı ev (Doğduğu ev resmi değil!), Alaca Cami ve Türbesi, Bugünkü Bit Pazarı'nın olduğu alan. (eskiturkiye.net)[38]

---

37 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi vd., *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri* (Yugoslavya 3. Kitap), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2000, 2. Baskı, s. 258. Ayrıca bkz. Lidiya Kumbaracı Bogoyeviç, Üsküp'te Osmanlı Mimarî Eserleri, (Çev. Suat Engüllü), Mas Matbaacılık, İstanbul, 2008, s. 74. Ayrıca bkz. Mustafa Özer, Üsküp'te Türk Mimarisi, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2006, s. 113.

38 Yahya Kemal'in doğduğu-yetiştiği evler ve Üsküp'te şairi ilgilendiren diğer evler ile ilgili lütfen bu kitapta yer alan *"Yahya Kea*âl mi Üsküp'ü, Üsküp mü Yahya Kem*al'i anlatır*?" başlıklı yazıyı okuyunuz.

Gazi İsa Bey Camisi

Sultan Murat Camisi'nin bulunduğu tepeye yakın düzlükte, Gazi İshak Bey'in türbesinin yakınlarında bulunur. 1475 tarihinde, Gazi İshak Bey'in "Saraybosna'nın kurucusu" olarak bilinen oğlu Gazi İsa Bey tarafından yaptırılmıştır.

Hazîresinde, Yahya Kemal Beyatlı'nın annesi Nâkıye Hanım'ın[39] da aralarında olduğu birçok değerli mezar taşını barındırmakta idi.[40] Ama şimdi bu taşların çok azı kalmıştır. Çift kubbeli yapısı, bahçesindeki yüzlerce yıllık çınar ağacı ve "zaviyeli camiler"in tipik bir örneği olmasıyla önem taşıyan bir camidir.

Yahya Kemal'in anne tarafından akrabası olan "tam mânâsıyle Osmanlı, müslüman ve Üsküplü bir adam" olan Humbaracızade Yaşar Bey bu caminin mütevellisi idi. Büyük bir acı ile annesinin bu cami bahçesinde defnedildiğini gören Ahmet Agâh, annesinin ailelerine ait olarak telakki ettiği bu camiye defnedilmesiyle teselli bulur. Şair; annesinin ölümünden sonra "Îsâ Bey Câmii'nde annemin rûhuna hemen her akşam Yâsin okumaya başladım."[41] diyor.

Gazi İsa Bey Camisi ve Yahya Kemal'in merhum validesi Nakıye Hanım'ın 1960'larda kaybolan mezar taşının yerine dikilen şahide.

---

39 Nâkıye Hanım'ın kayıp olan orijinal mezar taşının yerinin tespiti yapılarak yeni bir şahidenin dikilmesi ve kayıp olan orijinal mezar taşının da bulunması ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ertuğrul Karakuş (2014), "Üsküp'te Yahya Kemal Beyatlı'nın Annesi Nâkıye Hanıma Ait Olması Kuvvetle Muhtemel Olan Mezar Taşı", Türük Dergisi, S: 4, s.161-170.

40 Yahya Kemal'in merhum validesi Nakıye Hanım'ın 1960'larda kaybolan mezar taşının yerine dikilen şahidenin hikâyesi ile ilgili bu kitapta yer alan ilgili yazı okunabilir.

41 Yahya Kemal, Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım, s. 35.

Gazi İsa Bey Cami hazîresinde, cami kadar kadim olan yaklaşık 500 yaşındaki çınar

Yahya Kemal'in, annesinin ölümünden sonra onun ruhuna hemen her akşam Yâsin okuduğu İsa Bey Camisi'nin iç görünümü

İshak Bey Türbesi

İshak Bey, Üsküp Fatihi olarak bilinen Paşa Yiğit Bey'in oğlu (Bu konu tartışmalıdır.), Bosna fatihi Gazi İsa Bey'in babasıdır. Hem Üsküp'ün imarında hem de Sırbistan ve Bosna bölgesinde birçok yerin fethinde büyük emekleri geçmiştir.

Türbesi, oğlu Gazi İsa Bey'in yaptırdığı caminin karşı tarafında, Saat Kulesi tepesinin eteklerindedir. 15. yy'da inşa edildiği bilinmektedir. Yakın zamana kadar harabe hâlde bulunan türbenin zemin kalıntılarını bir dönem kuş satıcıları mesken tutmuş idi.

2014 yılında türbenin tadilatı yapılmıştır.

İshak Bey Türbesi ve Gazi İsa Bey Camisi

Hacı Muhyiddin (Farfara) Camisi

1583 yılında, Üsküp'ün kuzeybatı kesiminde, Hacı Muhyiddin Mahallesi'nde inşa edilmiş en eski camilerden birisidir. Halk arasında "Farfara Camisi" olarak da bilinmektedir.

Birçok tadilat geçirdiği bilinmektedir. Avlusunda çok eski mezar taşları bulunmaktadır. Bu taşlar, 17. yüzyılın başlarından kalmadır.

Hâlen bir mahalle mescidi olarak hizmet vermektedir.

Arasta Camisi

Bedesten-Kale-Kurşunlu Han arasında kalan bölgededir. Yakın zaman kadar harabe hâlinde kalıntıları var idi. İnşa tarihi bilinmese de, Paşa Yiğit Bey Vakfı ile bağlantılı olduğu gerçeği göz önünde tutulursa Üsküp'ün en eski eserlerinden olduğu tahmin edilebilir. Etrafındaki birçok dükkân, 1963 depreminde yıkılmıştır.

Arasta Camisi Bursa Büyükşehir Belediyesi katkılarıyla yenilenerek ibadete açılmıştır.

Kebir Çelebi Mehmet Camisi

Kebir Çelebi Mehmet Camisi

1469 yılında İsa Bey oğlu Kebir Çelebi Mehmet Bey tarafından yaptırılmıştır. (Kitabede "İshak Bey oğlu" diye yazar.) Hâlen, Kiril Metodi Üniversitesinin doğu kısmındadır.

Aslında bir de imareti olduğu bilinse de günümüzde mevcut değildir. 1555 ve 1963 yıllarında tamirat gördüğü bilinmektedir.

Yahya Kemal'in annesinin kabrini barındırması, çocukluğunda önemli hatıralara mekân olması ve banîsinin fetihler döneminin en faal şahsiyetlerinden birisi olması bakımından hatıralarında önemli bir yer tutan İsa Bey Camisi ile aynı ailenin vakfıdır.

Hüdaverdi Camisi

Yahya Kemal Beyatlı'nın doğduğu ve onun yanına sonradan yapılıp çocukluğunda yaşadığı evlere çok yakın mesafede, Kurşunlu Han ile şairin evinin arasındaki mekânda, bütün badirelere rağmen ayakta kalan değerli bir eserdir.

Hüdaverdi Camisi

Kesin yapım tarihi bilinmemekle birlikte 15. veya 16. yüzyıllarda yapılmış olabileceği düşünülmektedir. 1963 depreminde zarar görmüş 1994/1995'te yeniden inşa edilmiştir.

Bütün badirelere rağmen ayakta kalmayı başarmış olan bu değerli eseri bu çalışma için değerli kılan en önemli özellik ise, Yahya Kemal'in doğduğu/yetiştiği uhrevî ortamı hem kadim mimarîsi hem de ezanları ile besleyen eserlerden birisi olmasıdır. Çünkü şairin evine en yakın birkaç camiden birisidir.

Hacı Balaban Camisi

İnşa tarihi bilinmemekle birlikte yapı özelliklerinden 15. yüzyıla ait bir cami olduğu anlaşılmaktadır.

Camiyi yaptıran da kesin olarak bilinmemekle beraber, ünlü Türk şair ve hattat Dülgerzade Mehmed Efendi'nin babası Muhyiddin Dülgerzade tarafından yaptırılmış olabileceği de düşünülmektedir.

Bu cami, Üsküp'ün kadim Müslüman mahallelerinin birindedir. Yahya Kemal, caminin

Hacı Balaban Camisi

bulunduğu bölgeden bahsederken Kosova savaşına giden yol vurgusu yapar. Kalkandelen yolunun kenarında yer alan bu caminin bulunduğu bölgeye, bir dönem şehitler yolu da denmiştir.

Hatuncuklar Camisi ve Türbesi

1963 depreminde büyük zarar gören eserlerden birisidir. Bugün sadece cami tamir edilip kurtarılabilmiştir. Bulunduğu "Hatuncuk" mahallesine adını verir. Yahya Paşa Camisi ve Rıfaî Tekkesi arasındadır.

Kitabesinin korunmamış olması yapım tarihini tespiti zorlaştırsa da 1511 tarihi öncesinde yapıldığı düşünülmektedir. Yahya Paşa'nın kızlarından Hani Hatun adına yapıldığı düşünülmektedir.

Yahya Paşa Camisi ile Hatuncuklar Camisi arasında bulunan hamam kalıntılarının da bu eserle bağlantılı olduğu bilinmektedir.

Dükkâncık (Tükancık-Müezzin Hoca) Camisi

Üsküp kültür hayatının çok canlı olduğu, eskiden "Şehitler Yolu" diye tabir edilen Kalkandelen ve Kosova yolu yakınlarında, Mevlâna Muslihuddin Abdulgani (Ma'denî) tarafından 1549 (1550!) tarihinde yaptırıldığı bilinmektedir. Kurşunlu Han ile aynı kişi tarafından yapılmıştır. (Aynı zatın Yeni Pazar'da da benzer eserleri bulunmaktadır.) Bu da Üsküp'ün o bölgelerde "kurucu şehir" olduğunun en güzel ispatıdır.

Tükancık Camisi

1963 depreminde büyük hasar görmüş ve akabinde yıkılması için girişimlerde bulunulmuşsa da, gördüğü çok büyük zarara rağmen günümüzde tamiri yapılarak ibadete açılmıştır.

İsa Bey Hamamı (Çifte-Yeni-Cedid-Hamam)

Tarihte Boyacılar Hamamı adıyla da anıl-

makta idi. Güneyinde kalan boşluk "Boyacılar Meydanı" olarak da bilinmekte idi.

Özellikle Fatih Sultan Mehmed Han devri Türk hamam mimarisi özelliklerini taşımaktadır. Üsküp Türk Çarşısı'nda merkezî bir konumdadır.

Fatih Devrinde, 15. yy'ın ortalarında İsa Bey tarafından inşa edilmiştir. Günümüzde heybetli kubbeleriyle "Müslüman Üsküp" görünümünün ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır.

Çifte Hamam (Murat Paşa Camisi, Üsküp Kalesi, Yönetim Binası, Postane, Mustafa Paşa Camisi ve Türbesi, Sulu Han)

Davut Paşa Hamamı

"Çifte hamam" tipinde 15. yy'ın sonlarında Fatih ve Sultan II. Bayezid devri devlet adamlarından Davut Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Üsküp Türk Çarşısı ve Fatih Köprüsü arasında bulunur. Özellikle kubbe süslemeleriyle dikkat çeker. Aya Dimitriya Kilisesinin yerine yapıldığı iddia edilse de bu konuyla ilgili ilmî bir delil sunulamamıştır. Yapı günümüzde pek çok kültürel faaliyete de ev sahipliği yapmaktadır.

Solda Davut Paşa Hamamı, sağda İsa Bey Hamamı, Orta kısımda Murat Paşa Camisi ve sağında Üsküp Kalesi. Davut Paşa Hamamı'nın ilerisinde şehrin kadim silüetini bozan yapılar, heykeller, anıtlar...

Sulu Han (İshak Bey Hanı)

"Eski Han" adıyla da anılır. 15. yy'ın ikinci yarısında inşa edildiği düşünülmektedir. Saraybosna Yeni Pazar ve Üsküp'ün imarında büyük emeği geçen İsa Bey'in babası İshak Bey tarafından yaptırıldığı bilinmektedir.

Üsküp'te merkezî konumdadır. Günümüzde üzeri kapatılmış olan Serava ırmağının kenarında inşa edilmiştir. Kimi rivayetlere göre ismini kenarındaki bu sudan kimi rivayetlere göre de ortasındaki şadırvandan almıştır. 1963 depreminde büyük zarar görmüştür. Üsküp Kültür Anıtlarını Koruma Kurulu tarafından tamir edildi.

Günümüzde Güzel Sanatlar Fakültesi tarafından kullanılan han, kültürel faaliyetlere ve bazı önemli Osmanlı eserlerinin kalıntılarına da ev sahipliği yapmaktadır.

Kapan Hanı

"İsa Bey Kervansarayı" olarak da bilinmekte idi. Günümüzde Üsküp'ün en işlek kullanılan yapılarından birisidir.

Fatih devri eserlerindendir. 15. yy'ın ortalarında Balkanlarda, Üsküp'ten Bosna'ya, âdeta bir "şehir kurucu" olarak faaliyet gösteren İsa Bey'in yaptırdığı bilinmektedir.

"Kapan Hanı" başka bazı şehirlerde de karşımıza çıkar. "Kapan" kelimesi Arapça "kabbân"dan gelir ki bu kelime "ölçü aleti-kantar" anlamlarına gelir. Ticarî malların tartıldığı

resmî ölçü aletinin bu handa bulunmasından dolayı kervansarayın bu adı aldığı bilinmektedir. 1963 depreminde zarar gören yapı, 1973'te tamiratı tamamlanarak günümüze kadar Üsküp kültür hayatının önemli bir parçası olarak kullanılagelmiştir.

Kurşunlu Han

Kadim Üsküp eserlerinden birisi de Kurşunlu Han'dır. Bu eser, şairin evinin bulunduğu mekâna çok yakın olduğu gibi, bugün maalesef mevcut olmayan Kazancılar Camisi (Bakırcılar mescidi) ve yıkıntıları günümüze ulaşabilmiş muhteşem bir eser olan olan Şengül Hamamı'nın da hemen yanıbaşındadır.

Yeni Pazar, Mitroviça gibi birçok Balkan şehrinde vakıf eserleri bulunan, Müezzin Hoca el-Ma'deni (Muslihuddin Abdul Gani) tarafından 1549/1550'de inşa edildiği zannedilen Kurşunlu Han, Y.Kemal'in hatıralarında öncelikle heybetli yapısıyla yer bulur. Kurşunlu Han, şairin çocukluk yıllarında yapılma amacının dışında, Üsküp şehrinin en azılı mahkûmlarının yattığı bir hapishane olduğu için, tarihî heybetiyle birlikte bir de "yeniçeriliğin, sipâhîliğin, eski devir kaatilliklerinin bakiyesi" olarak Yahya Kemal'in hafızasında yer edecektir. Yine şairin hafızasında; kahramanlıklarıyla şöhret kazanmış bir jandarma çavuşu iken kırda işlediği canavarca bir cinâyet yüzünden yüz bir seneye mahkûm olan Arnavut kabadayı Muharrem Joto, şehir kabadayıları içinde birinci çıkmış ve canavarca bir cinayeti yüzünden yüz bir seneye mahkûm olmuş Türk kabadayı Kakır Ali önemli bir yer tutar.

Yıllarca müze sıfatıyla Makedonya'nın farklı yerlerinden gelen tarihî eserlerin sergilendiği bir yer olarak kullanılan Kurşunlu Han, 2016 yılında devletler arasında yapılan bir anlaşma ile Üsküp Yunus Emre Enstitüsünün kullanımına tahsis edilmiştir.

*Yahya Kemal'in hatıralarında önemli bir yer tutan Kurşunlu Han ve yan*ında Şengül Hamamı

Hıfzı Paşa Konağı

Üsküp'e yakın Bardofça köyünde bulunmaktadır. "Hazine" adı verilen ve orta kısımda bulunan kule ile birlikte 9 kuleden oluşmaktadır. Üsküp Sancağı Mutasarrıfı Hıfzı Paşa'nın 1824'te inşa ettirdiği düşünülmektedir. Haremlik, selamlık, ahır, nalbant mutfak gibi bölümleri bulunmaktadır. Konağın haremlik ve selamlık kısımları Müslüman-Türk ev mimarisine uygun yapılmıştır. Balkan ve 2. Dünya Savaşı'nda büyük tahribata uğramıştır.

Hıfzı Paşa Konağı Kapısı

1958'de konağı sahiplenen Yugoslavya Halk Ordusu konağı kendi ihtiyacına göre tahrip edip şekillendirmiştir.

Hüseyin Şah Camisi ve Türbesi (Saray)

Üsküp civarındaki en eski camiler arasında yer almaktadır. Kalkandelen yolu yakınlarındaki Saray adlı yerleşim yerindedir. Saray ismi de, caminin adına yapıldığı kişi olan Hüseyin Şah'a ait olduğu düşünülen bir zamanlar var olan saraydan gelmektedir. Hüseyin Şah'ın, Burmalı Cami'nin banisi ile akraba olduğu, Burmalı Cami yanında türbesi bulunan Hüma Şah Sultan'ın oğlu olduğu bilgisi de teyide muhtaç bilgilerdir.

Cami ve türbe kitabesinden 1553-54'te yapımına başlandığı ve 1566'da tamamlandığı bilgisini çıkarabiliyoruz.

Cami hazîresinde 1566-67 tarihli Hüseyin Şah Türbesi de mevcuttur. Zerindeki kitabe ve çevresindeki mezar taşları önemli belgelerdir.

Rıfâî (Şeyh Mehmed Bin İsmail Efendi) Tekkesi

İsmail Efendi oğlu Şeyh Mehmed tarafından 1817 yılında yaptırılmıştır. 1830 yılında geniş oranda bir tadilat geçirmiştir. Üsküp'ün güzide tarihî eserlerinden olan Hatuncuklar Mescidi ve Tefeyyüz Okulu yakınlarındadır.

Üsküp Rifaî Tekkesi

Önemli mezar taşlarını içeren hazîresi, kabristan kısmı ve çeşmesiyle küçük bir külliyeye benzetilebilir. Etrafı evlerle çevrilidir.

Üsküp'ün Gazi Baba Mahallesi'ndeki bu Rıfaî Tekkesi Yahya Kemal'in hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Şair, tekke hakkında şu bilgileri verir:

"Rifâî tekkesi, Üsküb'ün eski, güzel, ziyâretgâh, çeşmeli ve şadırvanlı, oldukça zengin bir dergâhıydı; Cuma günleri zikir ve devran olduğu saatlerde seyircilerle dolar, erkek mahfilleri gibi, kadınlara mahsus kafeslerinde iğne atılsa yere düşmez derecede kalabalık olurdu."[42]

Üsküp'te hâlen ayakta ve faal olan bu tekkenin şairi üç özelliğiyle etkilediği görülür:

- Şairin ilk şiirlerini değerlendiren ve güzide bir zat olan Rifâî şeyhi Sâdeddin Efendi, Sâdeddin Efendi'nin ikâmet ettiği ev, yapısı bozulmuş olsa da tekkenin yakınında bulunmaktadır.
- Çok küçük yaşlarda güzelliğine çocukça bir hayranlık duyduğu, sonraları Rifâî şeyhi Sâdeddin Efendi'nin hanımı olacak Redîfe Hanım,
- Ve en önemlisi, her cuma yapılan zikir ve devranlarla, Üsküp'ün tasavvuf merkezlerinden birisi olarak sahip olduğu etkileyici ortam.

Vefa Baba Tekkesi

Üsküp'te ayakta kalabilen iki Osmanlı mirası tekkeden birisidir. Yine tarihî bir Osmanlı mahallesi olan Tophane ve Tükancık Camisi yakınlarındadır.

Sadî ve Şazeli sâliklerinin devam ettiği tekkeyi geçmişe bağlayan en önemli kalıntılar az sayıda da olsa korunabilen mezar taşlarıdır.

Gazi Baba Türbesi

Yahya Kemal, "Her köşesinde bir evliyâ yatardı." Ve "Fakat bu şehrin binbir evliyâsını sayamayacağım." sözleriyle Üsküp'ün manevî ortamında türbelerin önemine dikkat çeker. Şair, Gazi Baba ile ilgili olarak da şunları söyler:

"Gaazî Baba etrafında binlerce gaazî ile bir tepede yatardı. Kandil geceleri Gaazî Baba semti bir mum şehrâyîni hâlinde görünürdü."[43]

Gazi Baba Türbesi

Görüldüğü gibi şairi; hem Üsküp'ün "fetihler ufku" denilebilecek "Rakofça" yönündeki yüzlerce yıllık kabristanının ortasında bulunan Gazi Baba Türbesi hem de bu türbeden adını alan kadim Gazi Baba Mahallesi etkilemiştir.

---

42 Yahya Kemal, Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım, s. 96.

43 Yahya Kemal, Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım, s. 46.

Türbede, hem ünlü bir edebiyatçı/tezkireci olan hem de Üsküp'te kadılık yapmış olan "Kadı Baba", "Gazi Baba" diye de anılan "Âşık Çelebi"nin yattığı bilinmektedir.

Âşık Çelebi Üsküp'te kadılık yapmış ve 1572'de vefat etmiştir. Şairdir ve "Meşairü'ş-Şuarâ" adlı ünlü bir tezkirenin yazarıdır.

Yahya Kemal'in destansı ifadelerle bahsettiği "binlerce gaazî"nin mezarı ve diğer sanat abidesi binlerce mezar taşı, maalesef 1950'li yıllarda yok edilmiştir.

Kral Kızı Türbesi

Yüzlerce yıllık Gazi Baba Türbesi yakınında ve aynı adı taşıyan kabristanın (70 yıl önce talan edildi.) güney-doğu yönünde bulunur.

G.Elezoviç ve bazı diğer kaynaklar, son Bosna kralının kızının yattığı bilgisini paylaşır. 15. yy'da yapıldığı tahmin edilen bu türbe 1963 depreminde büyük zarar görmüş olsa da şu anda tamir edilmiştir.

Altı Ayak Türbesi

Geçmişte tarihî bir Müslüman mezarlığının (Haydar Baba) dâhilinde bulunan bu türbe, günümüzde yerleşim yerleri arasında kalmıştır. Tarihî telgrafhane binasından Kosova yönüne giden yol üzerinde sağ yöndedir.

Ne zaman yapıldığı ve kimin kabri olduğu hususunda kesin olmayan bilgiler mevcuttur. Salih Âsım'a göre 17. yy'ın sonlarındaki Avusturya işgalinden kurtuluş mücadelesinde şehit olan büyük Tatar komutanlarından birisi medfundur.

1963 depreminde büyük hasar görmüştür ve tamire muhtaç vaziyettedir.

Mustafa Paşa Su Kemeri

Eski Üsküpler tarafından "Kemerler" veya "Germeler" olarak da adlandırılan bu güzide eser de kimliğinin değiştirilmesine yönelik girişimlere ve zamana rağmen hâlen ayaktadır.

Mutafa Paşa Su Kemeri

Bey Kulesi

Bu yapı Eski Üsküp Garı yolu üzerinde Rahibe Teresa evi yakınlarındadır. Özel mülkü koruma amacıyla yapıldığı düşünülmektedir.

Yapılma tarihi ve sahibi hakkında bilgi olmasa da 17. yy'da yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir. 1963 depreminde büyük zarar görse de tamir edilmiştir. Vardar nehri karşısında ayakta kalabilen ender bir eserdir.

Vilayet Konağı

Kale, Postane binası ve Mustafa Paşa Camisi yakınlarındadır.

1888-1912 arasında Üsküp'ten yönetilen Kosova Vilayeti'nin yönetim binasıdır. Arka kısmında bir de hapishane inşa edilmiş olsa da günümüzde bu eser mevcut değildir.

Postane

Telgrafhane binası olarak da bilinen yapı, Kale, Vilayet Konağı ve Mustafa Paşa Camisi yakınlarında inşa edilmiştir.

Yapı hakkındaki bilgiler Sultan Abdulhamit'in de tuğrasının olduğu korunmuş kitabesinde mevcuttur. Bu belgeye göre yapı 1899'da inşa edilmiştir.

Faik Paşa Camisi

Maalesef günümüzde mevcut olmayan bir camidir. Vardar nehrinin karşıyakasında Muhacir Mahallesi'nde bulunmakta idi. 1883 (1884) yılında Faik Paşa tarafından yaptırılmıştır.

1963 depreminde büyük oranda zarar gören yapı, 1989 yılında tamamen yıktırılmıştır. Caminin kitabesi ve ahşap kapı kanatları müzede bulunmaktadır.

Yahya Kemal, bu caminin bulunduğu mezkûr Muhacir Mahallesi'nde aralıklarla kalmıştır. Dadısı Zeynep'in evlenerek bu cami yakınlarına göç etmesiyle ziyaret amaçlı olarak bu mahllede bir müdddet ikamet eden şair, Nâkıye Hanım'ın vefatından sonra da babası ve üvey annesi ile birlikte bir müddet burada ailecek ikamet etmiştir.

Yelen Kapan (Yılan Kapan) Camisi

"Yılan Kapan" veya "Ceylan Çavuş" adlarıyla da anılmaktadır. *Maalesef günümüzde mevcut olmayan bir camidir.* Bugünkü Üsküp Mahkeme Binası'nın yerinde idi. Cami haziresinde bulunarak Kurşunlu Han'a götürülen 1576 tarihli bir mezar taşından hareketle, caminin en erken 16. yüzyılın ilk yarısında yaptırılmış olacağı düşünülmektedir.

1555 depremi ve 1689 yangınında zarar gördüğü bilinmektedir. 1963 depreminde kısmen, 1975 yılında ise tamamen yıkılmıştır.

Yelen Kapan Camisi, Yahya Kemal'in Üsküp yıllarında bir müddet ikâmet ettiği Muhacir Mahallesi ile İshakiye Mahallesi'ne giden yol üzerinde idi.

Karlı İli Beyi Mehmet Bey (Burmalı Cami) Camisi

Maalesef günümüzde mevcut olmayan bir camidir. 1494 (1495) tarihinde Mehmet Bey tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Üsküp meydanında, Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün karşı yakadaki ucunda, Üsüp şehri için son derece merkezî bir konumda yer alıyordu. Balkanlar ve Anadolu için nadir bir eser idi. Minaresinin şeklinden dolayı "Burmalı" sıfatıyla da anılmaktaydı.

Burmalı Cami, Vardar ve Fatih Köprüsü. (http://www.eskiturkiye.net).

1925 yılında yıkılmış ve yerine askerî amaçlı bir bina yapılmıştır. Kitabesi müzeye kaldırılmış olan camiden kalan son parçalar olan sütunlar ise Üsküp Şehir Parkı'nda bulunmaktadır. Üsküplü Müslümanların hafızasında daima silüeti ve aziz hatırasıyla yaşayan değerli bir eserdir.

Hacı Kasım (Hafız İrfan) Camisi

Maalesef günümüzde mevcut olmayan bir camidir. Halk arasında "Hafız İrfan Camisi" adıyla da anılmaktadır.

1419 senesinde Hacı Mustafa Oğlu Hacı Kasım tarafından yaptırıldığı bilinir. Dolayısıyla Üsküp'ün Türkler tarafından fethinden sonra yapılan ilk camilerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Bulunduğu yerden yol geçeceği gerekçesiyle yıkılmış olan cami, Üsküp-Kumanova yolu üzerinde idi. Bu kadim eser ile ilgili elimizde kalan tek yadigâr, kitabesidir.

Karşıyaka Sadi Tekkesi

Yahya Kemal'in anılarında anlatılan iki Üsküp tekkesi vardır:

- Gazi Baba Mahallesindeki Rıfaî Tekkesi
- Üsküp'ün karşı yakasındaki Sadi Tekkesi

Sadi Tekkesi'ni şair, ebced hesabıyla tarih düşürme merakından bahsederken anar:

"Üsküb'ün karşı yakasındaki Sâdî dergâhı'nın *semâ'hânesi yeni yapılmıştı. Ona bir târih söylemek hevesine düştüm. Bu münâsebetle de Ebced hesâbı'nı öğrendim."*[44]

Şairin kardeşi Reşat Beyatlı, Y. Kemal'in Rıfâî tekkesi haricinde Vardar kenarındaki Sadi Tekkesi'ne de devam edip tekke şeyhi Kadri Efendi'den Arapça ve Farsça dersleri aldığını da anlatır.[45]

Maalesef bu tekkenin resmi veya kitabe resmine ulaşılamamıştır.

Sanayi Mektebi (Islahhane)

Maalesef günümüzde mevcut olmayan bir Osmanlı eseridir. Üsküp İdadisi yanında, Islahhane Parkı olarak da bilinen Üsküp Şehir Parkı yakınlarında bulunmakta idi. 1896 yılında, Kosova Valisi Hafız Mehmet Paşa zamanında, Sultan Abdulhamit tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Kosova Vilayet Matbaası da bir dönem burada bulunuyordu. Sınıf farkı gözetmeksizin öksüz ve yetim çocuklar da bu kurumda meslek sahibi edilirdi. Bir dönem İkinci Erkek Lisesi olarak da kullanıldığı kayıtlarda geçmektedir. Yapı 1963 depreminde gördüğü hasarın arkasından yıktırılınca kitabesi de parçalanmış vaziyette Üsküp Kent Müzesi'ne kaldırılmıştır.

---

44 Yahya Kemal, Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım, s. 97.

45 Reşat Beyatlı, "Yahya Kemal'in Hayatı", s. 137.

Diğer

Üsküp, Yahya Kemal'in tabiriyle her taşına Türklüğün ve Müslümanlığın sindiği kadim bir şehirdir. Az sayıda ayakta kalabilen eserin yanında çok sayıda harabe hâlinde ve yok edilmiş eser mevcuttur. Yukarıda kısaca bilgi verdiğimiz bazı eserlerin yanında, ismini vermeden geçemeyeceğimiz şu eserleri de saymak isteriz:

- Cedit İsa Bey Camisi, Hacı Yunus Camisi, Kara Kapıcıbaşı Camisi, Tütünsüz Camisi, Yahya Paşa Cami Türbesi, Kapıcı Hamza Camisi, Hacı Hayreddin Camisi, Köse Kadı Camisi; Şengül Hamamı, Kara Kapıcı Hamamı, Kızlar Hamamı, Eski Yeni Hamam, Eyne Bey Çeşmesi (Sadece kitabesi bir duvara ilişik idi.), Katlanova (Kaplan Köyü) Kaplıcası (Kitabesi de mevcut)...
- Haricen; âdeta "Çanakkale'ye yiğit yetiştirme ocağı" olarak kahramanlar yetiştirmiş olan Üsküp köyleri de mutlaka ziyaret edilmelidir. Her bir köyde (Akbaş, İdrizovo, Batinca, Koliçan (Aşağı ve Yukarı), Vırtekitsa, Gaber, Dırjılovo, Svetovo, Studeniçan, Ehilovo (Hellovo), Kondovo, Gırçes...) keşfedilmeyi bekleyen bize dair milyonlarca hikâye barındırmaktadır... (Bu köylerden Çanakkale kahramanı olanların mezarları ve torunları ziyaret edilmeli.)
- Kumanova yolu üzerindeki ***Tekke köyü*** ziyaret edilmelidir. Türk ve Müslüman ahali göç etmeden evvel orada bulunan cami yıkılmış. Sadece bir çınar ağacı o caminin yerini beklemektedir. Bu yerin karşısında etrafı çevrili dikili taş ise eski bir tekkenin meydanındaki taştır. Bu Müs-

Aşağı Koliçan Köyü Çeşmesi

Aşağı Koliçan Köyü'nden...

Dırjlovo Köyü Çeşmesi

lüman mekânı günümüzde Hıristiyanlarca dua-ibadet amaçlı ziyaret edilmektedir. Köyün üst kısmındaki Bektaşi mezar taşları da ziyaret edilebilir.

- Üsküp yakınlarındaki ***Marko Manastırı'ndaki zemine döşenmiş Osmanlı mezar taşları*** da görülmelidir.
- ***Vırtekitsa ve Morana (Murana)'da*** büyük tahribata uğramış olan ***tekke kalıntıları*** ve şahideleri mutlaka görülmelidir.

Vırtekitsa Tekkesi kabristan kitabesi

- ***Kondova Köyünde bulunan İlahiyat Fakültesinde***; bölgenin farklı yerlerinden toplanıp koruma altına alınan, bir kısmı el yazması olan birçok ***Osmanlı belge ve kitapları*** mevcuttur. Mutlaka görülmelidir.

Kondova İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nden...

KALKANDELEN

Alaca Cami

Hurşide ve Mensure isimli iki kız kardeş tarafından yaptırıldığına inanılır. Hatta cami avlusundaki türbede de bu iki kız kardeşin yattığı söylense de bütün bu bilgiler hakkında kesinlik yoktur. Yapımıyla ilgili de 1495, 1645 ve 1675 gibi değişik tarihler öne sürülse de bu konuda da bir kesinlik yoktur.

Abdurrrahman Paşa tarafından 19. yüzyılın ilk yarısında itinalı bir tamir geçirdiği bilinir. Sadece Balkanlarda değil, dünyada da eşine zor rastlanır süslemelere sahip olan bu güzide mabet, dünyanın her tarafından sanat tarihçilerin dikkatini çekmektedir.

Cami avlusundaki mezar taşları, türbe ve klasik mimari tarzındaki çeşme, mekâna daha da değer katmaktadır.

Kalkandelen Alaca Cami ve Türbesi

Harabati (Sersem Ali) Baba Tekkesi

"Sersem Ali Baba Tekkesi" adıyla da anılmaktadır. Çünkü tekkenin asıl kurucusu Sersem Ali Paşa'dır. Bu kişinin Kanunî'nin veziri ve hanımı Mâh-ı Devran Sultan'ın kardeşi olduğuna dair bilgiler olsa da bu bilgiler kesin değildir.

Tekke, yüksek duvarlarla çevrili geniş bir arazi üzerindeki birçok muhtelif yapıdan müteşekkildir. Sersem Ali Baba ve Harabatî Baba'nın türbeleri ile birçok Bektaşî başlıklı mezar

taşı korunmuştur. Bütün binaların 19. yüzyılın ilk yarısında Recep Paşa ve Abdurrahman Paşa tarafından geniş çaplı bir tadilattan geçtiği bilinmektedir.

Harabati Baba Tekkesi

Kalkandelen İsa Bey Çifte Hamamı

Pena deresi yanında, Alaca Cami yakınlarındadır. Fatih devri eserlerindendir. Üsküp'ten Bosna'ya birçok şehir imar eden İsa Bey'in yadigârıdır.

Tarihte birçok badire atlatmasına rağmen hâlen ayaktadır. Son olarak Türkiye'nin destekleriyle tamir edilmiş ve kültür faaliyetlerine ev sahipliği yapmaktadır.

Kalkandelen İsa Bey Hamamı

Kalkandelen Tarihî Tabakhane Köprüsü

"Taş Köprü" olarak da bilinir. Yapım zamanı ve banisi bilinmemektedir. Kalkandelen'de Osmanlı'dan kalan Kukli Bey, Kazazlar, tek gözlü köprü gibi eserler arasında ayakta kalmayı başaran âdeta "gazi" bir eserdir.

Yakın zamanda yapılan bazı altyapı çalışmaları bahanesiyle zarar verilmiş ise de duyarlı kişiler sayesinde aşırıya kaçılamamıştır.

Kalkandelen Tabakhane Köprüsü (Taş Köprü)

Baleza Çeşmesi

Kalkandelen'in Baleza adı verilen mahallesinde merkezî bir konumda bulunmaktadır. Hicrî 1236, miladî 1820 (1821) tarihli kitabesinden, Feyzullah oğlu Muhammed adına yaptırıldığı yazmaktadır. Geniş teknesi ve süslemeli yapısıyla bulunduğu mekâna tarih ve sanat açısından değer katmaktadır.

Kalkandelen Atik (Eski) Cami

Üsküp Sancak Beyi-Bosna Beylerbeyi İsa Bey veya babası İshak Bey tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir.

15. yüzyıl eseri olduğu söylenebilir. Yakın zamanda olduğu gibi birçok defa tamirat görmüştür.

Kalkandelen Saat Camisi

İsmini bir zamanlar yakınında bulunan Kalkandelen Saat Kulesi'nden almaktadır. Yaklaşık 400 senelik bir eser olduğu tahmin edilse de günümüze ulaşmış hâli orijinallikten uzaktır.

Camiyi değerli kılan unsurların başında hazîresinde korunabilmiş sınırlı sayıdaki mezar taşlarıdır.

Kalkandelen Gam Gam Camisi

Bazı kaynaklarda Kalkandelen'in en eski camisi olduğu yazmaktadır. Ancak bu bilgi teyide muhtaçtır. Günümüzde caminin orijinal hâlinden çok eser kalmadığını söyleyebiliriz.

Muhitin eskiliğini gösteren en önemli belgeler, hazîredeki birkaç mezar taşıdır.

Urviç (Oruç) Köyü Camisi

Kalkandelen'den Gostivar'a giden güzergâhta, sağ yönde, Şar Dağları'nın kucağında bulunan kadîm bir köydür. Köyün ortasındaki cami kapısı üzerinde kitabe korunmaktadır. Hicrî 1323, miladî 1905-1906 tarihli tamir kitabesinden, köyün adının "Urviç" şeklinde telaffuzundan daha çok "Oruç" şeklinde telaffuzunun daha doğru olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Diğer

Kalkandelen ve civarında şu yerler de haricen ziyaret edilebilir:

- Şehir gezisine Kalkandelen Kalesi'nden seyir ile başlanırsa şehri anlama, özümseme ve hafızada tutma açısından daha iyi olur.
- Kalkandelen merkezde Çanakkale gazisi Murtezan Murtezan'ın mezarı,
- Treboş Köyü'nde Çanakkale gazisi Neyaz Veliyu'nun mezarı,
- Tearçe Köyü'ndeki cami, kabristan ve eski değirmen,
- Şipkovica'daki Koyunbaba Türbesi...

GOSTİVAR

Ebu Bekir Paşa (Saat) Camisi

Gostivar'ın kalbi mesabesinde bir yadigâr eserdir. Daha çok yanındaki saat kulesi ile anılır. Ebu Bekir Paşa'nın, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın oğlu olması ihtimal dâhilinde olsa da kesin değildir. Yapım tarihi belli olmasa da 300 yıllık belgelerde zikredilmektedir.

Hicrî 1253, miladî 1837 (1838) tarihli kitabesinden, yanındaki Saat Kulesi ile birlikte, İsmail Ağa tarafından tamir ettirildiği anlaşılıyor.

Cami orijinal hâlinden çok uzaktır. Çoğu 19. yy'dan kalma zengin bir hazîreye sahiptir. Bu taşların bir bölümünün zamanla yok edilen Gostivar'daki diğer eserlerden getirilmiş olma ihtimali de vardır.

Saat Kulesi

Gostivar'ın kimliğini oluşturan eserlerden birisidir. 18. yy'ın sonu 19. yy başında yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bitişiğindeki camiye de adını verir.

Kitabesinden Hâcı Yusuf Ağa oğlu İsmail Ağa tarafından yaptırıldığı anlaşılıyor.

Hicrî 1253, miladî 1837 (1838) tarihli tamir kitabesinin Arif Ziyaî tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır.

Saat Kulesi Camisi

Saat Kulesi ve cami haziresi

Diğer

- Aşağı ve Yukarı Banica Köyleri ile kadim şahideler içeren kabristanları da ziyaret edilmelidir.
- Kalkandelen-Gostivar arasında bulunan Raptiştah (Vrapçişte) köyü, tarihî mezarlığı, Çanakkale kahramanlarının mezarları, camileri ve yakınlarındaki sipahi mezarlığı mevkisi de ziyaret edilmelidir.

KIRÇOVA

Halvetî Hayatî Çullu Baba Tekke Camisi

Hem cami hem de semahane olarak faaldir. İlk inşası 16. yy'a (1561) dayansa da birçok tadilat görmüştür. 1871 tarihli vakfiyesi mevcuttur.

Çilehane, kahve ocağı ve misafirhanesi de mevcuttur. Halvetî tarikatından Çullu Baba namına inşa edilmiştir. Çullu Baba'nın varlıklı bir Kırçovalı olduğu, Ahmet Efendi'ye intisap ettiği, nefis terbiyesi için Kırçova çarşısında 99 yamalı çul ile gezdiği ve bizzat Pir Mehmet Hayati'den icazet aldığı kaynaklarda geçer.

2013 yılında TİKA tarafından tadilatı yapılmıştır.

Hayatî Baba Tekke Camisi

Kırçova'nın en önemli eserlerindendir. Pir Mehmet Hayati'nin Serez'den geldiğinde öncelikle Kırçova'ya yerleştiği bilinir. Cami duvarına sonradan yazılıp konmuş bir kitabede 1540 tarihi yer alır. Tekkenin önceleri İshak Bey Camisi iken imamı Ahmet Efendi'nin Pir Mehmet Hayati'ye intisabıyla tekkeye çevrildiği bazı kaynaklarda geçer. Tekkenin ilk inşa tarihi 16. yy olarak bilinse de günümüzdeki şeklini 19. ve 20. yy'lardaki tamiratlarla aldığı tahmin edilmektedir.

Halvetî-Hayatî Baba Tekkesi/Camisi

Türbesinde Horosan'dan gelen Halvetî tarikatından Ahmed ve kardeşi Şeyh Ömer'in yattığı bilinir.

Haziresi kültür hafızası açısından çok değerlidir. Kırçova'da Hayatî Baba Tekke Camisi ihâta duvarında mevcut olan bir de çeşme kitabesi vardır. Kitabeden, hicrî 1229, miladî 1813 (1814) tarihinde İbrahim Efendi tarafından yaptırıldığı yazmaktadır.

Şeh (Şeyh) Selim Tekke/Camisi

Kırçova'da 18. yüzyılda kurulan Halvetî tekkelerinden birisidir. Duvarında da kurulma tarihi olarak 1720 tarihi yer almaktadır.

Yine cami/tekkenin yeniden yapılma tarihi olarak duvarda 1999 yazmaktadır.

Cami/tekkenin asıl kadim tarafını haziresindeki şahideler göstermektedir.

Şeh Selim Tekkesi

Sultan Bayezid Camisi

İlk olarak Sultan 2. Bayezid tarafından yaptırıldığı bilinse de inşası hakında fazla bilgi mevcut değildir. Orijinalliğini büyük oranda yitirmiş olsa da günümüzde hem ibadet hem de faaliyet merkezi olarak varlığını sürdürmektedir.

Cami, esas olarak geniş haziresiyle ve Osmanlı döneminden kalan şahideleriyle dikkat çeker.

Zayas Köyü Camisi (Halvetî Tekkesi-Şeyh Selim Tekkesi)

Zayas köyündeki Osmanlı Camisi (Halvetî Tekkesi-Şeyh Selim Tekkesi) görülmelidir.

Cami, Zayas Köyü'nün Yukarı Mahalle mevkisinde yer alır. Muhtar kızı Kadime Hatun tarafından 1887'de inşa edilmiştir.

Etkileyici görünümüne ay yıldızlı işlemeleri katkı sağlamaktadır.

Hıdır Baba Türbesi-Tekkesi

Kırçova'ya bağlı ***Makedonski Brod'da*** bulunan bir Bektaşî tekkesi idi. Diğer bazı Balkan bölgelerinde de sık rastlayabildiğimiz gibi bu tekke ve türbe zamanla bir Hıristiyan ziyaretgâhı hâline getirilmiştir.

Tekke şu an müdavimleriyle Kırçova merkezine taşınmıştır.

Makedonski Brod'da bulunan Hıdır Baba Türbesi/Tekkesi'nin günümüzdeki hâli

Diğer

- ***Lisiçani ve ve Plasnitsa köyleri*** mutlaka ziyaret edilmeli, tarihî mezar taşları görülmelidir.
- ***"Tsrvivtsi, Çervivçi" köyünde Muharrem Baba Türbesi*** ziyaret edilmeli.

DEBRE

Sultan Mehmet Han (Hünkâr-Fatih) Camisi

Halk arasında yanlış bir kullanımla "İnkâr" camisi olarak da bilinmektedir. Debre'de Osmanlı döneminde mevcut olduğu bilinen 13 camiden günümüze kalan iki mabetten birisidir.

Kitabesinde Sultan Mehmet Han tarafından hicrî 872, miladî 1467 (1468) tarihinde yaptırıldığı yazmaktadır. Ayrıca, hicrî 1357, miladî 1941 yılında tamir edildiği de yazmaktadır.

Bu güzide mabed, haziresindeki zengin ve değerli mezar taşlarıyla da önemli bir yere sahiptir.

Debre Fatih Camisi

Sadık Paşa Türbesi

Balkan bölgesinde bugün gittikçe tükenen baldeken tarzındaki türbelerden birisidir. Sekizgen tarzındadır. Bu hâliyle Tiran'da bulunan ve çok etkileyici ve sıradışı bir sergüzeşte sahip olan (üzerine bir gökdelen inşa edilen...) Kaplan Paşa Türbesi'ne benzeyen bir eserdir.

Etrafında birçok değerli kitabeli şahide de mevcuttur.

Sadık Paşa Türbesi

Tekke (Şaban Baba Zaviyesi) Camisi

Halk tarafından Tekke Camisi diye bilinen cami, Osmanlı döneminden kalan iki camiden birisidir. Caminin eski hâlinden çifte şerefeli minaresi kalmıştır.

Tekke Camisi Kitabesi

Kitabesinden hicrî 1321, rumî 1319, miladî 1903 (1904) tarihinde Hüseyin Beyzâde Hacı Abdurrahman Bey tarafından tadilat yapıldığı yazmaktadır.

Hamam

Mimarîsinden çok eski bir eser olduğu anlaşılsa da yapım tarihi ve banisi kesin olarak bilinmemektedir.

Bazı kaynaklarda İsa Bey tarafından yaptırıldığı belirtilse de kesin değildir. Tamire muhtaç bir eserdir.

Debre'de Hamam

Tarihî Kabristan

Debre'nin hafıza mekânlarından en önemlilerinden birisi de şehir girişinde bulunan Kabristan'dır. Her birisi sanat eseri olan onlarca şahide barındırmaktadır.

Bu kabristan yıllarca tarihteki arazisinin ve taş mevcudiyetinin büyük bir kısmını kaybetmiştir. Türkiye'nin girişimleriyle mevcut hâlini kurtarabilmiştir.

Radika Deresi Köprüsü

Yakın zamana kadar ahalinin hafızasında ve hayalinde yaşattığı fakat *maalesef günümüzde var olmayan bir eserdir.*

E.H.Ayverdi'nin araştırma yaptığı dönemlerde köprü mevcut idi. Baraj yapımının köprüyü yok ettiği anlaşılmaktadır.

Ceylan Atlayışı Köprüsü

Osmanlı döneminden kalmakla birlikte ne zaman inşa edildiği hakkında kesin bilgi yoktur. 17. yy'dan kaldığı tahmin edilmektedir.

Şeklinden dolayı çeşitli efsanelere konu olmuştur. Bir avcının kovaladığı bir ceylanın, "coşkun dereden atlarken bu köprüye dönüştüğü efsanesi "Ceylan Atlayışı" gibi benzetmeye dayalı bir ismin oluşmasına neden olmuştur.

Ceylan Atlayışı Köprüsü

KOCACIK VE JUPA BÖLGELERİ

Ulaşımının zor olması ve ana yollar üzerinde bulunmaması nedeniyle seyahatler sırasında ihmal edilen fakat ***Balkan bölgesinde ilk olarak ziyaret edilmesi gereken*** yerlerin başında gelen bir bölgedir.

Bölgenin merkezinde Osmanlı tarihinde önemli bir yeri olan ***Kocacık Kalesi*** mevcuttur. Kayıtlarda bir zamanlar kale yakınında ***Fatih Sultan Mehmed Camisi*** adlı bir caminin olduğu da yazar. Kale civarında tarihte özellikle de Yörük yerleşimleri görülür. ***Kocacık, Novak, Elessa, Breştanik, İmerovce, Jitlenik, Bayramovce, Piralenik vb***. bölgeler hâlâ kültürümüzün capcanlı korunduğu bölgelerdir. Jupa merkez de yıllarca Türkçe eğitim mücadelesinin verildiği yerlerdendir.

Bölge; yadigâr insan varlığına ilave olarak "medeniyetimizin son tapuları" sayılan mezar taşları açısından da zengindir.[46]

Breştanik köyündeki ***okul binası eski bir yapı***dır. Görülmelidir. Okul binasının aşağısında ***yıkık bir türbe*** de mevcuttur.

Kocacık ve Novak Köylerinin camileri, her ne kadar yenilenmiş olsalar da vakıf kayıtları olan Osmanlı camileridir ve görülmelidir.

---

46 Bölge mezar taşları için Bkz.Ertuğrul KARAKUŞ (2018). Taşlara Akseden Edebiyat(Makedonya Debre-Jupa Bölgesi Kitabeli Mezar Taşları), Sedir Yay., İstanbul.

Kocacık Köyü'nde ***Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün babasının doğduğuna inanılan bir ev,*** Türkiye tarafından yenilenerek müze hâline getirilmiştir. (Bazı hatıralardan ve yerel anlatılardan hareketle Ali Rıza Bey'in Kocacıklı olduğu bilgisi kaynaklara girmiştir. Şimdilik bu bilginin tartışmalı olduğunu söylemekle yetinelim. Ancak müze, her hâlükârda görülmesi gereken güzel bir eserdir.)

Kocacık Köyü'nde Ali Rıza Efendi'nin doğduğu düşünülen ev/müze

Ela (Elhice) Köyü Camisi

Ela (Elhice) Köyü, Debre-Kocacık bölgesinde, Novak ve Elessa köyleri arasında, metrûk vaziyette bir köydür. Köy camisi kalıntıları arasında bulunan kitabede, hicrî 1305, miladî 1887 (1888) tarihi yer alır. Ancak bu tarihin yapım tarihi mi yoksa tadilat tarihi mi olduğu konusunda kesinlik yoktur.

Kitabede hayır sahibi olarak "Sâlih Sipâhî oğlu Elhiceli Bekir" gösterilmektedir. Minarenin kaide kısmında bulunan kitabede, hicrî 1315, miladî 1897 (1898) tarihi yer alır.

OHRİ

Ali Paşa Camisi

Ohri Türk Çarşısı'nın en merkezî konumundadır. Kaynaklarda Süleyman Paşa tarafından 1573'te yaptırıldığı fakat Ali Paşa tarafından tamir edilmesi suretiyle zamanla "Ali Paşa Camisi" adını aldığı yazmaktadır.

Minaresi Balkan Savaşı yıllarında (Bulgarlar tarafından) yıktırılmıştır. Yeniden inşasına yönelik engelleme ve itirazlar yıllarca sürmüştür. Günümüzde büyük mücadeleler ve Türkiye'nin desteğiyle yeniden inşa edilmiş vaziyettedir.

Ali Paşa Camisi

Zeynelâbidin Paşa Külliyesi (ve Ohri Hayâtî- Halvetî Âsitânesi-Tekkesi)

Cami, Zeynelabidin Paşa'nın bağışlarıyla manzume (külliye) şeklinde yaptırılmıştır. Külliyede hâlihazırda; cami, tekke, türbe ve şadırvan ve tarihî değer ve sanat değeri taşıyan onlarca mezar taşı mevcuttur. 16. yüzyılda yaptırıldığı, sonraları da 17. ve 18. yüzyıllarda âsitâne/tekke ilaveleri yapıldığı düşünülmektedir. (Manzumeye dâhil olan medrese ve imaret maalesef mevcut değildir.) Minarenin ise 17. yüzyılda inşa edildiği kaydedilmektedir.

Külliye'nin en çok bilinen, hatta "Tekke Camisi" olarak anılmasını sağlayacak bölümü tekkedir. Pir Mehmet Hayatî Halvetî Tekkesi hâlen faaldir. Kışlık, yazlık kahve ocakları ve misafirhâne de mevcuttur.

Pir Mehmed Hayatî Hz.Halvetî Dergâhı ve Türbesi

Külliye içerisinde türbesi de bulunan Pir Mehmet Hayatî; Buhara, Edirne, Serez, Kırçova'dan Ohri'ye intikal edip İstanbul'dan da icâzet alarak tekkeyi kurmuştur. Merhumun hâlen; Ohri, Usturga (Struga) ve ilk intikalinde bazı sorunlar yaşadığı Kırçova bölgelerindeki tesiri büyüktür.

Cami hazîre girişinin sol tarafında, Pir Mehmed Hayati Hazretlerinin türbesi yer almaktadır. 300 yıllık sancak da görmeye değerdir.

Cami-Tekke hazîresi hem belge hem de sanat değeri taşıyan birçok mezar taşını barındırır.[47] Bazı şahidelerin de, Ohri'de yok olan bazı eserlerin hazîresinden buraya intikal ettirildiği bilinmektedir.

Manzûmenin, Türkiye'nin destekleriyle tamir ve bakımı yapılmaktadır.[48]

---

47 Şahideler, tarafımızdan okunarak Türkiye Cumhuriyeti'nin yetkili kurumlarına teslim edilmiştir.

48 Daha geniş bilgi için bakınız: H. Yıldırım Ağanoğlu (2016), Ohri Halvetî Hayâtî Âsitânesi, İz Yayıncılık, İstanbul.

Ayasofya Kilisesi (Osmanlı Döneminde Fethiye Camisi)

Fetih alameti olarak kiliseden camiye çevrilen bir yapıdır.

Osmanlı'nın bu tip yapıları Fethiye Camisi'ne dönüştürürken çok sütunlu hâllerinden ferah mekânlara dönüştürmüş olduğunu biliyoruz. Ama 9. yy'da inşa edilen bu yapının çok sütunlu hâli korunmuştur. Merhum E.H. Ayverdi, bu duruma şaşırdığını belirtir. Osmanlı döneminde yapılan minaresinden de eser yoktur.

Yani bu yapı da mevcut korunmuş hâlini büyük oranda Osmanlı hâkimiyetindeki itinaya borçludur denebilir.

Fatih Sultan Mehmed-İmaret Camisi (Günümüzde Aziz Kliment Kilisesi) ve Sinan Çelebi Türbesi

Bir zamanlar (2000 yılına kadar) kadim kalenin eteklerinde hâkim bir konumda (İmaret Tepesi) bulunan bu eserin Sinanüddin Yusuf Çelebi tarafından yaptırıldığı ve Fatih'e hibe edildiği bilgisi nakledilmektedir. İmaret de bulunmakta idi ama ondan da eser yoktur.

"Doğumunun 2000. yılında (Hz.) İsa'ya hediye" gerekçesi ve yapılan kazılarda zeminde bazı kilise kalıntıları bulunduğu bahanesiyle, Osmanlı döneminde yapılan duvarların tamamına yakını yıkılarak günümüzde "Aziz Kliment Kilisesi" olarak bilinen yapı inşa edilmiştir. Günümüzde imaret ve caminin bulunduğu tepede sadece 1493'te vefat eden Ohrizâde Sinan Çelebi'nin türbesi sağlam kalabilmiştir. Türbenin geleceği de belirsizdir, alaka ve itinaya muhtaçtır.

Ohrizâde Sinan Çelebi'nin Türbesi

Emin Mahmud Camisi

Küçük olmasına rağmen 8 köşeli olması ve türbevârî görünümüyle dikkat çekici ve değerli bir eserdir.

Umumiyetle ziyaret edilmeyen bir bölgede bulunması dolayısıyla gözlerden uzak kalsa da bulunduğu mahal için önemli bir kimlik vesikasıdır.

Yakınında TİKA tarafından tamir edilen Voska Hamamı da mevcuttur.

Emin Mahmud Camisi

Hacı Turgut (Durgut) Camisi

Yapı olarak Emin Mahmud Camisi'ne benzer.

8 köşeli bir yapıya ve heybetli bir minareye sahiptir.

Hacı Hamza Camisi

Ohri şehrinin merkezî bir konumunda yer almaktadır. Küçük bir cami olsa da minaresi dikkat çekmektedir.

Bir zamanlar Şerif Bey Medresesi'nin kitabesinin muhafaza edildiği bilgisi olsa bile bu kıymetli kitabe günümüzde bulunamamıştır.

Haydarpaşa Camisi

Kaynaklarda "Ohri'nin en eski yapılarından" olduğu (Hatta en eski camisi olduğu!) ve 1456'da inşa edildiği kayıtlıdır.

Bitişiğinde bir türbe bulunmaktadır.

Kuloğlu (Mehmed Çelebi) Camisi

Ohri'deki diğer bazı camiler (Hacı Turgut ve Emin Mahmud) gibi 8 köşeli bir yapıya sahiptir.

Son cemaat yeri gibi sonradan camiye ilave edilen bazı yapılar mevcuttur.

Keşanlı Binbaşı Hüseyin Ağa Camisi

Banisi ve yapım tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamasına karşın, 17. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği bilgisi yer alır. Ayrıca; Sultan II. Osman (Genç Osman)'ın sadrazamı Ohrili Hüseyin Paşa tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir.

Caminin asıl orijinalliğini gösteren kısmı, minaresidir.

Keşanlı Binbaşı Hüseyin Ağa Camisi

Ohri Saat Kulesi

1726'da İşkodralı Süleyman Ağa tarafından yapılan bu eser, Osmanlı'nın Balkan bölgesine inşa ettiği aynı türdeki eserlerden birisidir.

Eser kare plan ile Ohri Kalesi'nin doğu yönüne inşa edilmiştir. Saatin yer aldığı üst kısmı ahşaptır. Yakın zamanda tamirat geçirdiği anlaşılmaktadır.

Voska Hamamı

Emin Mahmud Camisi yakınlarındadır. 17. yüzyılda inşa edildiği bilinen yapı zamanla büyük tahribata uğramıştır.

Voska Hamamı TİKA tarafından tamir edilerek kültür merkezi hâline getirilmiştir.

Voska Hamamı

Sarı Saltuk Türbesi (Aziz Naum Manastırı)

Sarı Saltuk, Osmanlı öncesinde Türkiye topraklarından, Balkanlar ve Avrupa'ya uzanan bir alanda mücadele vermiş tarihî bir şahsiyettir. Balkanların tamamında Müslümanlığın yayılması için mücadele vermiş çok dil bilen âlim bir şahsiyettir. Hem Müslüman hem de diğer dinlerden halkın gönlünde taht kurduğu; İznik, Babaeski, Kosova, Bosna-Hersek, Arnavutluk, Romanya gibi pek çok yerde onlarca türbe/makamı olmasından anlaşılmaktadır.

Bu mekânlardan birisi de Ohri Gölü'nün kaynağı yanındaki bugün Aziz Naum Manastırı olarak bilinen yerde idi. Manastır'ın orta yerindeki yapının türbe olduğuna inanılmakta idi. Bugün Hıristiyanların saygı duyup ziyaret ettiği bu yerin, 1950'li yıllara kadar Müslümanlar tarafından da yoğun bir şekilde ziyaret edildiği bölge insanı tarafından hatırlanmaktadır.

Tarihî Çınar

Balkan bölgesindeki medeniyetimizin mimarî eserlerimiz kadar değerli bir başka temsilcisi de, bir ağaç olmanın çok ötesinde mânâlar içeren çınar ve servi ağaçlarıdır. Bunların en yaşlı ve güzellerinden birisi de Ohri Türk Çarşısı'nın merkezindedir. 900 yıla yakın tarihi, heybeti ve gölgesi ile yanındaki buz gibi suyu ile bütün bir Balkan tarihini tefekkür için en ideal mekândır.

Diğer

- Ohri söz konusu olduğunda, Balkanlarda ananevî ***Osmanlı-Türk ev mimarisi***nin en güzel örneklerinin (hususiyetle dış cephe) burada bulunduğu bilinmelidir. "Safranbolu ile Sapanca Gölünün terkîbi gibidir" teşbihi boşuna değildir.
- Haricen tarihî ***Türk Çarşısı***, bilinçle ziyaret edilmeli ve kayıt altına alınmalıdır.
- Mevcut eserlerin yanında birçok yok edilen eserin (Ahmed Şerif Bey İmareti-Medresesi, Hacı kasım Camisi vb.) de olduğunu bilmek lazımdır.
- ***Ohri müzesi*** ziyaret edilerek yok edilen birçok eserden kalan bazı mahzun yazılı taşlarımız da görülmelidir.

Ohri

STRUGA (USTURGA)

Hayati Hasan Baba Halveti Tekkesi (Tekke Camisi)

14. yy'ın sonlarından 1.Balkan Savaşı'na kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalan Struga şehrinin en çok bilinen mekânıdır diyebiliriz.

18. yy'da kurulduğu düşünülen tekke, misafirhane, semahane ve namaz odası, kahve odası ve sohbet odası gibi bölümler yer alır.

Struga (Usturga) Mustafa Çelebi Camisi

II. Selim devri eseri olarak 1570 yılında inşa edildiği bilinmektedir.

Cami, çeşitli badireler de atlatmıştır. 2012 yılında cami yanındaki bir türbenin yıkıldığı ve bu yıkımın halk tarafından büyük tepki ile karşılandığı da bilinmektedir. Türbenin yakınlardaki Halvetî Tekkesi şeyhlerine ait olduğu bazı kaynaklarda geçer.

Bazı mezar taşları da buradan taşınarak kabristana götürülmüştür.

TİKA tarafından tamiri yapılmıştır.[49]

Diğer

- Ohri Gölü'nün kuzey-batısında bulunan Struga şehrinde, Adriyatik'e dökülen Kara Drin nehrinin gölden ayrıldığı yerde bulunan köprü de yıllardır devam eden Struga Şiir Akşamları etkinliği açısından önemlidir.[50]
- Struga'da maalesef harap hâlde bulunan Mustafa Çelebi Hamamı, cami yakınlarındadır ve görülmelidir.

Struga

---

49 Mezar taşları tarafımızdan tespit edilip okunarak teslim edilmiştir.

50 Bu etkinlikle ve bölgeyle ilgili, Y.B.Bâkiler'in Üsküp'ten Kosova'ya kitabı okunmalıdır.

- Cami ve hamam yakınlarında Osmanlı Devleti'nden kalma bir saat kulesi de yıkılmıştır.
- Kabristan'daki "sürgün mezar taşları" da görülmelidir.

RESNE

Hacı Murat Camisi (Yeni Cami)

Hacı Murat Camisi (Yeni Cami) de aslen eski bir caminin yerine yeniden inşa edilmiştir.

Kapı kenarındaki tabelada 17. yüzyılda inşa edildiği yazar.

*Hac*ı Murat Camisi

Hacı Ramazan (Sübaşı) Camisi

"Hacı Ramadan Beg Camisi" olarak da bilinmektedir. Çok tadilat görmüş bir eserdir. Yapım tarihi bilinmemektedir. Minare kenarındaki kitabede yapım tarihi olarak 1592 yazmaktadır.

Eskiden bir de mektebi olduğu bilinmektedir.

Resneli Niyazi Konağı (Sarayı)

İttihat ve Terakkî'nin ve 1897 Türk-Yunan Savaşı'nın faal isimlerinden birisi olan Resneli Niyazi, Manastır Askerî İdadîsi'nde eğitim almıştır. 1908'de emrindeki 150 asker ile dağa çıkması, II. Meşrutiyet'in ilanında önemli bir dönüm noktası oldu. Beslediği ve ya-

nında gezdirdiği geyik ile de hafızalarda kaldı. 1913'te Arnavutluk'ta bir limanda (Avlonya) öldürüldü.

Resne çarşısının Paris benzeri bir mimarî ile yeniden yapılanmasına öncülük etmiştir. Yaptırdığı heybetli konak sosyal faaliyetlerde de kullanılmaktadır.

Resneli Niyazi Bey Konağı

Diğer

- Vaktiyle Savurzade'ye ait bir ***hamam*** olduğu bilinse de günümüzde mevcut değildir.

MANASTIR

Saat Kulesi

Manastır'da Yeni Cami karşısında, eskiden Pekmez Pazarı olarak bilinen yerde yapılmış güzide bir eserdir. İlk yapım zamanı hakkında tartışmalı tarihler verilse de 17. yüzyıla kadar indirilebilen bir geçmişi vardır. Yüzyıllar içerisinde birçok kez tamir görmüştür.

Üzerine dikilen haç (1992), yıllardır tartışmalara neden olmaktadır. Kitabesi yıllardır kayıp idi. "***Haydar Kadı Camii tadilatı sırasında, cami içerisine gelişigüzel atılmış ve parçalara ayrılmış vaziyette tarafımızdan bulunmuş, okunup görevlilere teslim edilmiştir. Ayrıca kitabe; Vakıflar Genel Müdürlüğü görevlilerince tadil edilerek birleştirilmiştir. Böylece Saat Kulesi hakkındaki tartışmalara da kat'î cevaplar verebilecek bilgiler elde edilmektedir. Hicrî 1253, miladî 1837 (1838) tarihli kitabeden, Saat Kulesi'nin Manastır şehrinde önceden var olduğu ve Sultan Mahmud(II.) tarafından yeniden yaptırıldığı bilgisine"*** ulaşılmaktadır.

Sonradan bulunan bu son derece değerli kitabenin bir başka özelliği de, ünlü bir hattat olan Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi'ye ait olmasıdır.

Manastır Saat Kulesi

Haydar Kadı Camisi haziresinde, oluşturulan şahide/kitabe sergileme alanında, Manastır Saat Kulesi'nin yaklaşık yüz yıldır kayıp olan ve tarafımızca 17 parça hâlinde tespit edilip uzmanlarca birleştirilen, Hattat Mustafa İzzet'e ait olan, son derece değerli kitabesinin bir bölümü. Hattat Mustafa İzzet'in ismi en alt kısımda görülmektedir.

İshakiye Camisi

Manastır'da; cami, medrese, mektep, zaviye ve kütüphaneden oluşan çok büyük bir vakfiyenin en temel parçasıdır. Ne yazık ki külliyenin diğer parçalarından (medrese, mektep, zaviye, kütüphane) eser kalmamıştır. Hicrî 912, miladî 1506 (1507) tarihli kitabesinde, İsa oğlu İshak tarafından yaptırıldığı yazar. Caminin bahçesinde eskiden mezar taşı sanatının birçok güzide numunesi bulunmakta idi. Ancak şimdi sadece Rumeli Müşîri Reşid Paşa'nın kabri sağlam kalmıştır.

İshakiye Camisi

Bölgesindeki en güzel Osmanlı eserlerinden birisi olan bu cami, 2015 yılında TİKA tarafından tadilatı tamamlanarak ibadete açılmıştır.

Kadı Mahmud Efendi (Yeni) Cami

Manastır'ın en merkezî yerinde, Saat Kulesi'nin karşısında yer alır. Daha çok "Yeni Cami" olarak anıldığı için caminin banisi unutulmuş gibidir. Hicrî 966, miladî 1558 (1559) tarihinde yaptırıldığı ifade edilse de, elimizde yapım kitabesi mevcut değildir. Hicrî 1308, miladî 1890 (1891) tarihli tamir kitabesi mevcuttur ve burada tamirin Vali Faik Paşa tarafından yaptırıldığı yazmaktadır.

Kadı Mahmud Efendi (Yeni) Cami

Kadı Mahmud Efendi medrese-mektep de yaptırmış idi.

Ancak bu güzel eser hâlen ibadethane olarak aslî vazifesinde kullanılamamaktadır. Zaman zaman zemininde farklı amaçlarla kazılar yapılmakta ve müzeye çevrilme girişimleri devam etmektedir.

Haydar Kadı Camisi

Manastır'ın ve bulunduğu bölgenin en güzel mimarî eserlerinden birisi olan bu mabet, maalesef yıllarca yapılış gayesi dışında kullanılmıştır. Eserdeki mimarî uyum ilk bakışta dikkati çeker. 1965 senesindeki konser salonu yapılma girişimi gibi pek çok badire atlatmıştır.

Çevreden toplanan kitabe ve değerli mezar taşlarının gelişigüzel atılarak depolandığı bir cami olarak yıllarca mahzun durmuştur. Yıllar önce üzerine haç dikilen Osmanlı eseri Saat Kulesi'nin kimliği sayılan ve Mustafa İzzet eseri olan kitabesi de bu camide tarafımızdan tespit edilmiştir.

Caminin hicrî 969, miladî 1561 (1562) tarihli kitabesinde, Kadı Haydar Efendi tarafından yaptırıldığı yazar. Bu değerli eser, 2016 yılında T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğünce tadilatı tamamlanarak ibadete açılmıştır. Ayrıca içerisinde mevcut olan mezar taşları da cami bahçesinde bir sergileme alanı hazırlanarak diğer cami hazirelerine de örnek olacak şekilde düzenlenmiştir.

Haydar Kadı Camisi

Haydar Kadı Camisi haziresinde, oluşturulan şahide/kitabe sergileme alanı. Burada Manastır Saat Kulesi'nin yaklaşık yüz yıldır kayıp olan ve tarafımızca 17 parça hâlinde tespit edilip uzmanlarca birleştirilen, Hattat Mustafa İzzet'e ait olan, son derece değerli kitabesi de bulunmaktadır.

İsa Fakih (Çınar) Camisi

Manastır'ın en güzel tarihî eserlerinden birisi idi. Yakınındaki büyük çınar ağacından dolayı "Çınar" cami olarak da anılmıştır. İshâk Çelebi Camisi banisinin babası İsa Efendi tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Sadece minare kaidesinde kısa bir kitabesi mevcuttur.

Birçok badireler atlatan bu güzel eserin yıllarca yapılış ve vakfediliş amacının çok dışında amaçlarla kullanılması, bölgede yaşayan Müslümanları üzmekte ve herkes bu eserin yakın bir zamanda bu kötü hâlden kurtarılacağına inanmaktadır.

Hacı Mahmut Bey Camisi

Manastır Çarşısı'nın ortasında, bütün yıpranmışlığına rağmen heybetli görünümüyle dikkatleri üzerine çeken bir mahzun mabettir. Kesin ilk yapım zamanı hakkında farklı tarihlerden söz edilse de, Evliya Çelebi'nin aktardığı, günümüzde mevcut olmayan kitabesine göre hicrî 961, miladî 1553(1554) tarihinde yaptırılmış klasik bir Osmanlı eseridir.

Üzerinde hâlâ hicrî 1293, miladî 1876 tarihli bir tamir kitabesi de mevcuttur. Depo olarak kullanılmakta idi. Tadilatı Türkiye tarafından (Vakıflar G.M.) yapılmaktadır.

Hacı Mahmut Bey Camisi'nin depo olarak kullanımı

Hacı Mahmut Bey Camisi'nin tadilatından...

Manastır Askerî İdadisi

Tarihî kaynaklarda "Kışlalara yakın" ifadesinin kullanılması, hemen yakınlarında askerî kışlalar olduğu gerçeğini de teyit ediyor. İdadînin, Osmanlı Devleti'nin büyük eğitim hamlesinin bir parçası olarak yapıldığı bilinmektedir.

Askerî İdadi

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1896-1898 yılları arasında burada eğitim gördüğü bilinir ve binada bu amaçla hazırlanmış bir müze de yer alır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine damgasını vuran birçok şahsiyet de burada eğitim görmüştür.

Hamza Bey Camisi

Manatır'ın Hamza Bey Mahallesi'nde 15.-16. yüzyıllarda yapıldığı tahmin edilen bir camidir. Caminin tarihi kadar Hamza Bey'in kim olduğu konusunda da kesin bilgiler mevcut değildir.

Dış kapı duvarı girişinde yer alan hicrî 1273, miladî 1856 (1857) tarihli kitabeden caminin bu tarihlerde geniş çaplı bir tadilat geçirdiği anlaşılmaktadır.

Hatuniye Camisi

Hatuniye Camisi

Manastır'ın Hatuniye Mahallesinde bulunur. Hicrî 1323, miladî 1905 tarihli kitabe mevcuttur.

Hakkında kaynaklarda geniş bilgi bulunmayan bu cami hâlen ibadete açıktır.

Hasan Baba Camisi

17. yy'dan kaldığı tahmin edilen bu eser, çevresinde yok edilen birçok Osmanlı mezarlığının mezar taşlarının "son umut olarak sığındığı" bir yapıdır. Cami yanında "balık istifi" bir şekilde yığılmış birçok mezar taşı mevcuttur.

Haricen cami haziresinde de güzel işçilikli mezar taşları da mevcuttur. Hazirede "türbe" de mevcuttur.

Birçok "sürgün" şahideyi kucaklayan, onlara son sığınak olan Hasan Baba Camisi

Paftalı (Paftallı) Cami

Evler arasına sıkışmış bir vaziyettedir. Küçük bir camidir. Bütün bakımsızlığına rağmen kadim görüntüsüyle dikkat çeker.

Yapım tarihi bilinmez. İsmiyle ilgili halk arasında bazı söylentiler vardır ama kesin değildir. Söylentilere göre asker kökenli olan ve kolunda "pafta" veya "paftal" adlı işaretler taşıyan banisinden gelmektedir.

"Yıkık" Cami

Manastır'da depo, araba tamirhanesi, ev gibi yapılış amacından son derece uzak amaçlarla kullanılan camiler mevcuttur. Bu eser de kadim bir eser olsa da maalesef bakımsız ve harap vaziyettedir ve aslî amacı dışında kullanılmaktadır.

Tadilat ve ilgi bekleyen eserlerdendir.

Müftülük Önü Çeşmesi

Bu yekpâre mermerden yapılmış olan değerli çeşme, eskiden bir cami olan müftülük binası önünde bulunur. Yok edilmek üzere iken son anda fark edilerek başka bir mekândan buraya getirilerek kurtarılmıştır.

Üzerindeki kitabeden hicrî 1305, miladî 1887(1888) tarihinde yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Arka ve yan kısmındaki deliklerden dolayı, aynı zamanda ***sadaka taşı*** olarak da kullanıldığı yorumları yapılmaktadır.

Müftülük Önü Çeşmesi

Kazan Çeşme

Manastır'da "Kazak Çeşme Mahallesi" diye anılan mahallede bulunan bu küçük çeşme taşının, yıllarca birçok badireler atlattığı anlaşılmaktadır. Kitabesi üzerinde yazan "Kazan Çeşmesi" ibaresinin zaman geçtikçe halk arasında "Kazak Çeşme"ye hatta "Kaza Çeşme"ye dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Şu anda çeşme faal vaziyette değildir. Kitabe üzerindeki tarih büyük oranda silindiği için yapım tarihi hakkında da kesin bilgilere sahip değiliz.

"Zından" Kulesi

Halk arasında "Zından Kulesi" olarak bilinen "kule-ocak".

Aslında Kıratova ve Koçana bölgelerinde çokça görülen "kule-ocak"lardan olduğu bellidir. Ama zamanla inşa amacı haricinde de kullanılmıştır.

Halk arasında bir dönem zindan olarak kullanıldığı için bu adla anıldığı söylenmektedir.

Debboy Hamamı

İlk yapım tarihi ve yaptıranının unutulduğu bir eserdir. İnşa hususiyetlerinden 16. yüzyıl eseri olduğu çıkarılabilir. "Depo" kelimesinin zamanla "debboy" şekline dönüştüğü ve bu nedenle bu adla anıldığı düşünülebilir.

Aslında buradan, yıllarca yapım amacı dışında kullanıldığı bilgisi de çıkarılabilir.

Çifte Hamam (Eski Hamam)

Bölgedeki birçok eserle aynı talihi paylaşmış ve yıllarca depo veya başka amaçlarla kullanılıp harap vaziyette kalmıştır.

Hakkında fazla bilgi yoktur.

Kapalı Çarşı

Manastır'ın en merkezî yerinde, Drahor nehri yakınındadır. Davud Paşa tarafından 15. yy'da yapıldığı kaynaklarda geçer. Heybetli dış görünüşe sahip bir yapıdır.

Tarihte bazı şehir baskınlarında talan edilmiştir.

Diğer

- Manastır'ın Sultan II. Murad Döneminde Sungur Çavuş tarafından alındandan alındığı ve o dönemde ilk imar faaliyetlerinin yapıldığı bilinmektedir. ***Sungur Çavuş***; Manastır'ın ilk eserleri olarak cami, medrese, zaviye, han ve köprü yaptırmıştır. Bu eserler, ekserisi 1956 yılında olmak üzere maalesef yıkılmıştır. Onun eseri olan "Çavuş Köprüsü" haricinde Manastır'da Drahor nehri üzerinde 14 civarında köprü olduğu biliniyor.

Eve dönüştürülmüş bir cami

- Manastır, özellikle Berlin Anlaşması sonrasında uluslararası bir etkinliğe ulaşarak "Konsoloslar Şehri" olarak anılsa da, aslında fethinden bu yana genel olarak önemini yitirmemiştir.
- ***Manastır Osmanlı-Türk Çarşısı***, Manastır Osmanlı Bankası binası, ***Hamidiye Sokağı*** (Bugün Şirok Sokak olarak bilinir.), bir zamanlar en hâkim yerinde baldaken tarzı güzel bir türbe bulunan tarihî Osmanlı mezarlığı, bir zamanlar cami olan ***Manastır Müftülük binası, Manastır Tren İstasyonu*** vb. birçok görülecek yer mevcuttur.
- Hem Topçular hem de süvariler için yapılmış Beyaz Kışla, Yeni Hamam'a yakın Rüştiye Mektebi, Asekerî Rüştiye, Mülkiye İdadîsi, Askerî Hastane, Hükümet Konağı, Darülmuallimin, Guraba Hastanesi, Tımarhane, Kütüphane ve mesire yerleri (millet bahçeleri) de mevcut idi.
- Manastır-Pirlepe arası bölgede bulunan ***Kanatlar ve Budaklar köyleri,*** geleneklerine bağlı insan yapısı ve tarihî birikimleriyle görülmelidir. Özellikle ***Kanatlar'daki Tekke*** ve ***Budaklar'daki Çanakkale Şehitleri mezarları, cami (kitabesi mevcut idi)*** ziyaret edilmelidir.
- Yunanistan sınırına yakın bölgelerde bulunan ***Kınalı Cami*** de tarihî değere sahiptir.

PİRLEPE

Çarşı Camisi

Pirlepe Çarşı Camisi

Osmanlı döneminde, Pirlepe'deki sosyal ve ticarî hayatı oluşturan merkezî konumdaki eser idi. Şehirdeki iki büyük Cuma camisinden birisidir. (Diğeri Orta Cami idi ve yıkıldı.) Çarşı Camisi, Alay Beyi Abdullah oğlu Hacı Hüseyin tarafından 1476 yılında inşa edilmiştir.

Bu değerli ve büyük cami, maalesef yakın dönem de dâhil olmak üzere birçok defa saldırılara maruz kaldı. Hatta 2001 yılında da yakıldı.

Cami çevresinde bulunan harap vaziyetteki sanduka, eserin o eski heybetli günlerinin bir ispatı olacak kadar ince bir sanatla süslenmiştir.

Bu değerli, kadim, mazlum cami, hâlen tamir beklemektedir.

Kırık Cami (Hüsam Dede Camisi)

Şehirde bütün harap vaziyetine rağmen güzel işlemesi sağlam kubbesiyle kendisine hayran bırakan bir eserdir.

Halk arasında "Aslan Paşa Camisi" olarak da bilinmektedir. İnşa tarihi kesin olarak bilinmese de 16. yüzyılın ortalarında yapıldığı düşünülmektedir. (Mimarî özellikleri 15. yy'ı da çağrıştırmaktadır.) Vakıf kaydını inceleyen uzmanlar (Mehmet Z. İbrahimgil, H. Keleş ve K.H. Kılıç, yerinden hareketle "Hüsam Dede Camisi" olabileceğini dile getimektedirler.)

Kırık Cami, hâlen bir ayakkabı fabrikasının deposu olarak kullanılmaktadır.

Koca Bey Hanı (Kurşunlu Han)

Daha çok "Kurşunlu Han" olarak bilinir. Pirlepe, şehir merkezinde, Çarşı Camisi ve Saat Kulesi yakınlarında, parkın içerisinde yer alır. 1765 yılında inşa edilmiştir. Hakkında fazla bilgi mevcut değildir.

Ayakta kalabilen kısımları bile eserin heybetini göstermeye yetmektedir.

Saat Kulesi

Pirlepe şehri meydanında bulunur. Şehirde çok ender kalan Osmanlı eserlerinden bir tanesidir. Kule üzerindeki kitabeden, eserin atlattığı badireler ve geçirdiği bazı tadilatlar hakkında bilgi sahibi olmaktayız.

Kitabeye göre hicrî 1273, miladî 1856 (1857) tarihinde eser bir yangın geçirmiştir. Yangından iki sene sonra saatin yenilendiği ve hicrî 1280, miladî 1863 (1864) tarihinde

kitabenin konduğu da anlaşılır. Ancak eserin ilk yapım tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur.

Çeşme

Pirlepe şehri meydanında, Saat Kulesi'nin yanında bulunur. Kitabesinde, Voyvoda Se'id Ağa tarafından yapıldığı ve Voyvoda Es'ad Ağa tarafından yenilendiği yazılmaktadır.

Kitabeye göre hicrî 1241, miladî 1825 (1826) tarihi yapım tarihidir. Hicrî 1252, miladî 1836 (1837), ve hicrî 1314, miladî 1896 (1897) tarihlerinde tadilatlar geçirmiştir.

Evrenosoğlu Ahmed Bey Hamamı

Pirlepe'de ayakta kalabilen ender Osmanlı eserlerindendir. 15. yy'ın sonlarına doğru (1498) Hacı Şemseddin Ahmed Bey (Evrenosoğlu Ahmed Bey) tarafından inşa ettirilmiştir.

Bu hamam Pirlepe halkı tarafından yaklaşık olarak 20. yy sonlarına kadar kullanılmıştır. Çifte Hamam tarzında bir eserdir.

Bakıma muhtaç vaziyetttedir.

Diğer

- Pirlepe'de merkezî konum oluşturan bir diğer eser de 16. yy'ın ilk yarısında inşa edilen ***Orta Cami*** idi. Maalesef bu güzide eser, 1988'de tamamen yıkıldı.

KAVADAR

Kavadar Camisi

Kavadar'da kalan tek Osmanlı camisidir. Kavadar, Tikveş yakınlarındadır.

Osmanlı döneminden kalan eserler, Müslüman nüfusun da azalmaya başlamasıyla büyük oranda yok olmuştur.

Son eserler olarak yerel halk tarafından "zorlu imkânlarla tadilatı yapılan" bir cami ve tekke (Şeyh Ömer Rıfâî Tekkesi) sayılabilir.

Eserin, uğradığı birçok tadilat sonrasında, genel olarak eski özelliklerini yitirdiği anlaşılır. İlk yaptıran hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak iki parça hâlinde korunan kitabesinde, halkın isteği üzerine Sultan Abdulhamit Han tarafından tamirinin yapıldığı yazar. Kitabede tadilat tarihi olarak hicrî 1310, miladî 1892 (1893) tarihi yer alır. Cami bahçesinde az da olsa Osmanlı dönemi mezar taşı parçası mevcuttur.

Cami, minaresinin sol tarafta olmasıyla da farklıdır.

Caminin son dönemde tamiratı bir kez daha yapılmıştır. (2015 yılındaki ziyaretimizde tadilatta idi.)

(2015 yılında Kavadar Camisi'ni ziyaret ettiğimizde (cami tadilattaydı) camiden sorumlu kişi olan Ahmet Bey'in anlattığı olay çok ilgimizi çekmişti. Kavadar Camisi'nin Komünist Yu-

goslavya döneminde yıkılmaktan son anda kurtuluş hikâyesi ilgi çekici ve ibretliktir. O dönemde Osmanlı-Türk İslam eserlerinin yıkımı için fırsat kollayan kömünist yönetim, herhangi bir eser tadilata ihtiyaç duyarsa, o eseri tamir etmek yerine yıkmayı tercih etmektedir. "Yapmak zor, yıkmak kolaydır." prensibi hâkimdir. Komünizmin son dönemlerine doğru Kavadar Camisi'nin çatısı da eskimiştir ve tadilata ihtiyaç duymaktadır. Camiyi yıkmaya niyetli olan yönetim fırsat kollamaktadır. "Usulen" iyice azalmış olan Müslüman cemaate "Caminizin çatısını para bulup yaptırırsanız kurtulur, yaptırmazsanız iki ay sonra yıkılacak!" derler. O sıralarda, Ahmet Bey de şehirde "eğlence mekânı" işletmektedir. Caminin, iki ay içerisinde çatı tamir parası bulunamazsa yıkılacağı haberi onun da kulağına gelir ve çok üzülür. İşlettiği "eğlence mekânı"na o devrin Komünist yöneticileri de gelmektedir. Onların sohbetlerinden camiyi yıkmaya ne denli istekli olduklarını duymuştur. Ahmet Bey'in caminin çatısını yaptırmak için birikmiş parası yoktur ve iki ayda biriktirmesi de mümkün görünmemektedir. Elinden geldiğince iki ay para biriktirmeye çalışsa da iki ayın sonu yaklaşırken elindeki para, çatı tamirine yetmekten çok uzaktır. İki ayın son gecesi gelmiştir... Ahmet Bey uyuyamaz... Hanımı bu durumun sebebini, ne için üzüldüğünü ısrarla sorar. Caminin çatısını tamir ettirecek parayı bulamazlarsa caminin yıkılacağını anlatır Ahmet Bey üzgün bir şekilde. Bir müddet düşünen hanımı, başka bir odaya gider ve elinde para tomarıyla gelir. Yıllarca, eşinin verdiği harçlıklardan kötü günler için biriktirdiği paradır bu... Ahmet Bey'in biriktirdiği para ile beraber, hemen hemen caminin çatı tamiratının masrafını karşılamaktadır. Böylelikle "Eğlence mekânı"işleten Ahmet Bey'in ve fedakâr hanımının sayesinde Komünizm, camiyi -istemeye istemeye- yıkamaz! Kavadar Camisi, 1893'te Sultan Abdulhamit Han tarafından tadilatla kurtarıldığı gibi ibretlik bir şekilde bir kez daha kurtulmuş olur. Bu ibretlik hikâyeyi daha da ibretlik kılan şey şudur ki; Kavadar Camisi'nin ayakta kalmasına vesile olan bu hanımefendi, Müslüman değildir! Kalpler, Cenâb-ı Allah'ın elindedir.)

Kavadar Camisi[51]

51 Kavadar'ı ziyaret ettiğimiz 2015 yılında cami tadilatta idi. Çektiğimiz resimler caminin tadilatlı resimleri idi. Yeni resmi camide vazifeli İmam Tarhan Taha gönderdi. Teşekkürlerimizle.

DOYRAN

Doyran'da görülecek iki Osmanlı eseri, bakıma muhtaç hâldeki "Saat Kulesi" ve "Türk Hamamı"dır.

Yakın zamanda, sınır ötesi IPA fonlarıyla tadilatlarının yapılacağı açıklandı.

Doyran köyleri büyük göç hareketlerine sahne olmadan önceleri, yoğun bir Yörük nüfusuna sahipti.

Doyran Saat Kulesi ve Hamamı (Yeni Balkan'dan)

VALANDOVA

Günümüzde Osmanlı zamanına göre yoğun göçlerle azalmış olsa da, Valandova bölgesi yoğun Yörük-Türk nüfusuyla dikkat çeker. Kasaba merkezinde ise birkaç çınar ağacından başka kadim eserimiz kalmamıştır.

Bölgede özellikle; Dedeli[52], Çalıklı, Gökçeli, Durutlu, Bahçebosu (Bahçebosu-Bahçe Obası), Koçullu, Urgancılı, Pıristan, Ormanlı, Kurthamzalı, Memişli, Dırlonbosu, Kalkova, Kızıldoğan köyleri mutlaka ziyaret edilmeldir.

Özellikle Çalıklı Köyü merkezli olarak her sene mayıs ayında düzenlenen festival (***Hıdırellez ve Bahar Şenliği***), yoğun katılımıyla dikkat çeker. Şenlik kapsamında hem folklorik hem de bilimsel faaliyetler yapılmaktadır.

---

52 Köyde imamlık vazifesinde bulunmuş olan Hasan Telli'nin bu köy ve çevre köylerle ilgili araştırmaları mevcuttur.

Bir zamanlar yaklaşık 350 hanelik büyük bir Türk köyü olan ***Plavuş Köyü***'nün harabe hâlde bulunan fakat etkileyici bir görünüme sahip olan garip ***Osmanlı camisi*** ziyaret edilmelidir.

Kızıldoğan Köyü'nde tarihî bir ***Osmanlı camisi*** daha vardır. 1808/1809 ve 1820 tarihli iki adet kıymetli ***kitabesi*** de mevcuttur.

Bahçebosu Köyü'nde bir zamanlar ezanlar bir çınar ağacı üzerinden okunur imiş. Bu, minare bulunmayan veya minaresi yıkılan yerlerde uygulanan ***"ezan taşı"*** geleneğinin bir devamıdır. Aynı gelenek bir dönem Gümülcine-Kırmahalle'deki yaşlı çınar ağacında da uygulanmakta idi.

Boşalmış olan ***Baraklı Köyü***'ndeki metruk cami kalıntıları ve Osmanlı dönemi mezar taşları görülmeldir.

Boşalmış olan köylerden birisinin adı da ***Sevindikli'***dir. Bu isim; Türkiye'de Trakya bölgesinde ve Batı Trakya'da da köy ismi olarak mevcuttur.

USTURUMCA

Usturumca Orta Cami (Durak Efendi Camisi)

Usturumca'da Osmanlı medeniyetini temsîlen 17 camiden kalan ender ve değerli eserlerdendir. Girift bir istif ve güzel bir sülüs yazı tarzıyla yazılmış olan kitabesinden, hicrî 1015, miladî 1606 (1607) tarihinde yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Camiyi Durak Efendi yaptırmıştır.

Hâlen ibadete kapalıdır. (Müze olarak kullanılmasına yönelik karar alınmıştır.)

Orta Cami (Durak Efendi Camisi)

Hünkâr Camisi

Bir başka Osmanlı eseri de "Hünkâr Camisi" ismiyle anılan cami. Sultan Murad ya da Sultan Selim adına yapıldığı tahmin edilse de bu bilgiler teyit edilememektedir.

Birkaç evin bahçesinde karmaşık ve harabe bir şekilde kalıntıları bulunan cami, gün yüzüne çıkarılmayı ve ilgi beklemektedir.

Muhammed Nûrü'l-Arabî Kabrinin Yeri

Muhammed Nûrü'l-Arabî, üçüncü dönem Melâmîliğin kurucusu olan bir mutasavvıftır. Mısır'da 1813'te dünyaya gelmiş, Balkanlardaki hizmet yıllarının ardından 1888 yılında vefat etmiştir.

Yanya, Gelibolu, Selânik, Demirhisar, Doyran, Ustrumca, Koçana, Manastır, Üsküp ve en son olarak da Usturumca'da irşat faaliyetlerine devam ettiği görülür. (Fatih Türbedarı Ahmed Âmiş Efendi'nin kendisinden icazetnâme aldığı bilinir.)

Merhûmun kabri de Usturumca ziyaretgâhlarından idi. Bugün şehir meydanına yakın bir binanın bahçesinde kalan bir yerde idi. Yeri bilinmekle birlikte kabirden eser kalmamıştır.

Bir zamanlar, Muhammed Nûrü'l-Arabî'ye ait kabrin bulunduğu söylenen mekân

Gabrova Köyü Çeşmesi

Gabrova köyü meydanında bulunmaktadır. Hicrî 1332, miladî 1913 (1914) tarihli kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla Süleymân oğlu Saim Efendi tarafından yaptırılmıştır.

Diğer

- Müze olarak kullanılan tarihî binanın da Osmanlı döneminden kalma bir postane binası olduğu bilinir. Halk arasında "Türk Postanesi" tanımlaması hâlen kullanılmaktadır.
- ***Bansko'da*** da ziyaret edilmeye değer mekânlar mevcuttur. Ama bu mekânların büyük kısmı maalesef harabe bir hâlde, bazıları da sadece kadimliği hemen anlaşılan taş yığınları hâlindedir. Bu mekânlar; ***Durak Efendi Camisi, Mehmed Çavuş Mahallesi Camisi, Mesih Bey Camisi, Mezit Bey Türbesi, İsmail Baba Zaviyesi'dir***. Bunların haricinde Bansko, tarihî değirmeniyle de ünlü idi.

Bansko'da minare ve türbe

- ***Banıça'da*** mutlaka ziyaret edilmesi gereken inşa amacına ve kutsiyetine tam zıt amaçlarla kullanılan iki eser dikkat çeker. ***Cami ve hamam***. Caminin 16. yy'dan kaldığı ve ***Toygun Paşa'ya*** ait olduğu kayıtlarda geçer. Haricen cami yakınında Şabanî olduğu bazı kaynaklarda geçen bir türbe ve tekke de bulunur.

Banıça'da 16. yy'dan kalma Toygun Paşa Camisi metruk hâlde ve depo olarak kullanılmakta.

Dobreşin Köyü'nün Eski Camisi

- ***Ednokukevo Camisi*** de ziyaret edilmelidir.
- Yakın zamana kadar yoğun Türk varlığı barındırsa da günümüzde az bir Türk nüfusu barındıran ***Radovo Köyü ve harap hâldeki camisi*** de ziyarete değerdir.
- ***Y***üksek Mahalle hem mevcut Türk nüfusu hem de tarihî mezar taşlarıyla mutlaka ziyaret edilmelidir.
- ***Dobreşin köyü eski camisi, Kalugjeritsa Eski Cami ve Yenimahalle*** görülmelidir.
- ***Memişli Köyü'nde Yusuf Dede Türbesi*** 18. yy'dan kaldığına inanılan bir türbe olarak görülmeye değerdir.
- Hamzalı, Geçerli, Saray, Çanaklı vb. Türk kimliği taşıyan yerler görülmelidir.

RADOVİŞ (ERDOŞTA)

14. yy'ın sonlarında fethedildiği bilinen Radoviş'te, 1898 tarihli Kosova Salnâmesi'nde 6 cami, 1 medrese, 1 türbe, 1 kütüphane, 4 mektep, 7 han olduğu kaydedilmektedir. Bugün Koca Bayır ve Çam Bayır diye tabir edilen mekânların arasındadır.

Bugün şehirde;

camisi yıkılarak ***yalnız bırakılmış bir minare,***

yakınında bir türbe,

hatalı sıva ve tamirlerle tanınmaz hâle gelmiş tek gözlü bir köprü,

ve Huzursuz Baba türbesi kalmıştır.

Radoviş'te yalnız minare ve türbe

Diğer

- Köprü yakınlarında yakın zamana kadar bir de hamam olduğu ve yıkıldığını biliyoruz.
- Radoviş, yoğun Yörük nüfusuyla "***Yörüklük***" namıyla bilinen bir bölgedir. Alikoç, Kocalı, Pırnalı, Kılavuzlu (Kıloğuzlu), Süpürge köyleri mutlaka ziyaret edilmelidir.

Kocalı Köyü

KONÇE

Evrenosoğlu İsa Bey (Prangi) Türbesi

Bölgeyi fethederken Konçe yakınlarında şehit düşen Evrenosolu İsa Bey adına yaptırılan bu kadim eser, K. Makedonya bölgesinin ayakta kalabilen ilk eserlerinden (Belki de ilki) dir.

Eser, Radoviş'ten Konçe'ye giderken dere kenarındaki bir arazi içerisinde kalmıştır. Bugün türbe etrafındaki yapılardan eser kalmamıştır. Bakıma muhtaçtır.

Evrenosoğlu İsa Bey Türbesi

Konçe Camisi

Zamanla orijinal hâlinden uzaklaşsa da son cemaat yerinde duvardaki bazı renkli yazı parçaları ilgi çekicidir.

Ne zaman yapıldığı bilinmese de halk tarafından Osmanlı Devleti'nin Konçe'yi fethinden itibaren caminin orada olduğuna inanılır. Cami ve bitişiğindeki binalar bugün hem ibadet hem de etkinliklerde faal bir şekilde kullanılmaktadır.

Konçe kabristanında kalan az sayıda şahide de ziyarete değerdir.

İŞTİP

Hüsamettin Paşa Camisi

İştip'in en görkemli eseri olsa da mevcut hâli ile görenlere heybet yerine hüzün vermektedir. Kadim İştip'te Yukarı Tekke Mahallesi diye bilinen bölgede yer almaktadır.

Hüsamettin Paşa Camisi

Minare kasnağı ve kubbesi 8 köşelidir. Kanûnî Sultan Süleyman döneminde Rumeli subaşısı olan Hüsâmeddin Paşa'nın 16. yy' da inşa ettirdiği düşünülmektedir.

Meydin (Muhyiddin) Baba Kabri de cami hazîresindedir.

Manastır Yeni Cami, Ohri İmaret Camisi gibi bu güzîde eserin de maalesef kilise kalıntıları bulmak amacıyla altı kazılmaktadır. Amaç eseri kiliseye çevirmektir. Caminin kimlik mücadelesi devam etmektedir.

Kadın Ana Camisi

Kadın Ana Camisi

İbadete açıktır. Yapım tarihi kesin olarak bilinmese de 19. asırda tamirat gördüğü kesindir.

Bugün ibadet amacı dışında, İştip'in kültür merkezi gibi hizmet veren bir eserdir.

Abdi Baba Türbesi-Tekkesi

Bir zamanlar "Firuzların Tekkesi" de denir imiş. Halvetî Tekkesi olarak bilinse de Mevlevî şahideli taşlar da mevcuttur.

Kadim bir tekke olarak bilinse de son sıvaları ile tarihîlikten uzaktır.

Bedesten (Bezisten-Seyyid Abdulkadir Bedesteni)

İştip'in büyük oranda son asra dayanan düz mimarîsine tarihî bir hava veren eserlerdendir. Her türlü badireye rağmen ayakta kalabilmiştir.

Dışarıdan görünümü yükseldikçe küçülen üç kat hâlindedir. Kirpi saçakları yapıya ayrı bir estetik katar.

Eserin 16. yy sonu veya 17. yy başına ait olduğu tahmin edilmektedir.

Radanya Mahmut Ağa Camisi

İştip yakınlarındaki Karbintsi Belediyesi'ne bağlı Radanya Köyü'ndeki bu güzide mabed, yıllarca harap hâlde kalmış ve 2014 yılında tadilatı tamamlanmıştır.

Yapım kitabesine göre cami Mahmut Ağa tarafından hicrî 1079, miladî 1668 (1669) tarihinde yaptırılmıştır.

İştip Saat Kulesi

İştip Saat Kulesi

İştip Saat Kulesi 17. yy'da gözetleme kulesi olarak inşa edildiği düşünülse de Koçana ve Kıratova bölgelerinde gördüğümüz "kule-ocak" şeklindedir. Saatinin en son 1934 yılında çalıştığı biliniyor. 2021 Nisan ayında; tadilatı için 11 milyon denar ayrıldığı duyuruldu. (Yeni Balkan; 21.04.2021).

Diğer

- Bregalnitsa Nehri üzerine ***Mehmed Kâhya Bey tarafından muhteşem bir taş köprü*** inşa edildiği de bilinmektedir.
- ***Hamidiye Medresesi*** kurum olarak devam etse de binasından sadece kitabesi kalmıştır.
- ***Kurşunlu Cami'nin*** yakın zamana kadar varlığı da kaynaklarda geçer.
- ***Pırnalı ve Kılavuzlu,*** Şaşavarlı, Kutsa Yörük köyleri mutlaka ziyaret edilmelidir.

Hamidiye Medresesi kitabesi

KÖPRÜLÜ

Köprülü Fazıl Ahmed Paşa (Kara Cami-Paşa) Camisi

Köprülü Fazıl (Hafız) Ahmed Paşa tarafından 1765-66 yıllarında yenilendiği bilinmektedir. Uzun yıllar ticarî bir depo gibi kullanılmıştır. Yakılmak suretiyle sabote edilmiştir.

17. yy'dan kalma bir türbe-mezar da yakınındadır. Hazîrenin çok değerli taşlar barındırdığı, mevcut bazı taşlardan anlaşılmaktadır.

Günümüzde ibadete açıktır.

Hacı İbrahim (Kumsal-Sahil) Camisi

Hem duvar süslemeleri hem de tavan işçiliği ile dikkat çeker. Günümüzde resmî olarak Veles adını alan Köprülü'nün en eski camisi olduğuna inanılır.

Hatta Fatih döneminden kalma bir eser olduğu da bazı kayıtlarda geçse de kesin değildir. Bazı kaynaklarda da 17. yy'da yapıldığı yazar.

1993'te kundaklanmıştır.

Günümüzde maalesef ibadete kapalıdır.

Saat Kulesi

1690'lardan kaldığı tahmin edilen eser, şehre hâkim bir konumda olup ilgi görmektedir.

Bölgede zamanla yok edilen Osmanlı kimliğinin ehemmiyetli bir koruyucusudur.

Diğer

- Köprülü şehrine ismini veren yapının da Fatih tarafından (Bazı kaynaklara göre de Timurtaş Paşa) yaptırılan ve günümüzde mevcut olmayan köprüden geldiği unutulmamalıdır.
- Tarihî çınar ağaçları mutlaka ziyaret edilmelidir.
- Köprülü şehir merkezi kadar civarı da görmeye değerdir. Özellikle bir zamanlar birçok Yörük köyünün bulunduğu fakat şimdi sadece birkaç tanesinin kaldığı köyler de gezilmelidir.
- ***Durfullu (Tarfullu!) köyündeki tekke, Tatarlı (Milino) köyündeki Türbe ve eski cami, Cumalı köyündeki tarihî cami*** mutlaka görülmelidir. Yakınlardaki ***Bekirli ("Bal Ülkesi"*** adlı belgesel filmde geçen...), Mamutçevo gibi köy isimlerinin hâlâ ismen de olsa tarihî Yörük bölgesi olan Ovçebol'da kültürümüzün son temsilcileri olduğu bilinmelidir.

Cumalı köyündeki tarihî cami

- Ayrıca ***Vıranofça (Gorno Vranovtci) Köyü'***ndeki cami, çeşme, türbeler, tarihî çınar ağaçları, az da olsa kalan şahideler görülmelidir.
- Vıranofça'nın yanındaki ***Melniça Köyü Camisi ve Türbe*** görülmedir.

Melniça (Melnitsa) Köyünden...

- ***Sogle Köyü Camisi***, çok etkileyici bir Osmanlı eseridir. Sık kullanılmayan bir güzergâhta olduğu için unutulmuş gibidir. Mutlaka ziyaret edilmelidir.

Sogle Köyü Camisi

BEROVA

Berova Camisi

Berova Camisi

Berova, K. Makedonya'nın doğu sınırında, Maleşovo Dağları'nın eteklerinde bulunan güzergâhlardan uzak kaldığı için ziyaret oranı düşük olan, turistik bir bölgedir.

Medeniyetimizden Berova'da kalan eser ise tarihî bir camidir.

Kapı kenarında korumaya alınan kitabesinde, Muhammed oğlu Hüseyin tarafından hicrî 1293(!) tarihinde İbrahim ustaya yaptırıldığı bildirilmektedir. Bu tarihin tadilat mı inşa tarihi mi olduğu belli değildir.

Birçok tadilat geçirdiği, caminin görünümünden anlaşılmaktadır. Minarenin orijinal kısımları özel bir beton çerçeve ile koruma altına alınmıştır.

Diğer

- Srnik Köyü Camisi ve köyü de ziyaret edilmelidir. Camide mevcut Osmanlı mezar taşı, aslında köyün ve caminin daha eski bir tarihe sahip olduğunu göstermektdir.

KOÇANA

Dudu Hanım (Tûtî Hanım) Camisi

Yerinde daha eski bir cami bulunduğu fakat yıkıldığı, mevcut yapının 19. yüzyıl eseri olduğu tahmin edilmektedir. Hâlen ibadete açıktır.

Yakın zamanda minaresi tadilat görmüştür. Cami binasına bitişik bir de türbe (Mehmed Baba) bulunmaktadır.

Saat Kulesi/Ocak-Kule

Saat kulesi olarak kullanılan bu yapının bölgede sıkça rastlanan ocak-kulelerden olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer

- Koçana'da bir zamanlar Maden Emini Hasan Bey Medresesi olduğu ve şu anda bu eserin olmadığı bilgisi önemlidir.
- Haricen bölge maden açısından önemlidir. Yarısı yıkık hâlde veya başka amaçlarla kullanılan ocak-kulelere rastlanır.

NEGOTİNO

Negotino Saat Kulesi

Negotino'da kalan ender bir Osmanlı eseridir.

Abdulzâhir Ağa tarafından yapıldığı kitabesinden anlaşılmaktadır.

Ayrıca kitabede, hicrî 1225, miladî 1810 (1811) tarihi yer alır. Altıgen bir yapıya sahip ve bakıma muhtaçtır.

Negotino Saat Kulesi

Diğer

- Negotino yakınlarındaki ***Dolno Disan K***öyü Camisi, kadim görünümüyle tesirli bir yapıdır. Ancak bakıma muhtaçtır. Mutlaka görülmelidir.

Dolno Disan Camisi ve Haziresi

KIRATOVA

Kule-Ocaklar

Kosova Savaşı'nın akabinde fethedilen Kıratova, madenleriyle meşhur idi. Evliya Çelebi "halis bakır ve gümüş" madenleri ve darphane bulunduğunu nakleder. Bu kule-ocaklar hem savunma hem de depolama ihtiyacı için kullanılmıştır.

Zamanında 12 kule olduğu bilinse de günümüzde; en ünlüleri Emin Bey Kulesi ve Saat Kulesi olmak üzere birkaç tanesi kalmıştır.

Köprüler

Kıratova'da kule-ocaklar kadar dikkat çeken diğer yapılar da, şehrin içerisinden geçen dere (Debbağhane deresi) üzerine dizilmiş taş köprülerdir.

İsimleri "Çarşı, Grofçan, Yoken, Redin"dir.

Kıratova

Hamam

Yapım tarihi bilinmemekle birlikte Evliya Çelebi'nin sitayiş ile bahsettiği hamam, bugün tamire muhtaç vaziyettedir.

Sultan II. Murad Camisi

E.H. Ayverdi araştırma yapar iken mevcut olan bu cami, maalesef günümüzde yok edilmiştir. Merkezî bir konumda idi.

Bu son caminin yok olmasıyla birlikte Kıratova'da cami kalmamıştır. (Caminin bulunduğu yerin yakınlarında bir evin bahçesine betona yapıştırılmış vaziyette, ayaklar altında çiğnenen bir kitabe, 2014 yılında bir grup araştırmacı ile yaptığımız bir kültür araştırması esnasında fark edilmiş, ***2015 yılında uzun uğraşlar sonucunda kurtarılmıştır.*** Ayakkabılarla yıllarca çiğnendiği için büyük oranda okunmaz hâle gelen kitabenin bu camiye ait olduğu düşünülmektedir.)

Kratova'da, bir evin bahçesine yere beton ile monte edilen, yıllarca ayaklar altında çiğnenen, 2015 yılında aylarca süren bir mücadele ile kurtarılıp koruma altına alınan, yıkılan Sultan 2. Murad Camisi'ne ait olduğunu düşündüğümüz kitabe.

Diğer

- Geleneksel bir evde bulunan ***müzede, kurtarılmış bazı Osmanlı bakiyesi kitabe*** ve şahide parçaları da ziyaret edilmelidir.
- Eğri (Kriva) Palanka da ziyaret edilmelidir. Şehir tarihi açısından önemli olan Osmanlı surları ve Üsküp Müzesi'nde bulunan kitabesi mutlaka görülmelidir.
- Kıratova'da mescit olarak kullanılması için bir bina, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2014 yılında satın alınarak buradaki Müslümanların hizmetine verilmiştir.

KUMANOVA

Tatar Sinan Camisi

16. yy'ın sonlarında (1532!) kubbeli bir şekilde inşa edilmiştir. Alan yetmediği için ilaveler yapılmıştır.

Kaynaklarda, caminin inşası, Kumanova'nın "köy hâlinden kasaba hâline" geçiş için önemli bir adım olarak belirtilir.

"Alaca Cami" veya "Eski Cami" olarak da adlandırılmıştır.

Cami bahçesinde vaktiyle geniş olan hazîreden birkaç mezar taşı kalabilmiştir.

Tatar Sinan Camisi

Tabanovce (Tabanofse) Koca Mehmet Bey Camisi

Koca Mehmet Bey Camisi'nin Mihrabı

14. yy'da yapılmıştır. Sırbistan sınır kapısına oldukça yakındır.

Üsküp'ten çıkıp, Sırbistan üzerinden (İvranya, Leskofça, Niş, Belgrad...) Macaristan'a ulaşan tarihî yol üzerinde merkezî konumda bir eserdir.

Bütün bakımsızlığına rağmen cami kalıntılarındaki heybet, oldukça tesirlidir. Tarihî güzergâhı ve günümüzdeki konumu dikkate alındığında, tadilatı bölgeye de hareketlilik getirecektir.

Diğer

- Kumanova'da, Evliya Çelebi'nin bahsettiği medrese, tekke, han, hamam, değirmen ve dükkândan neredeyse hiçbir eser kalmamıştır.
- Tarihî Osmanlı mezar taşları da ziyaret edilmelidir.
- Yıllarca cemaati olmadığı hâlde büyük bir sorumluluk misali ***ezan okunan Dılıga köyü camisi*** de ziyaret edilmelidir.

Kosova

PRİŞTİNE

Meşhed-i Hüdavendigâr (Sultan I.Murad Hüdavendigâr Türbesi)

"Söyle Meşhed öpeyim secde edip toprağını,

Yok mudur Murad'ın sende iki üç damla kanı..." M.A. Ersoy

Meşhed-i Hüdavendigâr... Hüdavendigâr'ın şehitliği...

Priştine-Mitroviça yolunda bulunan Türbe, Kosova ve Balkan bölgesinin en mânâlı mekânları arasında ilk sıralarda gelir. Kanûnî gibi Sultan I. Murad Hüdavendigâr da kalbini bu topraklara bırakan padişahlardandır. Edirne'den Kosova'ya uzanan bir bölgenin fethine ve bu bayrak yarışını şehadetiyle tamama erdirmeye ömrünce gayret göstermiştir. 1389 yılında Kosova Savaşı'nın zafer ile tamama erdiği zamanda, Miloş Obiliç adlı bir Sırp tarafından hile ile hançerlenerek (Bu konuda tarihî kaynaklarda birkaç farklı bilgi mevcut) şehit düşmüştür.

Savaşta, "aziz" unvanı da verilen Lazar'ın öldürülmüş olması da Sırplarda günümüze kadar gelecek unutulmaz bir tesir (Lazar Miti) bırakır.

Meşhed-i Hüdavendigâr'ın konumu, merhum Padişahın şehadetinden sonra iç organlarının Kosva Ovası'nda şehit edildiği yere yakın bir yere defnedilmesiyle oluşur. (14. yy) Merhumun oğlu Yıldırım Bayezid, türbeyi inşa ettirir. 17, 19 ve 20. yy'larda türbenin büyük tadilatlar gördüğü bilinir. Bugünkü hâlini de TİKA ile Türkiye Diyanet Vakfı tadilatıyla alır. (2005)

Meşhed-i Hüdavendigâr

Türbe kapısının karşı tarafında 700 yıllık (kimi rivayetlere göre 400 yıllık) olduğu tahmin edilen ve ikiye ayrılmış bir Dut Ağacı bulunur. (En son Bursa Orhan Gazi Belediyesince bakımı yapılmıştır.)

Selamlık Binası, Sultan II. Abdulhamid Han döneminde inşa edilmiştir. Bugün çeşitli hatıra eserlerin sergilendiği bir müzedir.

Türbe çevresinde bazı önemli mezar taşları ile bir de tarihî, kitabeli çeşme de bulunuyor. (Kosova Valisi Hafız Mehmet Paşa ve Rifat Paşa'nın mezar taşları mevcut. Ayrıca Sultan Reşad ve Yakovalı Hacı Ali Çeşmeleri de mevcuttur.)

Eskiden bu yana türbedarlık yapan ailenin evi de türbe yanındadır.

Selamlık binası arakasında, Miloş Obiliç adına yapılmış olan bir de mezar bulunuyor idi. Günümüzde yoktur.

Gazi Mestan (Bayraktarlar) Türbesi

Kosova'nın en bilinen mekânlarından birisi de, Meşhed-i Hüdavendigâr yakınlarında hâkim bir tepede bulunan Gazi Mestan Türbesidir.

Gazi Mestan'ın, Sultan I. Murad'ın bayraktarı olduğu düşünülmektedir.

2012'de TİKA tarafından restore edilmesinden önce türbe, yılların bakımsızlığı ve saldırılarının izini taşıyor idi.

Fatih Sultan Mehmed Camisi (Fatih Camisi)

Priştine Fatih Camisi

Bölgenin en heybetli, estetik uyum açısından en güzel mimariye sahip camilerindendir. Kitabesindeki bilgilere göre, 865 (1460-61) yılında yaptırılmıştır. Dört köşe formundadır.

17. yy sonlarında Avusturyalılarca geçici bir dönem kiliseye de çevrilmiştir.

2010'da TİKA tarafından restore edilmiştir.

Büyük Hamam (Fatih Hamamı)

Binalarla sarılmış kadim bir yapıdır. Fatih Cami yakınlarında, cami merkezli yapı topluluğunun önemli bir parçası olarak inşa edilmiştir.

1970'lere kadar faal bir mekân olan hamam, bu tarihten sonra yangın gibi büyük badireler atlatır. Son zamanlardaki yavaş ilerleyen tadilat dolayısıyla hâlen tamirata muhtaçtır. (2021 Nisan ayında, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ile Priştine Belediyesi arasında, Priştine Büyük (Fatih) Hamamı Restorasyonu Projesi kapsamında işbirliği protokolü imzalanmıştır.)

Priştine Sultan Murad (Çarşı) Camisi

Sultan Murad (Çarşı-Muradiye-Pazar) Camisi

Halk arasında "Çarşı Cami", "Pazar Cami", "Taş Cami" gibi unvanlarla da anılan Sultan Murad Camisi de Priştine'nin en kadim eserlerindendir. Şehit babası adına oğlu Sultan Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılmıştır.

Bugünkü hâlini Sultan II. Abdulhamid Han zamanında 1902'de yapılan tadilatla aldığı bilinir. (2021 Nisan ayı itibarıyla TİKA'nın yenileme listesinde yer almaktadır.)

Priştine Yaşar Paşa Camisi

Yaşar Paşa Camisi

Üsküp yöneticisi Yaşar Mehmed Paşa tarafından 19. yy'da (1834) yapıldığı bilinir.

Halk arasında konumu nedeniyle "Orta Cami" olarak da tanımlanır. Yaptıran kişinin dillere destan "lükse düşkün" kişiliğiyle uygun olarak Avrupaî tarz süslemeleriyle de dikkat çeker.

Pîrî Nâzır (Pîrî Mehmed Paşa-Pîrînaz) Camisi

Kayıtlarda Pîrî Mehmed Paşa 1460'larda inşa edildiği geçer.

Pîrî Mehmed Paşa'nın, Yavuz ve Kanunî dönemlerinde vezirlik yaptığı bilinir.

Rivayete göre caminin bulunduğu yer, Kosova Savaşı'nda ölen Prens Lazar'ın ilk gömüldüğü yerdir.

Lap Camisi (Ramazan Çavuş Camisi)

Halk arasında, "Ramadaniye" ve "Ramazan Çavuş" Camisi olarak da bilinmektedir. 1569/70 tarihlerinde inşa edildiği bilinse de 18 ve 19. yüzyıllarda yenileme yapılmıştır.

1998/99 tarihlerinde Sırplarca büyük tahribata uğratılsa da 2009'da tamir edilmiştir.

Priştine Saat Kulesi

Priştine Saat Kulesi

Üsküp Valisi Mehmed Yaşar Paşa tarafından 1840'larda yaptırıldığı bilinmektedir. Altıgen bir yapıya ve 26 metre civarında bir uzunluğa sahiptir.

Orijinal saat mekanizması, 1970'lere kadar faaldi.

18. yy'ın sonlarında Moldova Kralı için üretilmiş olan bir çan bir zamanlar kulenin tepesinde mevcut iken, Priştine'de yaşanan karmaşalardan istifade eden birilerince bundan 20 yıl kadar önce çalınmıştır.

Yanova (Yanyevo) Murat Bey Camisi

Priştine şehrine yaklaşık 25 kilometre mesafedeki Murat Bey Camisi, Yanova kasabasında bulunuyor.

Yanova halkı arasında "Çarşı Camisi" olarak da bilinen bu caminin kitabesi olmadığından dolayı, inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

TİKA tarafından tadilatı yapılmıştır.

Ayrıca yerleşim yerinin üst kısımlarında bulunan 500 yıllık olduğuna inanılan ***tarihî türbe*** (İsak Baba Türbesi) de mutlaka ziyaret edilmelidir.

Diğer

- Priştine, Mesîhî, Rûhî, Levhî, Mustafa Çelebi ve Azmî'nin de bulunduğu pek çok klasik Türk şairin de doğum yeridir.
- 18. yy'dan kalma geleneksel mimarîye sahip bir konakta kurulan Etnografya Müzesi, Kosova Millî Müzesi gibi müzeler gezilmelidir.

PRİZREN

Sinan Paşa (Sofi) Camisi

Prizren'in en heybetli ve merkezî camisidir. Prizren şehrinin merkezi sayılan Şadırvan Meydanı'na çok yakındır.

Bosna Valisi Sinan Paşa tarafından 1615'te tamamlanarak ibadete açıldığı bilinmektedir.

Caminin heybetli görünüşü yanında kalem işi süslemeleri de ayrıca dikkat çeker. Hususiyetle müezzin mahfili ve ihtişamlı kubbesindeki süslemeler dikkat çekçidir. Cami önündeki çeşme, Prizren sosyal hayatında önemli yer edinmiştir.

TİKA tarafından etrafındaki çevre düzenleme alanlarıyla birlikte onarılarak 2011 yılında ibadete açılmıştır.

Sinan Paşa Camisi

Fatih Sultan Mehmed Han Namazgâhı (Kırık Cami)

Namazgâhlar, umumiyetle kuşatma zamanlarında namaz kılma mekânı olarak belirlenip fetihten sonraki dönemlerde de hem namaz hem de farklı toplanma amaçları için kullanılmış olan, hemen her Osmanlı şehrinde bulunan mekânlardır.

Prizren'in fethi sırasında (1455) Fatih'in emri ile yaptırıldığı düşünülmektedir.

Balkan Savaşları sonrasında atıl ve harap vaziyete düşse de 2001 yılında Kosova'da görev yapan Türk Taburu'nun finansesi ve Türkiye'den akademisyenlerin bilimsel desteğiyle günümüzdeki hâline kavuşmuştur.

Yapı, bu türdeki yapıların ilk örneklerinden sayılan Gelibolu'daki Azebler Namazgâhı'na benzer bir yapıdadır.

Namazgâh

Gazi Mehmed Paşa Camisi (Bayraklı Cami)

Prizren'de okunan ilk ezanların habercisi (bayraktarı) olarak minaresine çekilen bayrakla tanınan bu cami, şehrin sosyal ve dinî hayatında önemli ve öncü bir yere sahiptir. Bir zamanlar Prizren'in medrese, hamam ve kütüphane ihtiyacını karşılamak için yapılan bir külliyenin parçasıdır.

Prizren'in Kitabesi korunan camilerden olması sayesinde, yapım tarihinin 1561 olduğu bilinmektedir.

"Bayraklı Cami" olarak anılması, ezan vakitlerinde diğer camilerle birlik sağlanması için asılan bayrak sebebiyledir.

Emin Paşa Camisi

19. yüzyıl eseridir. Kitabesi korunan eserlerden olduğu için 1832'de yaptırıldığı bilinmektedir.

Cami, Sinan Paşa Camisi'ndeki motif ve resimleri andıran zarif işlemeleriyle de dikkat çeker. Bu da cami tezyiniyle vazifeli zanaatkârların Sinan Paşa Camisi'ndeki süslemelerden etkilendiğini gösterir.

Cami şadırvanından eser kalmamıştır.

TİKA tarafından restore edilerek 2016'da ibadete açılmıştır.

Cuma (Fatih Sultan Mehmed Han) Camisi

Halkın hafızasında "Cuma Camisi" diye kalmıştır. Fetih nişanesi olarak camiye çevrilen, öncesinde kilise olarak inşa edilen yapılardandır. (Az.Bogorodica)

1918'e kadar ibadet edilen bu cami, 1928 yılında minare ve diğer Osmanlı ilavelerini kaybetmiştir. UNESCO, Dünya Mirası Listesi'ne almıştır.

Ali Hoca (Müderris-Mevlana Ali Efendi) Camisi

16. yy eseridir. En eski camilerden olsa da, günümüzdeki görünümü orijinal hâlinden uzaktır.

20. yy'ın başlarında şahit olunan bir "kışkırtma" hareketi, Müslüman ahali ile Katolik ahali arasındaki bir boykota dönüşmüştür. Bu boykotun merkezi de bu cami olmuştur.

Caminin banisine ait türbe yıkılsa da mezar durmaktadır.

Kukli Mehmed Bey (İlyaz Kuka) Camisi

Eserin, 1548(!) yılında inşa edildiği düşünülmektedir. İlyaz Kuka, caminin banisi Mehmed Bey'in dedesidir.

Kitabesinin korunması bu eser için olduğu kadar bizim için de önemlidir. 1798/99 tarihlerinde minaresi, 1831/32 yıllarında da cami tamiri yapılmıştır.

Pencere çevresinde, süsleme işlerinden izler bulunmaktadır.

Seydi Bey Camisi

Merkezî konumdaki eserlerdendir. Kesin olmamakla birlikte 17. yy'da yapıldığı düşünülmektedir.

Tamir kitabeleri mevcuttur. 19. yüzyılın başında ve sonunda tadilat geçirdiği bu belgelerden anlaşılmaktadır.

Arasta Camisi Minaresi (Tek Minare-Yalnız Minare)

Günümüzde Minare ve bulunduğu alan, K. Makedonya'daki Yörük memleketi Radoviş'i andıran bir manzara arz etmektedir. 1963'te dönemin yönetiminin benzeri birçok eseri hedef almasından nasibini almıştır. Halkın tepkisi, ancak minareyi kurtarmaya yetmiştir.

Eser en eski camilerden olup Evrenosoğlu Yakup Bey tarafından 1538'de yapıldığı kaynaklarda geçer.

Caminin adı halk arasında, bugün mevcut olmayan Arasta ile beraber anılmakta idi.

Arasta Camisi Minaresi

Minare üzerindeki hâkimiyet timsali "mühr-ü Süleyman" dikkat çekicidir.

Bir zamanlar caminin olduğu yerde günümüzde bir bankanın arazisi olması ayrı bir üzüntü vesilesidir.

Halvetî Tekkesi

Prizren bir tekkeler şehridir. En çok bilinenlerinin başında Halvetî Tekkesi gelmektedir. Halvetîlik, Osmanlı Devleti'nde en yaygın tarikatlardandır.

Tekke, konumu ve yapısıyla da dikkat çeker. Şeyh Pir Osman Baba tarafından 1712'de, "tekke binası" ve "semahane" olarak iki bölümden müteşekkil olarak kurulmuştur. (Bitişikte harem kısmı da mevcuttur.)

Tekkenin ziyaretçiler tarafından en çok dikkat çeken bölümü şadırvanlı ve çeşmeli olan ve huzur kaynağı olan bahçesidir.

Halvetî Tekkesi

Gazi Mehmed Paşa Hamamı

Prizren'in cami, medrese, hamam ve kütüphane ihtiyacını karşılamak için Gazi Mehmed Paşa tarafından yapılan bir külliyenin bir parçasıdır.

1574'te yapıldığı bilinen bu eser, Balkanların en büyük hamamlarındandır.

Günümüzde kültürel faaliyetler için kullanılmaktadır.

Gazi Mehmed Paşa Hamamı

Ali Bey Köprüsü

Prizren'in hayat kaynaklarının başında gelen Ak Dere (Bistrica) üzerinde 16. yy'da yapıldığı düşünülmektedir. Genelde halk arasında "Taş Köprü" olarak bilinir.

Prizren'in merkezi olarak bilinen Şadırvan Meydanı yakınında bulunan köprü, 1979 yılındaki selde büyük zarar görmüştür.

Tamir edilen köprü günümüzde Prizren'in en çok ziyaret edilen yapıları arasındadır.

Ali Bey Köprüsü (Taş Köprü)

Şadırvan ve Şadırvan Meydanı

Osmanlı'nın özellikle Balkan bölgesinde kurduğu şehirler için yaptığımız bir yakıştırmaya göre "Osmanlı sırtını dağa, ağzını suya dayamıştır." Şadırvan, Prizren'in en merkezî mekânıdır. Sinan Paşa Camisine, Ali Bey Köprüsü'ne, Arasta Camisi Minaresi'ne, Melamî Tekkesi'ne, Halvetî Tekkesi'ne yakındır.

Birçok Balkan şehrindeki merkezi su kaynağında olduğu gibi halk, burası hakkında da "Buradan su içen bir daha gelir." hoş inanışını benimseyip yaymıştır.

Şadırvan ve Meydan

Diğer

- Prizren'in mahalleleri, özellikle de aynı adı taşıyan bir caminin de bulunduğu Körağa Sokağı, Kosova Çağdaş Türk Edebiyatı için en önemli hafıza mekânlarındandır. Geçmişte birçok şair-yazar bu sokakta yaşamış ve yaşamaya da devam etmektedir.

Kaleden Prizren...

- Şehirde; orijinal hâllerinden uzaklaşmış bir mimarîye sahip olsalar da Çuhacı Mahmud Efendi Camisi, Kâtip Sinan Camisi, Mahmud Paşa Camisi özellikle korunmuş kitabeleri hatırına ziyaret edilmelidir. (Bir zamanlar kalede mevcut olan Mahmud Paşa Camisi kitabesi de Arkeoloji Müzesi'nde ziyaret edilebilir.)
- Eğer imkân bulunursa, Körağa Mahallesi'nde bir özel mülkün bahçesinde bulunan Feyzullah Efendi Çeşmesi ve kitabesi de görülebilir.
- "Şairler Yuvası" olarak vasıflandırılan Prizren ziyarettinde; Suzî Çelebi, Neharî, Baharî, Mümin, Tecellî, Şemî, Sa'yî, Sucudî, Âşık Çelebi, Pir Ümmî Sinan, Süleyman Aciz Baba, Hacı Mehmet Tahir Efendi, Âşık Ferkî, Şeyh Hacı Ömer Lütfî, Hacı Hafız Ahmet Fethi Efendi ve birçok Çağdaş Kosova Türk Şairi unutulmamalı ve yâd edilmelidir.

MAMUŞA

Mamuşa Camisi

Banisi Kamber Bey'in vefat tarihi olan 1737/38 tarihlerinden önce yaptırıldığı düşünülmektedir. 1960'lara kadar civar köyler tarafından da kullanılırdı.

Cami zamanla küçük geldiği için mihrap tarafından 3 metre kadar büyütülmüş ve mimber kenara alınmıştır.1980'lerde eski caminin yerine yenisi inşa edildi. O esnada bulunan eski kitabe de maalesef yok edildi.

Mahmud Paşa (Mamuşa) Saat Kulesi

Mamuşa ile özdeşleşmiş bir eserdir. Mahmud Paşa tarafından yapılmıştır. Mamuşa Camisi avlusundadır.

Korunmuş kitabesine göre Mahmud Paşa, Semendire'nin fethinde "muzaffer kılındığı için" bu eseri yaptırır ve oradan çan'ı fetih nişanesi olarak getirir.

Mamuşa Saat Kulesi

Emin Paşa Çeşmesi

Saat Kulesi gibi Mamuşa Camisi avlusunda yer alır. Aynı zamanda Mamuşa'ya su da getirmiş olduğunu bildiğimiz Emin Paşa'nın bu yere bir çeşme yaptırdığı bilgisi mevcut kitabe ile sabit olsa da, mevcut çeşmenin ilk inşa edilen çeşme olmadığı görüşü hâkimdir.

Kitabeden anlaşıldığına göre ilk çeşmenin yapım tarihi 1784-85'tir.

Diğer

- Mamuşa'da Topluva deresi kenarında bir de "saray" olduğu ve 1960'lara kadar kalıntılarının bulunduğu bilgisi halk tarafından aktarılmaktadır.
- Mamuşa, İpek-Yakova-Üskü ticarî yolu üzerinde bulunur. Konaklama amaçlı 1970'lere kadar ayakta olan "Abbas Beg Han"ı adlı bir hanın olduğu da bilinmektedir.

KAÇANİK

Koca Sinan Paşa Camisi

Korunabilmiş kitabesinden edindiğimiz bilgiye göre, Gazi Koca Sinan Paşa tarafından 1594/95 yıllarında inşa edilmiştir.

Cami, Bursa Büyükşehir Belediyesi katkılarıyla tamir edilerek 2013'te ibadete açılmıştır.

Koca Sinan Paşa Camisi

Diğer

- Kosova'nın K. Makedonya sınırına yakın bir konumda olan Kaçanik, zorunlu bir geçiş boğazının bittiği yerdedir. Yahya Kemal'in "Kaybolan Şehir" şiirinde ima ettiği 3. Kosova Savaşı'nın Üsküp'ten Kaçanik'e uzanan bölgede olduğu bilinir.[53]

İPEK

Fatih (Çarşı-Bayraklı) Camisi

Fatih Camisi, İpek'in en merkezî konumundadır. Halk arasında "Çarşı" ya da "Bayraklı" isimleriyle de bilinir.

15. yy eseridir. 1999 iç savaşında ciddi bir hasara uğramış olan Fatih Camisi, 2012 yılında oldukça kapsamlı bir yenileme geçirmiştir.

Cami haziresindeki taşlar (özellikle Hacı Zeka'nın kabri), İpek için tam bir "hafıza mekânı" olma hususiyeti taşır. Yakınındaki Yaşar Paşa Çeşmesi de mimarîsi ve kitabesiyle dikkat çekici bir eserdir.

---

53 Bu savaş için bkz.Eyüp Kul (2015), "Priştine-Üsküp Yolu Üzerinde Bir Derbent: Kaçanik", Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Defter-i Hâkânî, 1.Cilt, (Edit.Abidin Temizer ve Uğur Özcan), Libra Kitap, İstanbul, s.s. 387-404.

Gülfem Hatun Camisi

İnşa kitabesi günümüze ulaşmadığı için yapım tarihi kesin değildir. Ama tamir kitabesi vardır.

Yerel söyleyişte "Cülfatun" diye ifade edilen bu caminin 17. yy eseri olduğu bilgisi ağır basar.

Tamir kitabesinden, Hacı Hasan Bey tarafından 1812'de tamir edildiği malumatını ediniyoruz.

Hasan Paşa (Bulazade) Camisi

İnşa tarihi olarak geçen 1587 yılı kesin olmasa da 16. yy eseri olduğu kesin gibidir.

Cami bahçesindeki şahideler, bu esere ayrı bir değer katmaktadır.

Tamir kitabesinden, 1861'de Davut Ağa tarafından tamir ettirildiği bilgisi mevcuttur.

Musli Ağa Camisi(Kızıl Cami)

İnşa tarihi kesin bilinmemekle birlikte, 18. yy'da inşa edildiği düşünülen caminin banisi olarak tamir kitabesinde Sinan Ağa ismi geçer.

Yine "kubbe" şeklindeki kitabesinde, 1759/60 yıllarında Kahraman Paşa tarafından onarıldığı, 1892'de de üçüncü defa bina edildiği yazmaktadır.

Halk "Kızıl Cami" diye tabir eder.

Mehmed Alemdâr (Vranoc) Camisi

Yaşadığı badirelerden dolayı orijinal hâlinden uzaklaşmış olsa da taş işçiliğiyle dikkat çeken bir camidir.

Hâlen mevcut olan kitabesi, 1738'de inşa edildiği, 1898'de de Alemdar Receb Salih tarafından tamir edildiği bilgisini ediniyoruz.

Suşitsa Köyü (Mehmed Âkif Ersoy) Camisi

İstiklâl şairimiz Mehmed Âkif Ersoy'un dede/baba köyü olan Suşitsa'daki bu eser, 2015 yılında TİKA tarafından yenileme işlemleri tamamlanarak ibadete açılmıştır. Kapı kenarında eserin 1861'de inşa edildiği yazmaktadır.

Bu eser, çeşme ve Mehmed Âkif Ersoy okulu ile beraber 2015'te hizmete açılmıştır.

Mehmet Akif Ersoy Camisi ve Çeşme

Diğer

- Yaşar Paşa Konağı ve İpek'in merkezî konumundaki Fatih Camisi yakınındaki ***Yaşar Paşa Çeşmesi (1908/09)*** mutlaka görülmelidir.

Yaşar Paşa Çeşmesi

- Haricen 1902'de inşa edilen ***Goskay Kulesi (kapısı)*** da mutlaka görülmelidir.
- ***Kahraman (Kahreman) Ağa Konağı*** da görülmeye değer bir eserdir.

Kahraman (Kahreman) Ağa Konağı

YAKOVA (JAKOVA)

Hadum (Bîzebân Süleyman Efendi) Camisi

Hadum Süleyman Ağa Camisi

Kalkandelen'deki Alaca Cami, Tiran'daki Ethem Paşa Camisi gibi süslemeleriyle dikkat çeken bir eserdir.

Bîzeban Süleyman Ağa tarafından yaptırıldığı bilinen eser, süslemeler arasında yer alan kısa kitabesinden anlaşıldığına göre 1845'te tamir görmüştür. Süslemelerin bir kısmının 15, diğer bir kısmı da 17. yy'dan kalma olduğu düşünülmektedir.

R.Vırmiça, aynı kişi tarafından Macar Paşa Türbesi yakınlarında bir de hamam yaptırıldığını belirtmektedir.

Mahmud Paşa Camisi

Yakova, "camiler ve tekkeler şehri" diye nitelendirilebilir.

Tamir kitabesinden 1904'te tamir gördüğünü anladığımız Mahmud Paşa Camisi de üç özelliğiyle dikkat çeker:

İki şerefeli bir cami olması, sıra dışı bir mimarîye sahip olması ve dükkânları dolayısıyla çarşı ile iç içe yani Yakova hayatının tam da içerisinde bir konuma sahip olması.

Hacı Ömer Camisi

Sıradışı ahşap işçiliğiyle dikkat çeken kitabesinden "Kuyumcu Bayram Usta" tarafından yaptırıldığı bilgisini ediniyoruz.

1752 tarihinde yaptırılan eserin, Üsküp'te yıkılmış olan Hafız İrfan Camisi gibi uzun yıllar oraya emek veren din görevlisinin adıyla anıldığı düşünülüyor.

Caminin Türkçe manzum nasihatler içeren kitabesi de çok dikkat çekici ve kültür tarihimiz açısından çok değerlidir.

Molla Yusuf Camisi

Cami, esas olarak sıra dışı minare yapısıyla dikkat çeker. Şerefe etrafında şerit şekilde bir dizi süsleme yer alır.

Bir dizi ayet, hadis, nasihat içeren kitabelerinden, 1812'de yapıldığı bilgisine ulaşabiliyoruz.

Diğer

- Üç yüz yılı aşkın bir süredir hafız yetiştiren ***Büyük Medrese*** mutlaka ziyarete edilmelidir.
- Mevcut ***Saat Kulesi*** de; aslında 16. yy'dan kalma bir Osmanlı eseri olan ve Balkan Savaşları'nda Karadağ askerlerince yıkılan eserin yerine inşa edilmiştir.
- ***Terzi Köprüsü*** bölgenin en büyük eserlerindendir. Baş kısmında net okunamayan ters şekilde yerleştirilmiş bir kitabe bulunur.

Terzi Köprüsü

Yakova'da bu eserler dışında da ziyaret edilmesi gereken birçok cami (16 adet) ve tekke bulunur:

- 1812'de inşa edilen ve neredeyse kitabesinden başka orijinal yönü kalmamış olan Gül Camisi,
- 16. yüzyıl eseri olan ve Rugova yakınlarında bulunan Hasan Ağa Camisi,
- Gazi Şeyh Feyzullah Ağa Camisi ve Tekkesi,
- Şeyh Emin Tekkesi,
- Şeyh Şaban Efendi Tekkesi,
- Bektaşî Tekkesi,
- Şeyh Fettah (Nukdi Baba) Türbesi,
- Hususiyetle de ***Hacı Şeyh Musa Rıfaî Tekkesi*** (Semahâne kubbesindeki tasvirler ilgi çekicidir.) mutlaka görülmeldir.

Hacı Şeyh Musa Rıfaî Tekkesi

GİLAN

Gilan Büyük Cami (Şehzade Hanım Camisi-Çarşı Camisi)

1835/36 tarihlerinde, Prizren Mutasarrıflarından Prizrenli Mehmed Tahir Paşa'nın kızı tarafından yaptırılmıştır.

Prizrenli Mehmed Tahir Paşa, bölgeye mimarî açıdan çok emek vermiş birisidir.

Caminin iki kitabesinden hareketle Sultan Mehmed Reşad Han'ın desteğiyle 1911 ve 1923 yıllarındaki girişimlerle tamir edilmiştir. Eser, son yıllarda da yenilenmiştir.

GORA BÖLGESİ

Gora bölgesi, çoğunluğu Kosova sınırları içerisinde kalsa da, Arnavutluk ve K. Makedonya sınırlarına da taşan bir bölgedir. K. Makedonya'daki köyler ise Urviç (Oruç) ve Yelovyane köyleridir.[54]

- Bölgede Gora Tamgaları (Gora Âbideleri) ilk sırada görülecek yerlerdendir.
- Çanakkale Yolu; gönüllü olarak Çanakkale'ye giden, belki de hiç dönmeyenlerin uğurlandığı, gözyaşları ve dualarla beklendiği yerdir.
- Gora bölgesinin bütün köyleri güzelim taş mimarileri kadar korudukları gelenekleriyle de çok değerlidir.
- Kahramanlıklarıyla olduğu kadar, Türkiye'ye göç eden Goralıların pastane ve yemek sektörü başta olmak üzere birçok alanda ülkemize büyük katkılar sağladıkları da unutulmamalıdır.
- ***Mlika Köyü'ndeki Osmanlı öncesinden*** kaldığı iddia edilen cami ziyaret edilmelidir.

Mlika köyündeki Osmanlı öncesinden kaldığı iddia edilen cami

Diğer

- Kosova Bölgesi'nde sayılan bütün bu eserlerin yanında Deçan'da bulunan, 1850'lerde yapıldığı bilinen ***Deçan Camisi*** ziyaret edilmelidir.
- Ayrıca Rahoveç'te bulunan Hüseyin Sipahi ve Arif Bin Kasım Camileri, Şeyh Abdulmalik ve Şeyh İlyas Efendi Tekkeleri de ziyaret edilmelidir.
- ***Priştine Etnografya Müzesi, Kosova Ulusal Müzesi*** gezilebilir.
- ***Vuçitırın (Vıçıtırın-Vulçıtrın)*** da mutlaka gezilmelidir. Özellikle Mahmud Paşa Köprüsü, Gazi Ali Bey Camisi, Kahramanlar (Karamanoğlulları!) Camisi, Zeynel Bey Hamamı, kale, türbe ve az sayıda da olsa mezar taşları görülmelidir.
- Osmanlı'dan kalan demiryolu hattı ile önemi iyice artan, ismini Firuz Ağa'dan alan ***Ferizay (Ferizovik) şehri*** de Büyük Cami, Saat Kulesi, Ortodoks Kilisesi de görülmeye

---

54 Bu iki tarihî köyün mezar taşı ve kitabeleriyle ilgili olarak bkz.Ertuğrul Karakuş (2014), Bir Medeniyetin Sessiz Bekçileri-Yançe, Urviç(Oruç), Yelovyane Köyleri Kitabeli Mezar Taşları, MAT-SİTEB Yay., Makedonya-Üsküp.

değerdir. Ayrıca ***Komoglavı Köyü'***ndeki tarihî cami (mektebi de var idi) görülmeye değerdir. Bu köyde 1918 yılında camide katliamlar yapıldığı bilinmektedir. Bahçesinde birçok badire atlatmış bazı tapu değerinde şahideler de mevcuttur.

Komoglavı Köyü camisi[55]

- ***Mitroviça***'da halk müzesi olarak kullanılmakta olan binanın, 18. yy'dan kalma, ***Süleyman Paşa ve Zeynel (Zeynullah) Bey'in inşa ettiği hamam*** olduğunu R.Vırmiça yazmıştır.
- ***Gilan'da*** adını ve bilgilerini verdiğimiz camiden başka, ***Atik Camisi*** ve tekkelerin bulunduğu mekânlar da ziyaret edilmelidir.
- Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahip olan ve madenleriyle de ünlü olan ***Novo Bırdo,*** cami, türbe ve kale kalıntılarıyla görülmeye değerdir.
- ***Dragaş bölgesi*** ise birbirine yakın mesafelerde bulunan ***Sarı Saltuk Makamları*** ile ziyarete değerdir.

---

55 Medadin Limani'ye teşekkürlerimizle.

Srbistan

PREŞOVA-RAKOFÇA-İVRANYA-LESKOFÇA HATTI

K. Makedonya'dan Sırbistan'a girdiğimizde, Osmanlı Devleti'nin Preşova-Rakofça-İvranya-Leskofça-Niş-Belgrad üzerinden Macaristan ve Avusturya bölgelerine seferler düzenlerken takip ettiği kadim bir yola adım attığımızın farkında olmalıyız.

Preşova Bölgesi, Sırbistan'ın K. Makedonya ve Kosova sınırlarına yakın bölgelerinde, Müslüman nüfusuyla (çoğunlukla Arnavut) ve bize dair kadim hatıralar taşıyan mekânlarıyla kıymetli bir bölgedir. Karadağ bölgesinin doğu bölümündedir. Niş'in 114 km güneyinde bulunur.

Preşova[56] merkezde, yüzyıllardır Üsküp gibi bir merkezden beslenen bir Osmanlı kültürü tesiri, bütün badirelere ve asırların siliciliğine rağmen hemen dikkatinizi çeker.

Preşova merkezde İbrahim Paşa tarafından 1805 yılında (kimi kaynaklara göre 1678) inşa ettirilen Atik Cami, 1698-1700 yıllarında inşa edilmiş olan Preşova Halvetî Tekkesi kalıntıları ve tarihî çeşme mutlaka ziyaret edilmeli ve tapu değerindeki kitabeleri görülmeli/okunmalıdır. (Haricen, bölgedeki Rahoviçe Köyü Camisi ve Miratofça Köyü'ndeki çeşme kitabeleri de görülebilir.) (Ayrıca, Tırnovça Köyü Strukar Mahallesi'nde TİKA tarafından yapılan okul da görülebilir.)

Rakofça'ya doğru giden kadim yolun sağ taraflarında Bilaç Köyü mutlaka ziyaret edilmelidir. (Bu köy birçok kişi tarafından "bölgedeki son Türk Köyü" diye de tanımlanır. Ama günümüzde az sayıda Türk kalmıştır.) Özellikle kapı kenarındaki kitabesinde 1375 tarihi yazan köy camisi, hazîresindeki kadim mezar taşları görenleri asırlar öncesine götürür.

Bilaç'ta, kitabesinde 1375 tarihi yazan köy camisi

---

56 Preşova kimi kaynaklarda "pırasa ovası" olarak geçse de Osmanlı'nın bölgeye "Periş ova" yani "temiz ova" adını verdiği söylenir.

Aynı güzergâh üzerinde, Buyanofça (Buyanoveç) tren istasyonu karşınıza çıkar. Bu istasyon esasen Yahya Kemal'in çocukluk yıllarında ailesiyle çiftliklerinin bulunduğu Rakofça'ya geliş-gidişlerinde kullandığı, hatıralarında önemli bir yere sahip olan mekândır.

Rakofça, İvranya, Leskofça, Niş...

Bir kültür tarihi araştırmacısı ve Yahya Kemal'in 18 yaşına kadar olan çocukluk ve gençlik yıllarını mekânlarıyla birlikte inceleme fırsatı bulmuş birisi olarak, Sırbistan denilince aklıma ilk gelen yerlerden birisinin Rakofça olduğunu söyleyebilirim. Özellikle de Yahya Kemal'in;

"*Aldım Rakofça kırlarının hür havâsını,*

Duydum, akıncı cedlerimin ihtirâsını"

dizeleri, tam da ayak bastığımız bu toprakların Yahya Kemal için "fethettiğimiz ufuklara açılan kapı" olduğunu gösterir.[57] Ayrıca Rakofça'da bulunur iken, Yahya Kemal'in "hayatının son günlerini geçirmek istediği mekân"da bulunduğumuzu da unutmamalıyız. Buyanofça Tren İstasyonu'ndan başka bu bölgede Rakofça, Lapardinçe, Zıbıfça, Yahya Kemal'in çocukluk hatıralarında önemli bir yere sahiptir. Bu bölgede termal tesisin ilerisindeki tepe-

---

57 Rakofça ile ilgili olarak kitaba aldığımız "Yahya Kemal'in Ömrünün Son Yıllarını Geçirmek İstediği Ufuk Penceresi: Rakofça'nın Yeri Meselesi" başlıklı yazının okunmasını tavsiye ederiz. Haricen şu iki kaynaktaki Rakofça ile ilgili bölüm de okunabilir: Kâzım Yetiş (2006), Yahya Kemal 1-Hayatı, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul. Ayrıca; E.Karakuş (2018). Yahya Kemal ve Üsküp, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

de 20. yy'ın başlarında inşa edilmiş kilisenin, şairin anılarında geçen ifadelerden hareketle Rakofça'daki çiftliklerinin yerine inşa edilen kilise olduğunu söyleyebiliriz.

Rakofça kırları... Rakofça çiftliğinin bulunduğu tepede şu anda bir kilise görülüyor.

İkinci çi*ftliğin bulunduğu Lapardinçe...*

Bu güzergâh üzerinde Niş'e doğru devam ederken, kadim iki Türk şehri olmalarına rağmen eserlerinin neredeyse tamamını kaybetmiş iki şehir karşımıza çıkar: İvranya ve Leskofça. Yahya Kemal'in dedesi uçbeyi Şahsuvar Paşa'dan kalan aile çiftliklerinin olduğu bu mekânlar (İvranya-Leskofça) şairin annesinin mensup olduğu ailenin memleketidir. Günümüzde İvranya'da sadece bir "hamam" (XVI. yüzyıla ait tarihî Baba Efendi Hamamı olarak geçer.) ve bir "çeşme" kalıntısı, bize o günlerden hatıraları taşır.

Bilindiği gibi Yahya Kemal, önemli şairlerimizden Leskofçalı Gâlib'in yeğenidir. Maalesef Leskofça gibi ismi ile bile olsa kültür tarihimizde önemli bir yer edinmiş bu şehirde, eserlerimiz yok edilmiştir.

Yahya Kemal'in "anne memleketi" olan İvranya'daki son Osmanlı eserlerinden bir hamam. (Yahya Kemal'in, şair Leskofçalı Galip Bey'in kardeşi olan dedesi Dilaver Bey, Üsküp'e 1881'de ailesiyle birlikte İvranya'dan gelmiştir.)

NİŞ

Yahya Kemal'in baba tarafından dedelerinin diyarı olan Niş, tarihte olduğu gibi yolların kesişme noktasında bulunan önemli bir şehirdir. 1386 yılında Sultan I. Murad tarafından fethedilmiş, 1878'de kaybedilmiştir. Osmanlı Devleti döneminde uzun bir süre Üsküp merkezli yapılan fetih girişimlerinin en önemli üslerinden birisi olmuştur. Özellikle Bosna dâhil bu bölgenin fetih ve imarında büyük emeği geçen İshak Bey oğlu İsa Bey ve ailesinin şehrin fethinde emeği büyüktür.

Üsküp İshak Bey Camisi hazîresinde bulunan zarif ve kadim bir eser olan Alaca Türbe'nin, Niş'in fethinde şehit olan ve gözünü budaktan esirgemeyen bir kahraman olduğu için "Deli" unvanıyla anılan, İsa Bey'in oğlu Mehmed'e ait olduğu bazı kaynaklarda geçer. Ayrıca Konstantin'in bu şehirde doğduğu da bilinir.

Niş Kalesi

Niş Kalesi'nin mevcut kalıntıları, büyük oranda II. Viyana sonrasında şehrin elden çıkıp tekrar ele geçirilmesinin ardından muhkem bir şekilde 1719-1723 yılları arasında yapılma-

sından kalır. Nişeva Nehri kenarındaki eser "Balkanlardaki en büyük Osmanlı hisarları" olarak da geçer. (Kapı üstünde korunmuş harika kitabede bu inşa faaliyeti anlatılmaktadır.)

İstanbul Kapısı'ndan giriş yaptıktan sonra, hemen sol tarafta 1498 yılında Mehmet Bey tarafından yaptırıldığı bilinen bir adet Osmanlı hamamı bulunuyor. Bu hamamın karşısında kitabeli ve tuğralı bir bedesten ve kale içinde ayrıca Malkoçoğlu Bâlî Bey Camisi de bulunuyor.

Niş Kalesi ve kapı üstü kitabesi

Malkoçoğlu Bâlî Bey Camisi

Kale içerisinde bulunan, eskiliği ve yıpranmışlığına rağmen kadim bir estetik zevk ürünü olduğu ilk bakışta anlaşılan değerli bir eserdir.

Caminin 1521-1523 arası dönemde Semendire Sancağı Beyi olan Malkoçoğlu Bâlî Bey tarafından yapıldığı bilinir. Tadilata muhtaçtır. (Günümüzde sanat galerisi olarak kullanılmakta.)

Niş Bâlî Bey Camisi

İslâm Ağa Camisi

19. yüzyılın ortalarından kalma bir eserdir. Hâlen ibadete açıktır.

Kosova'daki savaş sırasında yaşanan olaylar neticesinde aşırı Sırp gruplarca yakılmıştır. Aslına uygun olmayan tamiratı belli olmaktadır.

Niş İslam Ağa Camisi

Diğer

- Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa, Köprülüzâde Hâfız Ahmed Paşa'nın, şehrin korunması ve inşasında büyük emekleri olduğunu unutmamak gerekir.
- Niş'te Sultan 1. Murad Camisi, Hüseyin Kethüda Camisi gibi 20'ye yakın mihrab (Cami-mescid), 22 sıbyan mektebi, Bektaşî Tekkesi ile Zâhide Bacı ve Haydar Kethüdâ tekkeleri de Evliya Çelebi'nin bahsettiği eserlerdir.
- Ömer Seyfettin'in "Ferman" hikâyesinin son bölümü de Niş'te geçer.

Niş Kalesi'nde Bedesten

Şabaç (Böğürdelen) Kalesi

Eskiden bulunan küçük bir palankanın yerinde, Sava Nehri kenarında Fatih devrinde inşa edilmiştir.

Böğürdelen kelimesi "yandan kesen (Sava Nehrini)" veya "yandan vuran" gibi anlamlara gelir. Sava Nehri'nin bu bölgesi, Belgrad'ın güvenliği için stratejik bir konumdadır. Osmanlı bu kale ile Belgrad'ı "yandan-böğürden" koruma altına almıştır.

"Şabaç" isminin kalenin imarından sorumlu olan Osmanlı askeri "Şaban Çavuş"un isminin kısaltmasından geldiği bilgisi de kesin olmamakla birlikte bölgede dile getirilmektedir.

Kale duvarlarında az sayıda da olsa Osmanlı motifi dikkat çeker.

İnişli-çıkışlı bir sergüzeşt ile Osmanlı Devleti'nin elinde 200 yıldan fazla kalan Şabaç'ta bir zamanlar 4 cami olduğu bilgisi mevcuttur.

Böğürdelen Kalesi

Böğürdelen Kalesi'nde silinmeye çalışılan izlerimiz...

KLADOVO (KLADVE)

Fethülislam (Fetislam) Kalesi

Tuna kıyısındaki Kladovo(Kladve)'de bulunan Fethülislam (Fetislam) Kalesi de mutlaka görülmelidir. Kalenin Kanunî zamanında (16. yy) inşa edildiği bilinse de bölgedeki ilk Osmanlı izleri Sultan I. Murad Hüdavendigâr dönemine kadar uzanır.

Böğürdelen, Ciğerdelen, Zemun gibi Tuna'nın kontrolünde mühim bir rol üstlenmiştir.

Kalede bulunan cami, hamam, çeşme gibi eserler zamanla tahrip olmuştur. Kapı üzerindeki tuğra ve kitabe mutlaka görülmelidir.

BELGRAD

Bayraklı Cami (Hüseyin Kethüda/Kâhya Camisi)

Belgrad'da "cami" dendiğinde akla ilk gelen mekân olmasının sebebi, bir zamanlar 200'den fazla mihrap (cami-mescit) bulunduğu kaydedilen Belgrad'da kalan tek cami olmasındandır.

Bayraklı Cami

Camiyi "Hüseyin Kethüda/Kâhya Camisi" olarak anmamızın nedeni, Rahmetli E.H.Ayverdi'nin 18. yy'dan kalma bir vakıf defterinde bu isimle caminin kaydını bulmasıdır.

Caminin ilk yapım tarihi ve banisi kesin olarak bilinmemekle beraber, Bosnalı Hadis uzmanı Prof.Dr. M.Tayyip Okiç Hoca, 1953-63 tarihleri arasında yapılan bir tamiratta bulunan ve orta rakamı okunamayan bir kitabeye dayandırarak, 1522 veya 1580 olabileceğini söyler.

18. yy'da bir işgal sonrasında bir dönem kiliseye de çevrilmiştir.

Günümüzde değerli taşlarla dolu hazîresi neredeyse tamamen (birkaç küçük taş parçası haricinde) yok edilmiştir.

Damad Ali Paşa Türbesi

Damad Ali Paşa, 18. yüzyıl sadrazamlarındandır. En mühim yönü, Osmanlı Devleti'nin Karlofça ile kaybettiği yerlerin özellikle de Mora, Girit çevrelerinin geri alınmasındaki emekleridir.

Paşa'yı daha da unutulmaz kılan, Petrovaradin Muharebesi'ndeki efsanevî vefatıdır. Avusturya ile yapılan savaşta (1716) ön saflarda savaşırken alnından vurularak şehit olduğu için "Şehit Ali Paşa" olarak da anıldı. Belgrad Kalesi içinde o zamanlar bulunan Kanunî Camisi haziresine defnedilse de yıllar sonra düşman tarafından kemiklerinin çıkarıldığı rivayet edilir.

Şehid Ali Paşa, bugün Şehzade Camisi ve Vefa Lisesi yakınlarındaki kütüphanesi ile de tanınır.

Tepedelenli Selim Paşa ve Hasan Paşa da aynı türbede metfundur.

Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa Çeşmesi

Bugün Bosna-Hersek'in bir şehri olan Višegrad bölgesinden olan Sokullu Mehmed Paşa tarafından 1576/77'de kalenin Defterdar Kapısı yakınlarına yaptırılmış bir çeşmedir.

Orijinal görüntüsünü koruması açısından mühim bir eserdir. TİKA tarafından tadilatı yapılmıştır.

Sokullu Mehmed Paşa Çeşmesi

Kalemegdan

Filibe'deki "Cuma Meydanı" gibi, Bosna'daki "Şadırvan Meydanı" gibi "Kalemegdan (Kale-meydan)" da Balkan şehirlerinin merkezine bizim kültürümüzü kelime kelime işleyen mekânlardan birisidir.

Tuna ve Sava nehirlerinin birleştiği noktayı en iyi şekilde görebilen bir konumda olan Kalemegdan'a girilen dört kapıdan üçünün adı Türkçeden yadigârdır.(İstanbul, Saat, Zindan)

Bugün Kalemegdan, şehrin en meşhur "Seyir Tepesi"dir.

Belgrad Kalesi'nden...

Diğer

Belgrad ve Novi Sad civarında bulunan ve uzun savaşlara şahit olan şu yerler ziyaret edilmelidir:

Belgrad Kalesi'nin aşağı kısmında yer alan, 18.yüzyılda yaşamış bir Sadi şeyhine ait olan **Şeyh Mustafa Türbesi** görülmelidir. Kitabesinden kaymakam Hüsnü Efendi tarafından 1783-1784 yıllarında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. (Türbenin alt kısmındaki sokak eskiden "Derviş Sokağı" olarak bilinmekte idi. TİKA tarafından restore edilip 2013 yılında açılmıştır.)

- Novi Sad yakınlarında Tuna nehri kıyısındaki büyük muharebenin (1716) olduğu ve Damat Ali Paşa'nın yakınlarında şehit düştüğü ***Petrovaradin Kalesi***,
- Yine Novi Sad yakınlarına bulunan ve 1699 Karlofça Anlaşması'nın imzalandığı
- Adına Yeniçeri türküleri yazılan ve Gazi Hüsrev Bey tarafından alınan ***Zemlin (Zemun),***

- 1691'de Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın şehit düşüp naaşının bulunamadığı ***Salankamen*** ziyaret edilmelidir.

Petrovaradin Kalesi

Karlofça Kasabası

- Veliko Gradişte yakınlarında, 1483 yılında Sultan II. Bayezid'in talimatıyla yeniden yaptırılan ***Tuna boyundaki Ram Kalesi***, mutlaka görülmelidir. (TİKA tarafından tadilatı 2019'da tamamlanmıştır.)
- Osmanlı Devleti'nce "Dârü'l-guzât ve'l-mücâhidîn" unvanıyla anılan Semendire ***(Semendire Kalesi)*** mutlaka görülmelidir. Kale içerisinde cami yanında Yahyâpaşazâde Bâlî Bey Türbesi mevcut idi ancak şu anda mevcut değildir. Büyük çifte kubbeli Kızlar Ağası Hamamı'nın da ancak temelleri bulunmaktadır.

YENİ PAZAR (NOVİ PAZAR) VE CİVARI (SANCAK BÖLGESİ)

Günümüzde bir kısmı Sırbistan diğer bir kısmı da Karadağ siyasî sınırlarına dâhil olan Sancak bölgesi gerek tarihte gerekse günümüzde bizim için büyük ehemmiyet arz eden bir bölge olmuştur. Yeni Pazar (Novi Pazar) Doğu Sancak'ın merkezidir. Haricen; Tutin, Syenica, Priyepolye, Nova Varoş ve Priboy bölgenin diğer merkezleridir. Osmanlı Devleti bölgeyi 15. yy ortalarından sonra fethetmiştir.

Yeni Pazar (Novi Pazar)

Yeni Pazar Kalesi

Fatih Sultan Mehmed Han zamanında yerleşim yeri olmaya başlayan Yeni Pazar'ın sonraki yıllarda özü/çekirdeği olmuştur. (Genel inanış, İsa Bey'in yaptırdığı yönündeyse de, kimi kaynaklarda yapılışıyla ilgili 1648/49 tarihi verilir.)

Böğürdelen (Şabaç) Kalesine benzer bir konumda, Raşka nehri kıyısına, nehri kesecek bir şekilde inşa edilmiştir.

İçerisinde kısmen korunabilmiş cami ve kule gibi eserler mevcuttur. Şehrin merkezine hâkim konumu ve duvarındaki kitabe ile dikkati çeker.

Yeni Pazar Kalesi

Altun (Altın) Alem Camisi

Üsküp'te de eserlerine rastladığımız Mevlânâ Muslihuddin bin Abdulganî tarafından yaptırılmıştır (1550). Yahya Kemal'in anılarında çok önemli bir yere sahip olan Üsküp Taş Han da aynı kişinin eseridir. Bu da Üsküp'ün o bölgelerde "kurucu/örnek şehir" olduğunun en güzel ispatıdır.

İsmiyle olduğu kadar estetik mimarîsi ve cami hazîresindeki şahideleriyle de dikkat çeker.

Altun Alem Camisi

Bor (Hacı Hürrem) Camisi

Tarihin en önemli "vefa" örneklerinden birisine şahitlik eden bir eserdir. Çanakkale Savaşı'na gönüllü yazılan binlerce gencin toplanma mekânlarından birisi olmuştur.[58]

Yeni Pazar'daki en eski camilerden birisidir. 1516'da Hacı Ömer tarafından

Bor (Hacı Hürrem) Camisi

58 Bu konuyla ilgili bkz. Mevlude Melajac (2015), Gönüllü (Djurumlija), Kastaş Yay.

yaptırılmıştır. Evliya Çelebi'nin de bahsettiği ve sıkça tadilat gören bu eserden, günümüzde maalesef sadece bazı kısımları orijinal kalabilmiştir.

Arap Camisi

Hasan Çelebi Camisi olarak da geçer. Yeni Pazar şehrinde merkezî bir konumda bulunur.

Bazı kaynaklarda 1528 yılında inşa edildiği bilgisi yer almaktadır.

İsa Bey Hamamı'na yakın bir konumdadır.

Arap Camisi

Silahdar Ahmed Bey (Leylek-Leylâk) Camisi

Bazı kaynaklarda "Leylak" ismiyle de geçer.

18. yüzyılda inşa edildiği bilinmektedir. Ancak, Fatih Sultan Mehmed'in Bosna seferi sırasında namaz kıldığı bilgisi doğru ise inşa tarihi 15. yy olmalıdır. 18. yy'da ise tadilatı yapılmış olmalıdır.

Cami, haziresindeki az sayıdaki şahide ile de değer kazanır.

İsa Bey Hamamı (Türk Hamamı)

Üsküp'ün bu topraklar için "kurucu şehir" olduğunu gösterir nitelikte bir eserdir. İsa Bey, hem Üsküp hem de Sancak ve Bosna bölgelerinde büyük emeği geçen bir komutan/devlet adamıdır.

İnşa tarihiyle ilgili 1489 tarihi geçer. Günümüzde ziyarete açıktır ve "kahve" olarak da hizmet vermektedir.

Yakınlarındaki tek kubbeli İsa Bey Camisi'nin 1930'larda yıkıldığı bilinir.

Emir Ağa Hanı

Yeni Pazar'ın kuruluş amacı olan ticarî temelli anlayışın son kalan ürünlerindendir.

Tarihi 17. yy'a kadar uzanan bu han, günümüzde de benzer amaçlarla kullanılmakta ve şehir mimarisine önemli katkı sağlamaktadır.

Yeni Pazar'da Han

Kale İçerisindeki Kule (Seyir Kulesi)

Bazı kaynaklarda "İshak Bey Kulesi" olarak da geçer. İshak Bey, şehri kuran İsa Bey'in babasıdır. Her yönden "tüfek mazgalları"yla çevrili bu kulenin savunma amaçlı yapıldığının en güzel delilidir. 8 köşeli ve 15 metre yüksekliktedir.

Kalenin kadim görünümünü tamamlayan bir yapıdır.

Kale içerisinde kule

Yenipazar Kaplıcası

Yenipazar'ın kuzeydoğusunda 4 km uzaklıkta bulunur.

Hâfız Ahmed Paşa'nın 1595 tarihinde yaptırdığı bilinir.

Diğer

Yeni Pazar'da haricen;

- İsa Bey Medresesi,
- 1836'da inşa edilmiş olan Müteselim Eyüb Paşa Camisi,
- Dibak İshak Camisi,
- Ferhadiye (Trebin) Camisi,
- Ahmed Voyvoda (Koraç) Camisi,
- Bükreş (Palanka) Camisi,
- Kuru Çeşme Camisi,
- Molla İbiş Camisi,
- İskender Çelebi Camisi,
- Hayrudin Bayramlı (Paritse) Camisi gibi eserlerin bulunduğu mekânlar ziyaret edilmelidir.

Ahmed Voyvoda (Koraç) Camisi

İskender Çelebi Camisi

Priyepolye (Semi Pazar)'de;

- Hisarcık Kalesi ve Camisi (Hususiyetle cami hazîresindeki şahideler ve camide korunan yaklaşık 400 yıllık Kur'an-ı Kerim),
- 16. yy'da inşa edilen Hacı Abdurrahman Camisi,
- İbrahim Paşa Camisi,
- Mahmut Bey Camisi,
- 18. yy'da yapılmış olan Saat Kulesi,
- (17. yy'da bölgede 10 kadar mihrab (mescid-cami), 4 mektep, 3 medrese, 4 tekke ve 3 han olduğu biliniyor.)

Senice (Sjenica)'de;

- Sjenica'da Vâlide Sultan Camisi (XIX. yüzyılın başından kalma.) ve hazîresindeki az sayıda şahide,

Senice'de Vâlide Sultan Camisi

Tutin'de;

- Valideyn Cami,
- Fatih Sultan Mehmed Camisi,
- Tutin'e bağlı Delimece köyündeki 80 m. Yüksekliğinde minareye sahip olan cami de tarihî olmasa da taşıdığı özellikler cihetiyle görülmelidir. (Ayrıca daha eski bir cami de mevcuttur.)

Not: *Tutin'in ve genel olarak Sancak bölgesinin Çanakkale'ye gönüllü yazılanların yurdu olduğunu bilerek o topraklarda bulunmak lazım. Tutin'li Gazi Ahmed Hamzagiç önderliğinde 13000'e yakın gönüllünün Çanakkale'ye gönüllü yazıldığını, bizzat kızı Hatica Hamzagiç'ten dinleyebilirsiniz.*[59]

59 Bu konuyla ilgili bkz. Mevlude Melajac (2015), Gönüllü (Djurumlija), Kastaş Yay.

Karadağ

SANCAK (BATI) BÖLGESİ

Osmanlı Devleti bölgeyi 15. yy ortalarından sonra fethetmiştir. Günümüzde bir kısmı Sırbistan diğer bir kısmı da Karadağ siyasî sınırlarına dâhil olan Sancak bölgesi gerek tarihte gerekse günümüzde bizim için büyük ehemmiyet arz eden bir bölge olmuştur.

Sancak'ın Karadağ'da kalan kısmında; Rojaye, Berane, Pljevlja (Taşlıca), Bijelo Polye (Akova), Plav, Kolaşin gibi şehirler bulunur.

Üsküp ve Yeni Pazar bölgelerinin fethi ve şehirleşmesinde olduğu gibi bu bölgelerin fetih sürecinde de İshak Bey Oğlu İsa Bey'in emeği büyüktür.

ROJAYE

Kuçanska Camisi

Bölgenin en orijinal ve en etkileyici eserlerindendir. Özellikle ahşap mimarîsi ile dikkat çeker. Küçük bir eser olmasına rağmen ilgi çekici çatı ve minare yapısı ile bulunduğu civarda hemen dikkat çeker.

18. yy'ın sonları ve 19. yy'ın başlarında inşa edildiği düşünülmektedir.

Camiye bağışlanan kilimler ayrıca sanat değeri taşır.

Kuçanska Camisi

Sultan 2. Murad Camisi

Orijinalliğinden çok şey kaybetse de az rastlanan çifte minaresiyle dikkat çeker. 1450 civarında bir kale ile birlikte inşa edildiği düşünülmektedir. Alan olarak bölgenin de en büyük camisi sayılmaktadır.

Cami girişinde, son cemaat yerinde bir de türbe bulunmaktadır.

Cami hazîresindeki kadim şahideler, ayrıca görülmeye değerdir.

Ganiça Kulesi

Diğer

- Rojaye'de müze olarak hizmet veren ***Ganiça Kulesi*** de mutlaka görülmelidir. İçerisinde bölge tarihine ışık tutan çeşitli eserler mevcuttur.
- Akova-Rojaye arasındaki Petnjica'da güzel ahşap işçiliğiyle dikkat çeken cami mutlaka görülmelidir.
- **Akova (Bijelo Polye)**'da 1741'de inşa edilmiş olan Şehir Camisi görülmelidir.

TAŞLICA (PLJEVLJA)

Hüseyin Paşa Camisi ve Saat Kulesi

Hersek sancağının bir dönem idare merkezi olan **Taşlıca (Pljevlja)**'da 1570-1594 yılları arasında inşa edilen Hüseyin Paşa Camisi ve Saat Kulesi yer alır.

Cami haziresindeki ve Saat Kulesi yakınlarındaki tarihî şahideler de mühimdir.

Cami minaresinin Balkan bölgesindeki en uzun minare olduğu söylenmektedir.

Diğer

- 16. yüzyıl divan şairi Taşlıcalı Yahyâ Bey'in bu bölgeden olduğu bilgisi bazı kaynaklarda yer alsa da kesin değildir.
- Ahşap minaresi ve tarihî şahideleriyle Hacı Aliya Camisi,
- Tarihî şahideleriyle Rızvan Çavuş Camisi,
- Hacı Zekeriya Camisi görülmelidir.

PODGORİÇA (PODGORİTSA)

İskender Çavuş Camisi

Osman Ağa Camisi'yle birlikte Podgoriça'nın cami mimarîsi varlığını oluşturmaktadır. "Büyük Cami" ya da "Eskidoğan Camisi" olarak da anılmıştır. Kesin olarak bilinmese de 15. yy'da yapıldığı tahmin edilmektedir. 16. yy'da tahrir defterinde banisine ait zaviyenin adı geçmektedir. Öyle ise Osman Ağa Camisi'nden daha eskidir diyebiliriz.

Cami hazîresindeki sayısı az da olsa güzel işçilikli ve Türkçe manzûmeler içeren şahideler de çok değerlidir.

İskender Çavuş Camisi

Hacı Mehmed Paşa (Osmanagiç-Osman Ağa) Camisi

Podgoriça'nın Osmanlı döneminden kalabilen iki camisinden birisidir.

Hacı Mehmed Paşa (Osmanagiç) tarafından 18. yy'da inşa edildiği bilinmektedir. Kesin olmamakla birlikte kaynaklarda 1785 tarihi geçer.

Cami hazîresinde banisinin türbesi de mevcuttur.

Cami savaşlardan ve yangınlardan etkilenmiş, çeşitli tadilatlar görmüştür.

2011 yılında TİKA tarafından restore edilmiştir.

Osmanagiç'in bir de mektep yaptığı bilinse de günümüze ulaşamamıştır.

Podgoriça Saat Kulesi

Podgoriça'da adına camisi bulunan Hacı Mehmed Paşa (Osmanagiç) tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. 17. yy'da yapıldığına dair bilgiler mevcut olsa da bu bilgi, caminin yapım tarihiyle mütenasip düşmemektedir.

Üzerindeki haç'ın Osmanlı'nın bölgeden çekilmesine yönelik bir nişane olduğu bilgisi halk arasında yayılmış bir bilgidir.

2012'de TİKA tarafından tamir edilmiştir.

Saat Kulesi

Tuzi Nizam Camisi ve Tuzi Şehitliği

Podgoriça'ya yakın mesafede bulunan bu mekân, Fatih Sultan Mehmed'in bölgeyi fethettiği günlerden kalan bir "hafıza mekânı"dır.

Caminin temelleri, fetih günlerinde şehit olanların defnedildiği günlerde atılmıştır. 1931'de kılınan bir Kadir Gecesi'nde kılınan bir teravih namazının ardından ibadete kapatılması ve 2.Dünya Savaşı yıllarında büyük hasar görmesi, bölge halkının hatıralarında hazin bir yer tutar.

Cami hazîresindeki şehitlikte hem Fatih dönemi hem de Osmanlı'nın son dönemi şehitleri yatmaktadır. Son olarak da Balkan Harbi sırasında salgın hastalıktan dolayı şehit olan 400 askerin toprağa verildiği bilinmektedir. Caminin tadilatı için bölge Müslümanlarının 1911 yılında Osmanlı Devleti'nden yardım talep ettiği fakat Balkan Savaşları dolayısıyla bu talebe olumlu cevap verilemediği biliniyor.

TİKA tarafından tadilatı yapılan cami 2010-2011 yılarında tadilatı tamamlanarak Kadir Gecesi'nde ibadete açılmıştır.

Tuzi Nizam Camisi ve Haziresi (Şehitlik)

Diğer

- Podgoriça'da, Evliya Çelebi'nin bahsettiği ***Fatih Kalesi'nin ve Fatih Camisi'nin kalıntıları,*** mahalleler arasında ancak son derece dikkat edilerek fark edilebilir.

ÜLGÜN (ULÇİN)

Denizciler Camisi (Liman Camisi)

Osmanlı öncesinde Müslüman denizciler tarafından inşa edildiği bilgisi olan bu cami daha sonraları yıkılmış olsa da 17. yy'da (1689) İşkodralı İbrahim Paşa tarafından yeniden inşa ediliyor.

1931'de yıkılan cami Alanya Müftülüğü ve halkının destekleriyle 2008-2012 tarihleri arasında yeniden inşa edilmiştir.

Ülgün Ali Paşa Camisi ve Hamamı

"Paşa Camisi" olarak da bilinen bu cami, hamamıyla beraber 1719'da inşa edilmiştir. Caminin 1864/65 yıllarında tamirat gördüğü kapısındaki kitabede belirtilmiştir.

Hamam ise ayakta kalan tek Osmanlı hamamı olması bakımından önemlidir.

Hamam

Diğer

- Ülgün, 1571'de Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. 300 yıldan fazla Osmanlı hâkimiyetinde kalan şehirde birçok yadigâr bulunur.
- Ülgün, Karadağ'ın en güneyinde yer alan limanıdır.
- Pek kesin olmayan bir bilgiye göre, 17. yüzyılda ***Sabetay Sevi Ülgün'e sürülmüş*** ve burada ölmüştür.
- Bugün Ülgün Arkeoloji Müzesi olarak bilinen yapı, Osmanlı döneminde minare, mimber ve mihrab ilave edilerek camiye çevrilmiş idi. Bugün minare yıkık vaziyettedir.
- Ülgün Namazgâh Camisi, *Bregut Camisi (1783), "Kryepazarit (Vrhpazar)" Camisi (1749), Saat Kulesi* ve sokak aralarında karşımıza çıkabilecek tarihî çeşmeler görülmelidir.

BAR

- Kaynaklarda 1478 tarihinde Fatih Sultan Mehmed Han'ın fethettiği bir şehir olarak geçer.
- "***Hal ve Ne Hal" (Hay Nehaj) Kalesi,*** 1542'de inşa edilmiş bir Osmanlı Kalesi olarak biliniyor.
- ***Ömer Paşa (Omerbaşica) Camisi*** ve yakınındaki 1642 tarihli çeşme gezilmelidir. Cami yakınında banisinin türbesi de mevcuttur. Ayrıca yakında ***Hasan Dede Tekkesi*** de mevcut.

- Saat Kulesi 1752 tarihlidir.
- Kale dışında yer alan ve 18. yüzyılda inşa edilmiş ***Ahmet Bey Skanjeviç Camisi*** ve hazîresindeki şahideler ziyaret edilmelidir.
- 16. yüzyıldan kalma ***su kemerleri*** ve yaklaşık ***2000 yıllık zeytin ağacı*** da tarihe şahitliği açısından ziyaret edilmelidir.

HERSEG NOVİ (NOVA KALESİ)

"Nova Kalesi"nin ilk olarak Fatih Sultan Mehmed Han tarafından fethedildiği bilinir. 1667'de yapılmış Saat Kulesi, bölgede ayakta kalan en önemli eserlerimizdendir.

Bölgesel söyleyişiyle "Kanlı Kule" 15. yy'da (E.Çelebi'ye göre) Osmanlı hâkimiyeti yıllarında, gözetleme kulesi olsa da bir dönem de zindan olarak kullanılmıştır. Günümüzde bölgenin en güzel manzaralarını sunan bir seyir yeri gibidir. (İç kısımlarındaki resimler ve bazı yazılar dikkat çekicidir.)

E.Çelebi 46 mihrab yani cami ve mescitten bahseder. En büyüğünün de Sultan Bayezid-i Velî Camisi olduğunu vurgular. Bugün bu eserler bulunmamaktadır.

PİVA MANASTIRI

Niksiç'in[60] kuzeyinde bulunan Piva Manastırı, bölgede bize dair izler taşıyan yerlerdendir.

Aslen annesi bu topraklardan olan Sokullu Mehmed Paşa, yıpranan manastırın yerine 16. yüzyılda yenisinin yaptırılmasını sağlamış.

Manastırın duvar fresklerinde, Sokullu Mehmed Paşa'nın elinde tuttuğu manastır maketini Meryem Ana'ya sunduğu görülüyor.

DİĞER

- Karadağ'ın Adriyatik sahilinde 16 ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti tarafından kuşatılan, kısa süre de olsa yönetilen (Vergiye bağlanan), orijinal mimarîsini korumuş ***Kotor şehri kalesi ve kale içi*** görülebilir

---

60 Niksiçli Salih Gaşeviç'in, Süleyman Çelebi'nin Mevlid'ini Boşnakçaya tercüme ettiğini de hatırlatalım.

Arnavutluk

TİRAN

Hacı Ethem Bey Camisi

Saat Kulesi ile birlikte Arnavutluk'un en ünlü meydanı olan İskender Bey Meydanı'nda Osmanlı dönemini hatırlatan ender eserlerdendir.

Kitabesine göre 1793-94 yıllarında Hacı Ethem Bey tarafından inşa edilmiştir.[61]

Caminin en dikkat çeken özelliği, Balkan bölgesindeki birçok camide gördüğümüz süsleme anlayışıyla tezyin edilmiş olmasıdır. Özellikle bitki motifleri, kalem içi renkli bezeme misalleri camiye şahsiyet katmaktadır.

Cami dış girişinde duvara bitişik kabirler, cami banisi ve hanımına aittir.

1960'lardaki cami kapatma girişimlerinden etkilenerek yıllarca atıl vaziyette kalmıştır.

Hacı Ethem Bey Camisi giriş, kitabe ve süslemesi

Tiran Saat Kulesi

Tiran merkezde yükseltilen gökdelenleri saymazsak uzun süre şehrin en yüksek yapısı olma hususiyetini taşıyan Saat Kulesi'nin 1822 tarihinde Ethem Bey tarafından inşa edildiği bilinmektedir.

İlk inşasında Venedik'ten getirtildiği bilinen saat, yıllar içerisinde defalarca değiştirilmiştir.

Kule, 35 metre yüksekliktedir.

---

61 Aslında caminin inşaasına Ethem Bey'in babası Molla Bey başlamış, camiyi oğlu Ethem Bey kimi kayıtlara göre 1819 kimi kayıtlara göre 1821'de, kimi kayıtlara göre ise 1822-23'te tamamlamıştır.

Saat Kulesi

Kaplan Paşa Türbesi

Kaplan Paşa, bölgenin en bilinen ailelerinden olan Toptani ailesindendir. (Babası Âdem Paşa 17. yy'da Tiran'a külliye şeklinde bir cami yaptırmış idi. Cami ve külliye, 1960'larada Enver Hoca yönetimince yıkılmıştır.)

Türbe, Kaplan Paşa'nın babası Âdem Paşa tarafından yaptırılmıştır. (Kitabesinden yapım tarihi olarak 1819-20 tarihi anlaşılır.) Ancak türbenin ilk yapıldığı yer şimdiki bulunduğu yer değildir. Arnavutluk ve Balkanların en estetik camilerinden olduğunu yıkılmadan önceki resimlerinden anladığımız Süleyman Paşa Camisi[62] (ve külliyesi) türbenin asıl yeri idi. Süleyman Paşa Külliyesi'nin 2. Dünya Savaşı yıllarında yıkılmasından sonra türbe şimdiki yerine taşınır. Sekizgen/sekiz sütunlu bir yapıdır. Sütun başlıklarındaki süslemeler son derece dikkat çekici ve zariftir.

Türbenin şahide ve sandukası yerinde bulunmamaktadır. Haricen etrafındaki değerli şahideler ve tarihî servi ağaçları da yok edilmiştir.

Tiran'da zamana ve türlü bilinçli/bilinçsiz tahribata direnen türbe, altı yıl boyunca çevresi kapalı bir vaziyette bekletilmiş ve türbenin üst kısmına gelecek şekilde bir "gökdelen" inşa edilmiştir.

---

62 Bu caminin banisi Süleyman Paşa, Tiran'ın yerleşim yeri olarak kurucusu olarak da bilinir. Eşsiz bir güzelliğe ait bu cami ve külliyesi yerine, Meçhul Asker Parkı (Anıtı) inşa edilmiştir.

Kokonozlu Mahmut Ağa Camisi

"Kokonozi Camisi" veya "Yeni Pazar Camisi" olarak da bilinmektedir.

1750 yılında (!)[63] Kokonozlu Mahmut Ağa tarafından yaptırılmıştır. 1960'larda bölgedeki bütün camilerde olduğu gibi kapatılarak son derece büyük zararlar görmüştür.

Diğer

- Tiran'ın en merkezî bölgesinde bulunan Ulusal Tarih Müzesi binasının yerinde Karapici Camisi bulunmakta idi. İki dünya savaşı arası dönemde yıkılmıştır.

KRUJA (KROYA)

Murat Bey Camisi

Yerel olarak "Pazar Camisi" ya da "Eski Cami" isimleriyle de bilinmektedir.

Maalesef günümüzde ibadete açık tek camidir. 1533/34 tarihinde Murat Bey tarafından yaptırıldığı düşünülen cami 19. yy'da tamirat geçirmiştir.

2014 yılında TİKA tarafından tamiri yapılarak ibadete açılmıştır.

Sarı Saltuk Makamı

Osmanlı döneminde Akçahisar olarak bilinen Kruja'ın dağlık üst kesimlerinde kayalar arasında Sarı Saltuk'un mezarı olarak düşünülen bir "makam" mevcuttur.[64]

Bir mağara girişinde yer alan makamın, yüzlerce yıldır var olduğu ve bu makam etrafında bir inanış halesi oluştuğu, 16. yüzyıldan kalan belgelerden de anlaşılmaktadır.

Mustafa Baba Dolma Türbesi (Sarı Saltuk Ayak İzi)

1770 yılında inşa edilmiş bir Bektaşî tekkesinden (Mustafa Baba Dolma Tekkesi) kalan bir türbedir. Türbenin orta kısmında yer alan ve Sarı Saltuk'a ait olduğuna inanılan bir ayak izi de dikkat çeker. İç kısımdaki kalem işi bezemeler ve çevresindeki şahideler de görülmeye değerdir.

Diğer

- Etnografya Müzesi yakınında bulunan Fethiye Camisi kalıntıları da ziyaret edilmelidir.
- Bugün Etnografya Müzesi olarak kullanılan Esat Toptani Konağı da, Osmanlı döneminin ev mimarîsi açısından bir misal teşkil ettiği için görülebilir.

---

63 Kitabesinde 1845 tarihi yazsa da bu tarih tamir tarihidir.

64 Sarı Saltuk'un İznik'ten Kosova ve Bosna'ya kadar birçok yerde makamı olsa da genel kanı gerçek türbesinin Romanya Babadağ'da olduğu yönündedir.

İŞKODRA

Buşatlı Mehmet Paşa Camisi

"Kurşunlu Cami" olarak da bilinir. Kale ile Drin Nehri arasında kalan düzlükte yer almaktadır.

Cami, genel tamirata muhtaç hâlinin olumsuzluğunun aksine, kitabesinin korunması gibi mühim bir özelliğe de sahiptir. Bu kitabeden eserin 1768'de yapıldığını öğrenebiliyoruz.

Caminin ve hazîresindeki şahidelerin bir diğer talihsizliği de nehir taşkınlarından olumsuz etkilenmesidir.

Bu güzîde eser, hâlen tadilata muhtaçtır.

Kurşunlu Cami

İşkodra (Rozafa) Kalesi

Osmanlı öncesi dönemlerden kadim ve heybetli bir yapıdır.[65] Balkan Savaşlarında destansı savunmasıyla hafızalarda yer edinen hususî 3 Osmanlı kalesinden birisidir. (Diğerleri Yanya ve Edirne)

---

65 Rozafa ismi, bir efsaneyle açıklanır. Efsanenin birkaç çeşidi bulunur. Kaleyi inşa eden kardeşlerden birisinin karısı olan Rozafa, efsaneye göre kale inşaatının tamamlanması için kurban edilen, kaleye gömülen genç bir annedir.

Yıldırım Bayezid zamanında (14. yy) ilk olarak alınsa da 15. yy'da bir süre kaybedilmiş ve 1467'de tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

Şehir, Balkan Savaşları'nda Hasan Rıza Paşa yönetiminde kahramanca savunulmuş fakat düzenlenen suikast sonucunda Paşa şehit edilince kale teslim edilmiştir.

İçerisinde, harap hâlde Fatih Sultan Mehmed Camisi kalıntıları mevcuttur.

İşkodra Rozafa Kalesi

Mes Köprüsü

Mes Köprüsü, İşkodra'nın 5 km kuzeydoğusunda Kir Nehri üzerindedir. 1780 (Bazı kaynaklara göre 1770), tarihinde Buşatlı Mehmed (Kara Mahmud) Paşa tarafından inşa ettirildiği bilinmektedir.

Biri büyük 13 kemerli yapılan köprü günümüzde bölgenin ender eserlerindendir.

Diğer

- İşkodra'ya en azından fetih döneminde emeği geçenler kadar emeği geçen, canını feda eden Hasan Rıza Paşa Şehitliği/Anıtı mutlaka ziyaret edilmelidir. (2007 yılında Türkiye tarafından taşınan anıt, 2017'de tamir edilmiştir.)

ELBASAN

Fatih Sultan Mehmed Han (Hünkâr) Camisi

Fatih Sultan Mehmed Han adına yapılan camiler, Debre'de olduğu gibi genellikle "Hünkâr" adıyla anılır. Caminin kimi kayıtlarda Fatih, kimi kayıtlarda da Sultan II. Bayezid adına (1492) yapıldığı bilgisi geçer. Ancak caminin yüzyıllarca Fatih'in adını taşıdığı bir vakıadır.

Kayıtlarda sadece Elbasan'ın değil, Arnavutluk'un ilk camisi olarak geçse de bu, mevcut cami için değil cami yeri için geçerli olabilir. "Hünkâr Camisi" ve "Kale Camisi" olarak da anılır.

Elbasan şehrinin, 1466'da Osmanlı Devleti'nin yüzyıllarca atıl vaziyette olan kale kalıntıları üzerine yaptırdığı Elbasan Kalesi ile kurulduğu bilinmektedir. (Elbasan kelimesinin de "ili basan" yani "Arvanid ilini-bölgesini-basan-kontrol altında tutan-kale" anlamına geldiği bilinir.)"

1960'lı yıllardan başlayarak diğer camiler gibi yıllarca aslî vazifesi dışında kullanılmıştır.

Halk arasında uygun olmayan bir kullanımla "Kral Cami" olarak da geçer.

Hünkâr Camisi

Nazir Beg (Nazire) Camisi

Kaynaklarda farklı bani isimleri geçse de bilgiler, bir hanımefendi tarafından yaptırıldığı konusunda birleşmektedir. Kesin olarak bilinmese de 1599 tarihinde bir nazırın (Nazır Keyvan Bey) kızı tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir. Diğer bir kaynakta da caminin Hasan Bâlî Bey'in kız kardeşi tarafından yaptırıldığı belirtilir. Bu "hanımefendi" vurgusu, caminin yıllarca içerisine depolanan çöpler tarafından bile silinemeyen zarafetinde de görülür.

1960'lardan 2014 yılına kadar âdeta "bir ibret vesikası" olarak yıkık minaresi ve talan edilmiş hâliyle kalan bu güzîde eser, 2014 yılında TİKA tarafından restore edilmiştir.

Elbasan Kalesi

Mevcut hâli büyük oranda Fatih Sultan Mehmed Han eseridir. Elbasan şehrinin, 1466'da yüzyıllarca atıl vaziyette olan kale kalıntıları üzerine Osmanlı Devleti'nin yaptırdığı Elbasan Kalesi ile kurulduğu bilinmektedir.

Kale içerisindeki 19. yy'da inşa edildiği düşünülen Koca Sinan Paşa Hamamı (Osmanlı Hamamı) ve 16. yy'da inşa edildiği düşünülen Saat Kulesi, Osmanlı döneminde inşa edilip tadilatlar gören Meryem Ana Kilisesi eserler de ziyaret edilmelidir.

BERAT

Kurşunlu Cami

Ahmet Bey Camisi (Kurşunlu Cami)

Berat Kurşunlu Cami 1553 ve 1554 yılları arasında inşa edilmiştir. Komünizm devrinde 1990 yılına kadar Mimarlık Müzesi olarak kullanılmıştır.

1990 yılında ise yine aslî hüviyetine dönmüştür.

TİKA tarafından 2014'te restorasyonu yapılmıştır.

Süleyman Paşa Vlora (Bekârlar) Camisi

Kitabesi korunan bir cami olması hasebiyle Süleyman Paşa Vlora tarafından 1827-1828 yılında yaptırıldığı bilgisine ulaşabiliyoruz.

Özellikle manzara ve şehir tasvirlerinin yer aldığı duvar resimleri, eserin sanat değerini arttırmaktadır.

TİKA tarafından tadilatı yapılmaktadır.

Sultan Bayezid (Sultan) Camisi

Uygun bir söyleyiş olmamakla birlikte "Kral" veya "İmparator" camisi olarak da isimlendirilen camidir.

1492'de Sultan II. Bayezid tarafından Arnavutluk Seferi sırasında inşa edildiği bilinmektedir.

Özellikle ahşap boyalı tavan süslemeleri dikkat çeker.

TİKA tarafından restore edilmektedir.

Halvetî Tekkesi

Kurt Ahmet Paşa tarafından 1781/82'de yılında inşa edilmiştir.

Tekke ayakta olsa da yazılı tapuları olarak bilinen tarihî mezar taşlarını 1960'larda Arnavutluk'ta esen tahribat rüzgârında kaybetmiştir.

Ahşap tavan süslemeleri dikkat çeker.

Halveti Tekkesi'nin, 15. yüzyılından kalma Bektaşî tekkesi üzerinde yapıldığı bilgisi de bazı kaynaklarda geçer.

Diğer

- Berat'ta *"Kırmızı Cami"* olarak bilinen diğer adı "Fetih Camisi" olan ve ilk camilerden birisi olduğu tahmin edilen bu eser günümüzde harabe hâldedir. 1417'de inşa edildiği bilgisi vardır. Mutlaka görülmelidir.
- Berat'ta mimarî harikası olarak görülen ve 1781-1782'de *Kurt Ahmet Paşa tarafından yaptırılan köprü* de bölgenin en değerli eserlerindendir.
- TİKA Arnavutluk'ta pek çok yenileme çalışması gerçekleştirmiştir. "Preza Kale Camisi, Kruja Murad Bey Camisi, Elbasan Nazire Camisi, Görice (Korça) İlyas Bey İmrahorlu Camisi ve Berat Kurşunlu Camisi" gibi...
- **Ergirikasrı (Jirocastra)** Kalesi'nin bir parçası olarak inşa edilen "kirpi saçak"larıyla dikkat çeken Osmanlı Saat Kulesi ile Pazar Camisi (Memi Bey Camisi) de görülmelidir. TİKA tarafından tadilatları tamamlanmıştır. Ayrıca aynı yerde Tekke Camisi de görülmelidir.
- **Vlora (Avlonya)**'daki *Kurşunlu Cami ve Muradiye Camisi*,
- **Görice (Korça)**'da İmrahorlu İlyas Bey Camisi ve Osmanlı döneminden kalan tarihî çarşı,
- **Dıraç (Dures)**'taki 1503'te yapıldığı düşünülen "Küçük Cami" olarak da adlandırılan *Fatih Camisi* de mutlaka görülmelidir.
- 2014 yılında Elbasan'da yol yapım çalışmaları sırasında bulunan *Osmanlı kalesi kalıntıları* ziyaret edilmelidir.

Batı Trakya
(Yunanistan)

ÇİRMEN, DİMETOKA, FERECİK DEDEAĞAÇ HATTI

ÇİRMEN (ORMENIO)

Türkiye tarafında Edirne-Enez hattının Yunanistan tarafındaki muadili sayılan ve kuzeyden güneye uzanan bu hattın başladığı yer Çirmen'dir.

Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarındaki fetih hareketleri açısından çok mühim bir dönüm noktası olan Çirmen Muharebesi (2. Meriç-Çirmen Muharebesi) 1371 yılında burada meydana gelmiştir.

Savaşı, düşmana nazaran sayısı çok az da olsa tesirli bir stratejiyle Lala Şahin Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri kazandı. Düşman kuvvetleri Meriç'e döküldü. Savaş sonrasında Osmanlı Devleti için Makedonya coğrafyasının fethinin önü açılmıştır.

Bugün Meriç kıyısındaki bu yer ziyaret edilmelidir.

DİMETOKA

Çelebi Sultan Mehmed (Bayezid) Camisi

Kızıl (deli) deresi ve Meriç'ten istifade eden bir konumdadır. Evvelce Aydınoğlu Gazi Umur Bey ve Saruhanlı Beyliği tarafından bölgeye yönelik akınlar olsa da Dimetoka ve çevresi 1361'de Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

Bazı kaynaklarda, Edirne Sarayı inşa edilmeden bir müddet Sultan 1. Murat'ın burada kaldığı ve Y. Bayezid'in burada dünyaya geldiği bilgisi yer alır.

Osmanlı tarafından cami, hamam vb. onlarca eserle imar edilen şehir, 1915 yılında Bulgaristan'ın İttifak Devletleri yanında savaşa girmesi karşılığında Bulgaristan'a bırakıldı. Daha sonra da Yunanistan'a geçti.

Çelebi Sultan Mehmed **(Bayezid) Camisi**, Dimetoka'nın bugün de en heybetli eseridir. (Haricen kayıtlarda 12 cami ve mescit de geçer. Hacı Osman, İmaret, Feridun Bey, Kum Mahallesi, Köprü Başı, Hacı Ferdanü Kara Göz Paşa, Nasuh Bey, Kutluca Bey...)

Cami hakkındaki bilgiler, iki adet kitabesinden temin edilebilmektedir. Çelebi Sultan Mehmed Camisi'nin, 1420 tarihinde Çelebi Mehmed'in emir vermesi, Dimetoka Kadısı Seyyid Ali Efendi'nin malzeme tedariki, Togan Bey'in bina emini (sorumlusu) olması ve Bursa Yeşil Cami'nin mimarı İvaz Paşa'ın mimarı olmasıyla inşasına başlanmıştır. Cami, Balkanların da en büyük camilerindendir. "Ulu Cami" olarak da bilinir.

Caminin hayranlık uyandıran orijinal ahşap kubbesi yanıp zarar görmeden önce yapılan bir ölçümde, ahşapların tarihinin caminin tam da yapım tarihine denk düştüğü görülmüştür.

Caminin en ilgi çekici estetik yönlerinden birisi de pencere üstü kemerlerinin birbirinden farklı estetik şekillere sahip olmasıdır.

Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed (Bayezid) Camisi

Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed (Bayezid) Camisi

Seyyid Ali (Kızıl Deli) Sultan Tekkesi

Öncelikle Seyyid Ali Sultan ile Kızıl Deli Sultan'ın aynı kişi olup olmadığı hususunda tartışmalar mevcut olduğunu belirtmek gerekir.

Seyyid Ali Sultan, sadece Balkanlarda değil Anadolu'da da saygı duyulan bir şahsiyettir. Velayetnamesinde anlatılanlara göre Horosan'dan Anadolu ve Balkan fetihleri için gelmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli ve Abdal Musa ile görüşür. Hem Gazi Umur Bey hem de Süleyman Paşa'nın yanında Balkan fetihlerine katıldığı bilinir. Velayetnameye göre Rum ilini "şirkten temiz ve halâs kılmak için" çalışır.

"Velâyetnâme'de yer alan ifadelerden Seyyid Ali Sultan ve arkadaşlarının kalenderî bir meşrebe sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte namaz konusunda son derece titiz davrandıkları ve şarap içmedikleri ısrarla vurgulanır. Diktiği bir okun yeşerip ağaç haline gelmesi, bir nâra atarak kale burcunu yıkması, Dimetoka Kalesi'ne ateş yağdırması, kayadan su çıkarması, kılıcıyla kayayı ikiye bölmesi gibi kerametlerinden sıkça bahsedilir."[66]

Tekke, Dimetoka'ya 40 km mesafede Kızıl (deli) Deresi yakınlarında, Ruşenler (Ruşaniler) Köyü civarında kurulmuş bir tekkedir.

Diğer

Dimetoka'da haricen;

- Oruç Paşa Türbesi, Köprübaşı Mescidi minaresinin bir kısmı ve Kara Timurtaş Paşa oğlu Oruç Paşa'nın 1398/99, Feridun Ahmed Bey'in 1571/72 tarihli hamamlarının kalıntıları da bulunmaktadır.
- Dimetoka'nın Eceköy (Lepti) Köyü'nde bulunan, Eceabad şehrine adını veren alperenin türbe kalıntıları da ziyaret edilmelidir.

FERECİK

Gazi Süleyman Paşa Camisi

Ferecik, İpsala sınır kapısından geçince genellikle bilinmediği için ziyaret edilmeden geçilen bir şehirdir. Oysa Osmanlı tarih ve medeniyeti açısından sembolik değere sahip bir şehirdir.

Tarihçi Ferecikli Hadidî, Gazi Süleyman Paşa'nın babası Orhan Gazi adına ilk hutbeyi okuttuğunu aktarır (1357/58). Bu da Ferecik'in, Balkan Türk tarihi/hâkimiyeti açısından bir ilk olduğunu kanıtlar.

Bugün Ferecik'te bizim için en önemli eser, Gazi Süleyman Paşa'nın hutbe okuttuğu **Gazi Süleyman Paşa Camisi'dir.** Balkan Savaşları sonrasında, fetih öncesinde kilise olduğu gerekçesiyle kiliseye çevrilmiştir.

---

66 Haşim Şahin, Seyyid Ali Sultan, https://islamansiklopedisi.org.tr/seyyid-ali-sultan (E.T.27.02.2021)

Ferecik'te bulunan ve bugün kiliseye dönüştürülen Gazi Süleyman Paşa Camisi

Musa Çelebi Camisi

Y.Bayezid'in oğlu Musa Çelebi 1410/13 tarihlerinde yaptırmış idi.

Mübadele sonrasında Aziz Nikolas Kilisesi'ne çevrilmiştir. Minaresi yıkılmış çan kulesi eklenmiştir.[67]

Diğer

- Merkezdeki Gazi Süleyman Paşa ve Hamza Çavuş camilerinin dışında Vakf-ı Kebir, Boyalık, Kışlak ve Herdemşi köylerinde birer cami vardı. Ayrıca; 4 zaviye, 1 hükumet konağı, telgrafhane, 27 çeşme, redif dairesi ve deposu ile süvari kışlası var idi.
- Bugün Ferecik'te **Ahî Turhan Hamamı**'nın ve **Osmanlı su kanalı**nın kalıntıları mevcuttur.
- Ayrıca İbrâhim Baba'nın türbesi (1687) de bulunmaktadır.

---

67 Musa Çelebi Camisi gibi kiliseye çevrilen Türk eserleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. M.E.Yılmaz (2020) Kiliseye Çevrilen Türk Eserleri, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul.

DEDEAĞAÇ

Osmanlı Devleti'nin 1360'tan sonra Dedeağaç bölgesinde yerleştiği biliniyor.

Osmanlı Devleti'nin özellikle son dönemlerinde şehre; telgrafhane, banka, liman ve fener, postane, kışla, hastane, okul, cami, demir ve karayolları, gümrük binası, kilise, çeşmeler, hükümet binası, karakol, yetimhane, ticaret odası, medrese, rüştiye ve elçilik binaları vb.eserler yaptırmıştır.

İbadete açık olarak kalan tek cami, ***Selahaddin Camisi'dir***. Caminin öncesi bilinmemekle birlikte bu hâlinin 19. yy'da inşa edildiği bilinmektedir. Cami haziresinde kalan birkaç şahide de (Birisi Faik Hüseyin Paşa'ya aittir.) medeniyetimiz için önemli bekçilerdir.

"Kutsal Metropol Müzesi" olarak kullanılan Leontaridio Okulu, Hacı Saffet Bey tarafından Rum cemaatine arsası bağışlanan ve 1907 yılında inşa edilen bir okuldur. Görülebilir.

Diğer

- Dedeağaç-Gümülcine yolunun ortalarında yer alan Şapçı da ziyaret edilmelidir. Hamidiye (minareli) Cami, Çarşı veya Çınarlı Cami diye bilinen cami de ziyaret edilebilir. Ayrıca Ircan (Arizbi) Köyündeki Hacı Kasım Mimar Ağa tarafından 1649 tarafından yaptırılan tarihî köprünü görülmelidir.
- Dedeağaç yakınlarında Ilıca (Loutros) Köyü yakınındaki tepede, Yıldırım Bayezid Han'ın oğlu "Düzmece" Mustafa'aya ait olduğu da rivayet edilen ***Nefes Sultan Tekkesi(Türbesi)*** de mevcuttur, ancak günümüzde Hıristiyan mabedine dönüşmüştür.
- Sultan II.Bayezid'in sadrazamlarından **Davut Paşa'nın 1500 yılında yaptırdığı yaptırdığı "Kara Kaplıca"** mutlaka görülmelidir. Bu kaplıca yüzyıllarca hem halk hem de hanedan üyeleri tarafından büyük ilgi görmüştür.
- İpsala sınır kapısı geçilince, Gazi Evrenos Bey'e ait olduğu keşfedilen ***"1390!" tarihli bir han*** kalıntısı mevcuttur.

GÜMÜLCİNE

Gazi Evrenos Bey İmareti (Camisi)

1340'lardan itibaren Gazi Umur Bey'in fetih girişimleri olsa da, 1361-1371 arasında Evrenos Bey ile Gümülcine'nin kesin fethinin gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Gümülcine'deki Gazi Evrenos Bey İmareti, Osmanlı Devleti'nin en başarılı komutanlarından olan ve bütün bölgenin fetih ve imarında en mühim vazife üslenmiş komutan olan Gazi Evrenos Bey tarafından kurulmuştur. Cami, aşevi, han, medrese, kütüphaneye sahip bir külliye idi. İmaret'in aslında, Gazi Evrenos Bey'in Serez'e gitmeden önce konakladığı "hanesi" olduğu da kaynaklarda geçer.

Bugün, Gazi Evrenos Bey İmaret'i, kilise müzeye dönüştürülmüştür.

İmarette; Gümülcine'ye bağlı Bulatköy'deki Aziz Nikola Kilisesi'nin Sultan'ın emriyle (Abdulmecit) restore edildiğine dair ferman da sergilenmektedir.

(Gazi Evrenos Bey'in bölgede 7 adet imaret yaptırdığı bilinmektedir.)

Gazi Evrenos Bey İmareti'nden kalanlar...

Eski Cami (Cami-i Atik)

Gümülcine'nin fethi kadar eski bir cami olsa da 1553/54 ve mevcut tamir kitabesine göre 1677 yılında tamir edilmiştir. Ayrıca 1854'te de tamir edilmiş, Balkan harbi sırasında Bulgarlar tarafından tahrip edilip asıl kitabesi de yok edilmiştir. (Haziresindeki IV.Murad'ın torunu Şehzade Mehmed'in türbesi yıkılmış, kemikleri "ender rastlanır bir medeniyet örneği olarak" Bulgar kralına gönderilmiştir.) Ayrıca Bulgarlar minareyi yıkıp haç takarak camiyi kiliseye çevirmiştir.

(Süslemeleri, 2002 yılında Kütahya'dan getirilen seramikler ile yeniden düzenlenmiştir.)

Yeni Cami (Câmi-i Cedid)

Gümülcine'de 1586 yılında Ekmekçizade Defterdar Ahmed Paşa'nın yaptırdığı Yeni Cami (Câmi-i Cedid), Eski Cami'ye 250 m. kadar mesafededir. 1902/3'te batı ve kuzey yönlerinden genişletilmiştir.

İznik çinileriyle ünlüdür. Kadınlar mahfilinin tavanındaki ahşap süslemeler de nadir eserlerdendir. Ayrıca değerli şahideler ihtiva eden hazîresi ve servi ağaçları da mutlaka ziyaret edilmelidir.

Cami, aynı Vakıf tarafından medrese, mektep ve kütüphane ile külliye şeklinde inşa edilmiş idi.

Yeni Cami ve Saat Kulesi

Fatma Hanım Türbesi

Yeni Cami hazîresinde Saat Kulesi ile yan yanadır. Rusçuklu Vezir Şerif Hasan Paşa'nın eşi Fatma Hanım Türbesi'dir. Kitabesinde 1781 tarihi yer alır.

(Fatha Hanım'ın eşi Şerif Hasan Paşa da 1790'da vefat emiştir ve Şumnu Eski Cami bahçesine defnedilmiştir.)

Saat Kulesi

II. Abdülhamid tarafından Abdulkadir Paşa'ya 1884-85'te yaptırılan Saat Kulesi, şehre şahsiyet veren eserlerdendir. 1586 yılında Ekmekçizade Defterdar Ahmed Paşa'nın yaptırdığı Yeni Cami (Câmi-i Cedid)'nin yanında bulunur.

Kitabesinde "bâlâ (yüksek) kule" olarak geçen Saat Kulesi, Sultan II Abdulhad tarafından Gümülcine Mutasarrıfı Abdulkadir Kemali Paşa'ya yaptırılmıştır.

Giriş kapısındaki kitabe, yüksek bir konumda ve hâlâ yerinde durmaktadır.

Kesik Baş Camisi

Türklerin yoğun olarak yaşadığı şehrin güney kısmındaki mahalleler arasındadır. 16. yy'da "Hacı Yavaş Mescidi" olarak geçmekte olduğundan küçük (mescit) fakat eski yapı olduğu sonucuna varılabilir.

Cami haziresindeki şahideler, bölgenin hafıza mekânı niteliğindedir.

Tabakhane (Debbağhane) Camisi

Gümülcine'nin en eski mahallelerinden Debbağhane Mahallesi'nde bulunuyor. Deri işlemeciliğiyle bilinen mahalle adını bu zanaattan alır.

(16. yy'da Gümülcine'de adı geçen 16 mescit içerisinde adı geçtiği için kadim bir mescit olarak nitelendirebiliriz.)

Caminin şimdiki hâli ise 19. yy'a tarihlenmektedir. Özellikle pencere şekliyle tipik bir 19. yüzyıl mimarîsi görünümündedir. Ancak bulunduğu mahallenin eskiliği düşünülürse, mahallinde çok daha eski bir caminin olması muhtemeldir.

Şehreküstü Camisi

"Alaca Mescit" olarak da bilinir. Kırmahalle'de, Kırmahalle (Karaca Mehmet) Camisi ve bugün bir şey kalmayan, Orta Mezar yakınındadır.

16. yy'da Gümülcine'de adı geçen 16 mescit içerisinde adı geçtiği için kadim bir mescit olarak nitelendirebiliriz.

Caminin en dikkat çeken yönü giriş kapısı üzerinde bulunan kısa minaresidir. Girişindeki asırlık ağaç ve büyük bir katliamdan her nasılsa kurtulabilmiş birkaç sanatlı mezar taşı da mutlaka görülmelidir.

Cami avlusu dışında kalsa da cami duvarı yakınında kitabesi yok edilmiş çeşme de görülmelidir.

Kırmahalle (Karaca Mehmet) Camisi

Kırmahalle Azınlık İlkokulu ile yan yanadır. Mahalle, Gümülcine bölgesinin en eski Türk-Müslüman yerleşim yerlerindendir. (Yıkık Minare'nin bulunduğu bölgede sıkıntı yaşayan halkın Kırmahalle'ye gelip yerleştiği düşünülmektedir.)

Cami bahçesinde "'E's-seyyid E'l-merhûm E'ş-şehîd" Kara(-ca) Mehmet Bey'e ait olduğu bilinen bir kabir mevcuttur. (Zaman zaman saldırıya uğrar.) 581 Hicrî (Miladi 1185/86) tarihli şahidesinin sadece tarih kısmı, yani en değerli kısmı elimize ulaşmıştır. Bu tarih de bize bu mezar taşının, tüm Balkanlarda bilinen en eski mezar taşı (yazılı belge) olduğunu ve tarihimiz için çok iyi korunması gerektiğini göstermektedir.

Kırmahalle Azınlık Okulunun olduğu yer eskiden medresedir. (Karaca Mehmet Medresesi) Medresenin kitabesi ise hâlâ bahçedeki çeşme taşında durmaktadır.

Kırmahalle'de cami yakınlarında bulunan asırlarla ölçülen tarihe sahip çınar ağaçları da hususiyetle ziyaret edilmelidir. Bu ağaçlar, asırlar boyunca Osmanlı-Türk varlığının bölgedeki canlı birer "abideleri" olarak görülmüş ve bu sebeple de zaman zaman saldırıya uğramıştır. Her bir çınarın bölge tarihine şahitlik etmiş binlerce hatırası mevcuttur.

Balkanlarda bilinen en eski mezar taşı (yazılı belge, H.581).

Kayalı (Medrese) Camisi

Gümülcine'deki Kayalı Camisi, medrese ile birlikte inşa edilmiştir. İstanbullu medrese hocası Hacı Zekeriya Efendi tarafından 18. yüzyılda (1730!) inşa ettirilmiştir.

Uzun yıllar bakıma muhtaç fakat kadim ruhu anımsatır bir hâlde hizmet vermiş olan medrese ve talebe odaları, günümüzde tadilat görmüştür.

Az sayıda da olsa her bir şahidesi çok değerli olan bir hazîresi vardır.

Serdar Mahallesi Camisi

Minaresindeki tamir malzemeleri nedeniyle "Çımbarlı Cami" adıyla da anılır. "Serdar" ismi de bölgenin fetih günlerine götürür.

İlk olarak Küçük Ali Ağa tarafından ahşap olarak inşa edildiği için "Sabunî Ali Ağa" olarak da bir dönem anılmış. 18. yy'da kapsamlı bir tadilat geçirmiştir.

Mahmut Ağa (Yenice Mahalle) Camisi

Kadim Gümülcine'de büyük bir Türk kabristanı olan ancak Yunanlılar tarafından şehir parkı yapılan Büyük Park'ın yakınında, Yenice Mahallesi'ndedir.

İmar tarihiyle ilgili kesin bilgi bulunmasa da yaklaşık 300-350 yıllık bir tarihi olduğu düşünülmektedir. (16. yy'da Gümülcine'de adı geçen 16 mescit içerisinde adı geçtiği için kadim bir mescit olarak nitelendirebiliriz.)

Postinpûş (Posti Poş-Poşpoş) Baba Tekkesi

"Postinpûş, Postuboş, Posti Poş, Poşpoş" gibi isimlerle anılır.

Postuboş Baba'nın Sultan I. Murat (Hüdavendigar) zamanında Gümülcine'nin fethinde bulunup şehrin manevî imarının önderi olduğu bilinmektedir.

Zamanında değerli şahidelerle dolu olduğu anlaşılan hazirede maalesef birkaç adet bakımsız şahide kalabilmiştir.

(Gümülcine Belediyesi tarafından Türkiye'den göç etmiş bazı Rumlara konut yapılmak bahanesiyle 90'lı yıllarda yıktırılmıştır.)

Postinpûş (Postinpûş, Postuboş, Posti Poş, Poşpoş) Baba Tekkesi'nden kalanlar…

Yunus Bey Camisi

Gümülcine'deki Postuboş Sokağı üzerinde bulunmaktadır. Yapılış tarihi kesin olarak bilinmez.

Ayakta kalan kısımlarından caminin kadim bir eser olduğu tahmin edilebilmektedir.

Dış duvarları hariç cami bugün tamamıyla yıkılmış durumdadır.

Yunus Bey Camisi'nden kalanlar…

Selvili Cami (Yıkık Minare) ve Şeyh Süleyman Efendi'nin Şahidesi

Sadece harabe hâlindeki minaresi ve hazîresinde şahide kalmıştır. Hâlen caminin esas mekânı, park olarak düzenlenmiş vaziyettedir. Minare yakınlarında Şeyh Süleyman Efendi'nin 1760/61 tarihli şahidesi yer alır. (Şahidenin süslemeli başlığı maalesef altın arama amacıyla(!) delinmiştir.)

Celal Bayar Lisesi

Celal Bayar Lisesi, 1952 yılında Türk-Yunan dostluğuna atfen Yunanistan Kralı Paul ve Kraliçe Frederika ile Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ortak katkılarıyla açılmıştır. Bir müddet Türk ve Yunan bayrakları yan yana dalgalanıyor idi. Ama Yunanistan'ın zamanla Türkler aleyhine aldığı kararlar sonucunda isim değişikliklerine uğramıştır.

"Komotini Azınlık Ortaokul-Lisesi" olarak adlandırıldı.

(Batı Trakya Türk cemaati vakıflarına ait eski bir mezarlığın arazisi üzerinde inşa edildiği bilgisi vardır.) Bu mühim okul mutlaka ziyaret edilmelidir.

Diğer

- Narlıköy-Yassıköy arasındaki **Narlıköy köprüsü** görülmelidir.
- 14. yy'a kadar giden tarihi ile ***Bulduklu Köyü tarihî çeşmesi ve camisi*** ziyaret edilmelidir.
- 15. yy'da kurulan **Büyük Sirkeli köyü** ve köye kadim bir hava katan 1614 tarihli kadim şahide görülebilir.
- Gümülcine'ye 28 km mesafedeki ***Menetler köyü ve eski kabir yerleri*** görülmelidir.
- Aslında Gümülcine'nin bütün köyleri, haricen hususî zaman ayırıp gezilmesi gereken köylerdir.

İSKEÇE

Ahiriyan Camisi ve Mahallesi

Bölgenin ilk Türk-Müslüman yerleşim yerlerinden olarak biliniyor. Mahallenin kalbinde aslında çok eski bir cami olan fakat 1850'de yeniden inşa edilen Ahiriyan Camisi vardır. Caminin ve mahallenin eskiliğine cami hazîresindeki tarihî şahideler ve servi ağaçları şahitlik etmektedir.

İskeçe Çınar (Aşağı Mahalle) Camisi

1775 tarihli Çınar Camisi, ismini yakınındaki asırlık çınardan alır.

Hazîresindeki mezar taşları yok olsa da onların vazifesini her Osmanlı kabristanının müzmin manzarası olan serviler ifa etmektedir.

İskeçe Saat Kulesi

1858/59'da çarşının ortasına, kasabanın ileri gelenlerinden Hacı Emin Ağa tarafından bir saat kulesi yapıldı. (Aslında külliyenin bir parçası idi. İskeçe'de Pazaryeri diye bilinen şehir merkezinde; cami, medrese, hamam, şadırvan, saat kulesi ve sebilden oluşan bir külliye...)

İskeçe'nin en önemli camisi olan Eskicami'yi de (Pazaryeri Camisi) Hacı Emin Ağa aynı zamanda inşa ettirmiştir. (Bu cami, 1943'te Bulgar işgalcileri tarafından yıkılmıştır.) 1970'te yapılan "restorasyon"da kimlik niteliği taşıyan kitabesi tahrip edilmiştir. İskeçe'de bu kuleden daha eski bir Osmanlı Kulesi'nin daha var olduğu fakat 1943'te Yunanlılar tarafından yıkıldığı bilgisi de vardır.

İskeçe Türk Birliği

İskeçe'de mutlaka ziyaret edilmesi gereken bir kurumdur. 1927 yılında Mehmet Hilmi, Osman Nuri gibi İskeçe'nin önde gelen münevverlerince "İskeçe Türk Gençler Yurdu" olarak kurulmuştur. (İlk kurulduğunda Badem Sokağında idi.)

Yıllarca bölge Türklüğü adına son derece mihim bir boşuğu doldurmuştur. Ancak 1983'te Yunanistan devleti "Batı Trakya'da Türk yoktur!" gibi hakikatle taban tabana zıt bir propaganda ile İskeçe Türk Birliği'nin tabelasını söktürdü. Bir yıl sonra vali tarafından kapatma davası açıldı ve 1986'da birliğin kapatılması yönünde karar verildi. 2005 yılında da bu karar onaylandı. 27 Mart 2008 tarihinde AİHM, İskeçe Türk Birliği'nin haklı olduğu kararını oybirliğiyle açıkladı. Ancak Yunanistan bu kararı yıllardır uygulamıyor... Haklı mücadele 38 yıldır devam etmektedir...

Hamidiye Köprüsü

Şahin yolu üzerindedir. İskeçe ve genel olarak Batı Trakya ve Balkan Türkleri açısından kimlik değeri taşıyan eserlerden bir tanesidir.

1900-1901'de inşa edilmiştir. Hamidiye Köprüsü, hususiyetle de ayaklarındaki "Ay Yıldız" ve 1318 kabartmaları ile dikkat çeker. Bu yazılar, kimlik değerinin farkında olanlarca defalarca yok edilmek üzere saldırıya uğrasa da kısmen varlığını devam ettirmektedir.

Hamidiye Köprüsü. Tahrip edilen "Ayyıldız"lı kısımlar da görülmektedir.

Kütüklü Baba Tekkesi(Türbesi)

Balkan bölgesindeki birçok türbe/tekke gibi Hıristiyan ibadetgâhına dönüştürülme girişimleri vardır.

Şeklen Osmanlı eseri olduğu kolaylıkla anlaşılır. Kerevizli köyünde bulunmakta olan eser, 14. yüzyıl eseridir.

Diğer

- İskeçe'de Pazaryeri diye bilinen şehir merkezinde; cami, medrese, hamam, şadırvan, saat kulesi ve sebilden oluşan bir külliye yer alıyordu. Bu külliyenin temel eseri de ***Pazaryeri Camisi de denilen Eski Cami*** idi. Hacı Emin Ağa tarafından 1858/59'da yaptırılmış idi. 1912'de Bulgarlar tarafından kiliseye çevrilen cami 1943'te Bulgarlarca tamamen yıkıldı.[68]
- İskeçe ***Sünne Mahallesi ve camisi*** mutlaka görülmelidir,
- İskeçe'nin 27 kilometre kuzeydoğusundaki, ismini bölgeyi fetheden Lala Şahin Paşa'dan alan, 90'lara kadar özel izinle girilen Şahin Köyü bizatihi görülmeye değerdir. Ayrıca Karaca Ahmet Tekke Camisi (1450), Karaca Ayşe Türbesi, 1892(!) yapımı Yukarı Mah. Cami, kabristan, tarihî evler gibi tarihî mekânlar görülmelidir.
- İskeçe'nin batısındaki **Kireççiler köyü** mutlaka görülmelidir. Özellikle cami, ***Hacı Süleyman Efendi Konağı, İmam Hasan Efendi'nin Evi (Sahibinin M.Akif'in Fatih'ten rkadaşı olduğu ve Akif'in burada konakladığı bilinmektedir.), Abdurrahim Efendi Konağı*** görmeye değerdir. Bu güzel köy "bir okka tütünün bir reşat altını ettiği dönemlerde" çok değerlenip Rumlar tarafından "Altın Köy" olarak anılmıştır. Hatta "Kireççiler" adıyla sigara paketleri bile basılmıştır.
- İskeçe'nin **Yenice köyünde bulunan Mustafa Paşa Camisi** de mevcut hazin vaziyeti mutlaka görülmesi gereken bir eserdir. 1873 yılında çıkan yangında harap olduktan sonra restore edilmiş, günümüzde harabe hâldedir.
- İskeçe'ye 25 km uzaklıktaki (güneybatı) ***Göynüklü Köyü*** ve ilginç bir efsaneye sahip olan ***Göynüklü Türbesi*** görülmelidir. Hâlen köyde bu türbe etrafında maya (mahya) toplantıları (Ekim ayının ilk veya ikinci haftası Pazar günü) düzenlenmektedir.

KAVALA

İbrahim Paşa Camisi

Kavala'da 1537/38'de Kanuni Sultan Süleyman döneminde Sadrazam Pargalı İbrahim Paşa adına inşa edilmiştir. Aslında bir külliye (cami, medrese, mektep, imaret, han, zaviye ve hamam) idi. Günümüzde kiliseye çevrilen cami ile birlikte bir de hamam ayakta kalabilmiştir.

---

68 Geniş bilgi için bkz. M.E.Yılmaz (2020) Kiliseye Çevrilen Türk Eserleri, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul.

1912/13'te Bulgar işgali döneminde minaresi yıktırılıp çan eklenip kilise yapılmıştır.

Ancak İbrahim Paşa Camisi, 1926 yılında Yunan Kilisesi olmuştur.

Pargalı İbrahim Paşa Camisi

Halil Bey Camisi (Alaca Cami) ve Medresesi

Cami kısmının inşası 16. yüzyıla aittir. 1912/13 yıllarında minaresine haç takılarak Bulgar Kilisesi'ne dönüştürülmüştür. Minaresi yok edilmiş olsa da mihrap durmaktadır. Süslemelerinden dolayı halk arasında "Alaca Cami" olarak da anılmıştır. "Kutup Cami" adı da kullanılmıştır.

Medresenin 8 odası günümüze kadar iyi durumda gelmiştir. 20. yüzyıl başlarında bu binada kızlara yönelik ilkokul faaliyet göstermekteydi.

Camiye ve medreseye bir dönem, Anadolu'dan göç edenler yerleştirilmiştir.

1930-1940 yılları arasında ise bu bina, "Müzik Camisi" adıyla Kavala Filarmoni Orkestrası tarafından kullanılmıştır. Günümüzde de benzer işlevlerle kullanılmaktadır.

(1911 yılında girişine domuz başı asılması gibi çirkin eylemlere maruz kalsa da yetkililer tarafından bu eylemler kınanmıştır.)

Pargalı Su Kemeri

Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1550 yılında inşa edilmiş bir su kemeridir. Yerel olarak "Kamares" diye anılır.

60 kemerden oluşur ve 52 metre yüksekliğindedir.

19. yüzyılda şehrin su ihtiyacını karşılamak üzere Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından onarılmıştır.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa İmarethanesi ve Evi

İmaret, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın (1769-1849) doğduğu şehre bağış olarak inşa ettiği oldukça etkileyici bir Osmanlı yapısıdır.

18 kubbeli tipik bir Osmanlı yapısı olan İmaret külliyesinin içerisinde, 2 medrese, 2 mescit ve bir imaret mevcuttur.

Hâlen otel olarak kullanılmaktadır.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa Evi ise, 1780-1790 yılları arasında inşa edilen iki katlı bir yapıdır. Halk Türkçe "Konak" kelimesinden bozma olarak "Konaki" der. "Haremlik" ve "selamlık" olarak klâsik dönem Osmanlı konut mimarîsini temsil eden dönemine göre lüks bir evdir.

Günümüzde müze olarak hizmet veriyor.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa Evi

Diğer

Kavala'da;

- Debboy (Depo) Camisi,
- Ali Bin Aguş Camisi,
- Tekke Camisi,
- Palehor Köyü Camisi,
- Nedirli Köyü Camisi,
- Koçan Köyü Camisi,
- Hacı Baba Türbesi,
- Bektaşi Tekkesi gibi pekçok yapı kiliseye çevrilmiştir.[69]

---

69 Kavala'da kiliseye çevrilen Türk eserleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. M.E.Yılmaz (2020) Kiliseye Çevrilen Türk Eserleri, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul.

Kavala yakınlarındaki ***Nea Karvali (Yeni Gelveri)***, 1924 Nüfus Mübadelesi'nde Türkiye'den gelmiş olan Türkçe konuşan Karamanlıların (Anadolulu Ortodoks Türklerin) yaşadığı yerlerdendir. Gelveri bugün, Aksaray ilimiz sınırları içerisindeki Güzelyurt'tur.[70]

DRAMA

Yıldırım Bayezid Camisi

Drama'nın en merkezî yerinde bulunan, ilk bakışta cami mimarîsi hemen anlaşılan, şehirde en eski (14. yy) Osmanlı Camisi'dir. Evliya Çelebi'nin ruhaniyetinden dolayı "dua kabul edilir bir cami" olarak nitelendirildiği bu heybetli yapı 1923'te Aziz Nikolas Kilisesi adıyla kiliseye çevrilmiştir.

Balkan bölgesini en eski selatin camisi olma özelliğini taşır.[71]

Kiliseye çevrilmiş olan Yıldırım Bayezid Camisi

---

70 Karmanlılarla ilgili geniş bilgi için bkz.: Evangelia Balta (2018) Gerçi Rum isek de Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz. Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine Araştırmalar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul. Nilüfer Erdem (2021), Sorularla Karamanlılar-Anadolulu Ortodoks Türkler, Ötüken Yay., İstanbul. Gazanfer İbar (2010), Anadolulu Hemşehrilerimiz, Karamanlılar ve Yunan Harfli Türkçe, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul. Yonca Anzerlioğlu (2010), Karamanlı Ortodoks Türkler, Phoenix Yay., İstanbul.

71 Bayezid Camisi gibi kiliseye çevrilen Türk eserleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. M.E.Yılmaz (2020) Kiliseye Çevrilen Türk Eserleri, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul.

Mahmut Paşa Camisi (Kurşunlu Cami)

Drama'nın eskiden Halil Bey Mahallesi diye bilinen bölgesindedir. 19. yüzyıl eseridir. Ön cepheden cami olarak inşa edildiği hemen anlaşılsa da kiliseye çevirmek için yapılan tadilatlarda orijinalliğinden çok şey kaybetmiştir.

"Agia Triada Kilisesi"ne dönüştürülmüştür.

Drama Köprüsü

Türkülerimize konu olan ve varlığı ve yokluğu yıllarca tartışılan Drama Köprüsü'yle ilgili son yıllarda bazı gelişmeler ortaya çıkmıştır.

(Bu konuyla ilgili lütfen "Drama Köprüsü Var imiş, Hakikaten Dar imiş" başlıklı yazıyı okuyunuz.)

Drama Köprüsü

Diğer

- Drama'ya bağlı *Kavaklı köyündeki kiliseye çevrilen köy camisi*,
- Kiliseye çevrilen *Drama Demirciören Köyü Camisi*,
- Drama'ya bağlı *Nusratlı köyü*nde (Drama Köprüsü/Su Kemeri de aynı köy yakınlarındadır.) bulunan ve *kiliseye çevrilen Mustafa Ağa Cam*isi (Şu an atıl vaziyettedir.),
- Kırlıkova (Mikropolis) köyünde yer alan ve *kiliseye çevrilen Bektaşî Tekkesi*,
- Drama'da; Sergi Salonu olarak kullanılan Arap Camisi, Askeri Hastane olarak kullanılan Türk Lisesi (İdadi binası), Türk Mahkeme binası, Türk İlkokulu vb.eserler de mevcuttur.
- Molla (Serdivan) Camisi (Kıbrıs olaylarında tahrip edilmiş, bir süre Suarros Gazetesinin binası olmuştur.)

SEREZ

Mehmed Bey Camisi

-1492/93 yılında inşa edilen (Bazı kaynaklarda 16. yy) ve Balkanların en büyük camilerinden birisi olan Gedik Ahmed Paşa Oğlu Mehmet Bey Camisi, iç süslemeleri açısından sadece Üsküp'teki Yahya Paşa Camisi'ne benzeyebileceğini iddia edilen bir camidir.

E.Çelebi bahçesini de "...bir diyarda yoktur" diye övmüştür. Tadilata muhtaçtır.

Bedesten

Çandarlı İbrahim Paşa tarafından 1485 civarında yaptırılan bir eserdir. (Başka tarihler de verilmektedir.)Yanındaki cami (Eski Cami) önce kiliseye çevrilmiş, 1937'de yıkılmıştır.

Bedesten, pazar yeri, arkeoloji ve Bizans Eserleri Müzesi olarak kullanılmıştır.

Diğer

- Serez'de Bedesten'in yanında yer alan, Çandarlı Halil Hayrettin Paşa'nın 1385'te yaptırdığı "Cuma Camisi, Eski Cami, Kurşunlu Cami" gibi adlarla da anılan ***Eski Cami***,[72] 1913'te kiliseye çevrilip 1937'de yıktırılmıştır.
- 16. yüzyılın sonlarında inşa edilen ve hâlihazırda arkeoloji müzesinin deposu olarak kullanılan **Zincirli Cami**,
- 15. yy'ın ilk yarısında inşa edilen **Mustafa Bey Camisi,**
- 1385/87'de Evrenosoğlu ile Serez'i fetheden Hayreddin Paşa tarafından yaptırıldığı bilinen, ayakta kalan bir bölümü ayakkabı mağazası olarak kullanılan ***Eski Hamam*** görülmelidir.
- Batılı seyyahların hayranlıkla anlattıkları **Serez Saat Kulesi** de 1913'te yok edilmiştir.
- Şeyh Bedreddin'in türbesi yok olmuştur. Naaşından kalanlar, Mübadele yıllarında "Türk dervişlerce" İstanbul'a götürülmüştür, Sultan 2.Mahmud Türbesi avlusunda defnedilmiştir.

SELANİK

Hamza Bey Camisi

Eski adı Hamidiye Caddesi olan caddenin "eski çarşı" diye bilinen bölgesinde inşa edildi. Çok görkemli bir minareye sahip idi.

Kitabesine göre, Hamza Bey'in kızı Hafsa Hatun tarafından 1467/68'de yaptırılan bu eser, Selanik'in ilk camisi olarak da bilinir.

---

72 Bogdan Filov'un anılarından camideki talan faaliyetlerini okuyabilirsiniz.

Camiye adının verildiği kişi ise kimliği hakkında kaynaklarda çelişkili bilgiler bulunan Hamza Bey'dir.

17. yy'da büyük oranda yeniden inşa edilen, bir dönem dükkân ve sinema salonu olarak kullanılan, 1970'lerde Kızılhaç'ın kullanımına verilen cami aynı yıllarda bir depremde büyük hasar görmüştür. Depremden sonra yıllarca iskelelerle desteklenmiş vaziyette kalmıştır.

Mihrabı ile geçmeli ahşap minberi de yok edilmiştir.

İshak Paşa (Alaca İmaret) Camisi

Alaca İmaret, Fatih Sultan Mehmed Han döneminin sadrazamlarından İshak Paşa'nın (kitabeye göre "İbrahim oğlu İshak") Sultan II. Bayezid döneminde Selanik sancak beyliği döneminde, 1484 yılında inşa edilmiştir.

İshak Paşa Camisi

"Ters T" planlı (Zaviyeli-çok işlevli) yapısı, heybetli görünüşüyle müstesna bir yere sahiptir.

"Alaca" unvanını almasına sebep olan süslü minaresi 1920'lerde yıkılmıştır. 1986 yılından bu yana Selanik Belediyesi tarafından sergi, konser, vb. gibi kültürel etkinliklerde kullanılmaktadır.

Yakınındaki tarihî çeşme (Alaca İmaret Çeşmesi) de görülmeye değerdir.

Sultan Hortaç (Hortacı Süleyman) Camisi

"Rotunda" olarak da bilinir. Yapılma amacıyla ilgili farklı görüşler olan, silindirik bir şekle sahip olan ve Roma zamanından kalma "rotunda" adı verilen bir yapı, camiye dönüştürülmüştür. Camiye dönüşme tarihi bazı kaynaklarda 1583 bazı kaynaklarda ise 1591'dir. Yemen Fatihi Sadrazam Sinan Paşa tarafından bu yapı "satın alınarak" bir minare, mihrap, minber ve şadırvan ilavesi ile camiye çevrilmiştir.

Evliya Çelebi'nin İmaret Camisi'nden bahsederken *"...Kim Cami-i Hortacı dan sonra ruhaniyetli bir cami-i mübarektir."*diye bahsetmesi, mimarî ve işleviyle bu kadar değerli bir cami ile kıyaslayıp Hortacı Süleyman Camisi'ni üstün tutması, bu caminin dönemindeki kıymetini teyit eder.

Selanik Yunanlılara teslim edilmesinin hemen ardından bu caminin zarif minaresinin üzerine haç dikilmiştir.

Değerli hazîresinden günümüzde bir eser kalmasa da Ali Rıza Efendi'nin de kabrinin burada olduğu bilinmektedir.

Şeyh Hortacı Süleyman Efendi'nin türbesi de 1980'lere kadar ayakta idi.

Yapı gövdesi ile yüzlerce yıl sonra ilave dilen minarenin üste doğru daralan tasarımı, taş yapısı ve renginin uyumu, minarenin asıl yapıdan aralıklı inşa edilmesi gibi hususlar, camiye çevrilme dönemindeki vazifelilerdeki estetik kaygıya işaret etmektedir.

Yeni Cami (Hamidiye Camisi)

1963 sonrasında Selanik Arkeoloji Müzesi'nin ek binası, bugün de Selanik Belediyesi Sergi Salonu olarak kullanılan Yeni Cami, 1902 yılında yahudiliktten müslümanlığa geçen Selanikliler için inşa edilmiştir.

İtalyan mimar Vitaliano Poselli tarafından yapılmıştır. Endülüs Mimarisi de ilk görüşte dikkati çeker.

"Hamidiye Cami" olarak da bilinmektedir.

Cami, 2013 yılında Batı Trakya Türklerinin "seçilmiş müftüsü" değil de "atanmış müftü" tarafından kıldırılması şartıyla Ramazan Bayramı dolayısıyla ibadete açılmış olsa da çok geçmeden tekrar kapanmıştır.

Beyaz Kule

Hem Selanik hem de bütün bölgenin en çok bilinen eserlerinden olan bir Osmanlı eseridir. Kanunî Sultan Süleyman tarafından 1535/36'da yaptırılan bir kaleden günümüze kalan bir kuledir. 1869 ve 1904 yıllarında yapılan planlamalarla kale duvarları kaldırılmış ve Beyaz Kule tek kalmıştır.

Beyaz Kule

Balkan Savaşları öncesi dönemlerde Beyaz Kule ve civarındaki sosyal alanlar, Jön Türkler ve Millî Edebiyat Akımı'nın oluşmasında öncülük eden Ö.Seyfettin, Z.Gökalp ve A. C.Yöntem gibi isimlerin görüşme mekânlarından birisi olmuştur. Yani Kule'nin, günümüzü de etkileyen önemli cereyanlara şahitlik ettiğini söyleyebiliriz.

Şimdi olmayan kitabesinde de geçen şekliyle "Burc-u esed" yani "Aslan Kulesi" olarak da anılmıştır.

"Beyaz Kule" ifadesinin "Osmanlı'dan kurtuluş sebebiyle vaftiz edilme"ye bağlayanlar varsa da bu bilgi tarihî olarak yanlıştır. Çünkü Osmanlı döneminden kalan bazı kartpostal ve belgelerde de "Beyaz Kule" ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.

Bir müddet Selanik'teki hava savunmasını barındırması ve aynı dönemde bir üniversitenin meteoroloji laboratuvarı olmasıyla da bilinir. Bu Osmanlı eseri, günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Doğduğu Ev

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 1881'de, adresi o zamanki adı ile "Koca Kasım Paşa Mahallesi Islahhane Caddesi" olan bu evde doğmuştur. (Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Selanik Başkonsolosluğu ile aynı yerleşkededir.) Ev, 1870'te inşa edilmiştir.

Asıl girişi farklı bir yönden olup bugün kullanılmamaktadır. Ali Rıza Efendi, bu evi Atatürk'ün doğumundan birkaç yıl önce kiralamıştır. Güneye bakan evin ikinci katındaki oda, Atatürk'ün doğduğu odadır. Aile, 1888'de Ali Rıza Efendi'nin vefatına kadar bu evde kalır. Sonraki yıllarda ise bitişikteki farklı bir evde kalır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün doğduğu ev

Cumhuriyet'in 10. yılı ve Balkan Konferansı anısına 1933'te bir tabela yerleştirildi ve 1937'de de Selanik Belediyesi tarafından alınarak Türkiye'nin Selanik Başkonsolosluğu'na verildi.

10 Kasım 1953 tarihinde ziyarete açılmıştır. (Daha tafsilatlı bilgiye, Türkiye Cumhuriyeti Selanik Başkonsolosluğu internet sayfasından ulaşılabilir.)

Sultan Murad (Bey) Hamamı

Sultan II. Murad tarafından 1436/37 yılında inşa edildiği düşünülmektedir. Çifte Hamam tarzındadır. Korunmuş kitabesiyle de dikkat çeker.

Halk tarafından "Cennet Hamamı" olarak da anılmıştır. Heybeti, kadim görünüşü ve eşsiz süslemeleriyle bu unvanı aldığı düşünülebilir.

Binanın bir bölümü Arkeoloji Müdürlüğü olarak da kullanılmaktadır.

Yeni Hamam (Hüsrev Kethüda Hamamı)

Alaca İmaret'in hemen alt sokağında yer alan kadim bir yapıdır.

Yeni Hamam 16. yüzyılın sonlarında, Hüsrev Kethüda tarafından yaptırılmıştır.

1912 yılına kadar hamam olarak işlevini koruyan yapı, "çifte hamam" tarzında hizmet verdi.

1937 yılında ise satılan hamam depo, sinema salonu gibi amaçlarla kullanıldı. Hâlen restoran olarak işletilmektedir.

Musa Baba Türbesi

15. yüzyıl sonlarında inşa edilmiştir. Selanik'te ayakta kalabilen tek türbedir. Kayıtlarda Musa Baba Tepesi olarak geçen tepede cami yanında bulunuyordu. Ancak cami günümüze ulaşamamıştır. (Yerinde otopark mevcuttur.)

Kırçova ve Ohri'deki türbelerin (makamların) akıbetine uğrama ihtimali mevcuttur.

Bedesten

Fatih veya II. Bayezid döneminden (1455/59 veya 1481/1512) inşa edildiği düşünülmektedir.

Altı kubbeli ve altı bölümden oluşan Bedesten hâlen Selanik sosyal hayatının bir parçası olarak hizmet vermektedir.

Diğer

- 1864'te inşa edilen, 1903'te Bulgar komitacılarca bombalanan, 1904'te yeniden hizmete açılan *Osmanlı Bankası binası*,

- Selanik Kalesi ve yakınındaki eski mahalleler,
- 1523-1912 yılları arasında cami vazifesi gören *Ayasofya Kilisesi*,
- Evrenosoğlularının da bir melikesinin bulunduğu, Yahya Kemal'in hatıralarında da bahsettiği o dönem tarihî bir mahalleye adını veren "*Yılan Mermeri*" veya "Yarık Kaya" da görülebilir.

VELESTİN

Tesalya Bölgesi'nde yer alan bu yerleşim yerinde, Osmanlı döneminde masalsı bir şehir kurulmuş idi. (1455) Günümüzde mevcut olmasa da, o dönemden kalan etkileyici resimler, insanları bu şehri görmeye iter.

Özellikle antik dönemden bu yana bilinen su kaynağı ve" kart postallara yansıyan" tarihî cami (Cuma Camisi) manzarası dikkat çekicidir. (Osmanlı döneminde eğitim kurumları ve çarşısı da mevcut idi.)

Edward Dodwell'in Velestin tablosu (1805-Bonn Üniversitesi Ktp.) (https://islamansiklopedisi.org.tr/velestin)

ATİNA

Fethiye Camisi

1458'de Fatih Sultan Mehmed Han tarafından fethedilen, 1829/33'te Yunanlılara bırakılan Atina'da günümüze kalan iki camiden birisidir.

Kimi kaynaklar ismini fetih günlerinden, kimi kaynaklar da Girit'in 1669'da fethi dolayısıyla aldığını yazar.

Halk arasında "Pazar Camisi", "Büyük Cami" ve "Çarşı Camisi" olarak da anılmıştır.

Minaresi günümüzde mevcut değildir.

Cami yıllarca bir askerî bina içerisinde gizli kalmış, cezaevi, fırın ve dernek okulu olarak kullanılmıştır.

Dizdar (Cizdaraki) Mustafa Ağa (Hacı Mustafa) Camisi

Atina şehrinin hâlen değişmez manzarasının bir parçasıdır.

1759 ya da 1763/64'te Mustafa Ağa tarafından yaptırılmıştır. Caminin yerinde daha eskiden başka bir cami olduğu bilinmektedir.

"Aşağı Şadırvan Camisi" ve "Voyvoda Camisi" olarak da anılmıştır.

Bir süre hapishane, askerî kamp, depo ve müze olarak kullanılmıştır.

Âbid Efendi Hamamı

Atina'daki bir zamanlar mevcut olduğu bilinen üç hamamdan son kalanıdır. 15. yy'dan 19. yy'a kadar farklı ilave ve tamiratlarla günümüze kadar gelmiştir.

1960'lara kadar hamam olarak kullanıldığı bilinir. Hâlen müzedir.

YENİCE-İ VARDAR (VARDAR YENİCESİ)

Yunanistan'da tarihî olarak belki de en mühim mühim yerlerdendir. Bölgenin fethinde ve imarında esas isim olan, hatta şehrin "kurucusu" olan ***Gazi Evrenos Bey'in "Gaziler şehri" Yenice-i Vardar (Vardar Yenicesi)'daki Türbesi*** mutlaka ziyaret edilmelidir. Türbe 1886 ve 1910'da tadilat görmüştür. Son yıllarda yapılan tadilatta da türbedeki kemikler depoya kaldırılmıştır. (Maalesef bu kıymetli yapı da 30 yıl çırçır fabrikası olarak kullanılmıştır. Mübadele sonrasında da Anadolu'dan gelen Rumlara konut olarak verilmiştir.)

15. yüzyıl eseri olan ve önce tekstil fabrikası sonra da depo olarak kullanılan cami mutlaka görülmelidir. (Bu eserin ve bölgedeki birçok eserin tespitinde Prof. Dr. Heath Lowry'nin çalışmaları önemli rol oynamıştır.)

Kadim bir eser olan, mimari incelikleriyle hayran bırakan, 1963'te Kıbrıs'taki gelişmeler bahane edilerek yapılan top atışıyla büyük zarar gören Şemseddin Ahmed Bey Camisi mutlaka görülmelidir.

Evliya Çelebi'ye göre Gazi Evrenos Bey'in burada hayrat olarak yaptırdığı Kervansaray'da her gün 600 atlıya hizmet verilebiliyordu ve bu yüzlerce yıl sürdü...

Ayrıca aynı şehirdeki yadigârımız olan ***hamam, saat sulesi ve kitabesi*** de görülmelidir.

Gazi Evrenos Bey'in Türbesi

DİĞER

- Atina kale içerisinde, iki adet cami var idi ve yok edildi.
- Karaferya'da 1716 öncesinde inşa edilen Eminzade Hacı Ahmet Ağa Camisi, Karaferya Musalla Namazgâhı, sonraki yıllarda mimarisinde yapılan değişikliklerle bir Ortodoks mekânına dönüştürüldü.
- Yanya'da Ali Paşa döneminden kalma Fethiye Camisi, Aslan Paşa Camisi (Müze),
- Kesriye'de Kurşunlu Cami,
- Kandiye Veli Paşa Camisi (Müze),
- Hanya'da Mehmet Ağa Camisi,
- Rodos'ta Recep Paşa Camisi, Murat Reis Camisi ve nikâh salonu olarak kullanılan Sultan Mustafa Camisi gibi eserler görülmelidir.
- 11 Şubat 2021 günü Halkidiki (Poliyirios) ilinin Yeni Bandırma (Nea Propontida) yer alan ***Gargara (Simantra) Köyünde*** spor salonu inşası sırasında 210 adet Osmanlı mezarına rastlanmış, "kemiklerin kaldırıldığı" ifade edilmiştir. (Aslında kabristanın tespiti akabinde saygı ve medeniyet gereği yapılması gereken bellidir, ancak bu yapılmamıştır.) Bu hatıraya saygıdan dolayı bile olsa köy ve kabristan ziyaret edilmelidir.

Hanya Mehmet Ağa Camisi

Bosna-Hersek

SARAYBOSNA

Sebil (Mehmet Paşa Sebili)

"Başçarşı'nın başında" yer alır. Çarşı'nın değişmez kimliği ve manzarasıdır. Hatta Yeni Pazar gibi pek çok çarşı ve şehre ilham kaynağı olmuştur.

1753'te Mehmet Paşa (Kukavica) tarafından inşa edildiği ve Çarşı'yı saran yangınlarda zarar gördüğü bilinen eser, günümüzde de Başçarşı'yı ziyaret edenlerin başlangıç ve buluşma noktasıdır.

Sebil ve Başçarşı

Başçarşı

Osmanlı dönemi çarşıları içerisinde orijinal görüntü ve ticarî yaşamını büyük oranda sürdürebilen ender eserlerdendir. Bir başka hususiyeti ise bu tür çarşılar için çok mühim olan sokak isimleridir. Hâlen "bakırcı, saraç, çizmeci" gibi eski isimlerle anılan sokaklara sahip olması, çarşının ilk kurulduğu 15. yüzyıl havasını hissettirir.

Çeşitli yangın ve tahribata rağmen tek katlı, insanı ezmeyen mütevazı mimarisi, Türkçe kelimelere sıkça rastlanan dükkân tabelaları ile Balkan Bölgesi'ndeki benzerleri arasında öne çıkar.

Sebil'iyle, taş sokaklarıyla ve ihtiva ettiği çoğunluğu Gazi Hüsrev Bey Vakfı'na ait eserleriyle âdeta bir medeniyet abidesidir.

Özellikle Bakırcılar Çarşısı, hem sokak yapısı hem ustadan çırağa uzanan 500 yıllık geleneği hem de gözalıcı ürünleriyle mutlaka görülmesi gereken bir yerdir.

Gazi Hüsrev Bey Camisi (Begova Džamija)

Gazi Hüsrev Bey (1480!-1541), Kanunî Sultan Süleyman Han döneminde Bosna sancak beyliği yapan ve Saraybosna şehrinin "bânî-i sânî"si yani İsa Bey'den sonraki "ikinci bina edicisi/kurucusu" olarak vasıflandırılan bir şahıstır. Sultan II. Bayezid'in kızı Selçuk Sultan'ın oğlu olması hasebiyle "Sultanzade" olma sıfatı da taşır. Babası Ferhad Bey de 1485'te şehit düşmüştür.

Mohaç Savaşı'ndaki başarıları, Hırvatistan coğrafyasındaki fetihleri, Yayçe'nin geri alınması, Belgrad'ın ve Zemun'un alınmasındaki rolü ve daha pek çok muvaffakiyeti sebebiyle bölgede çok mühim bir şahsiyet olmuştur.

Gazi Hüsrev Bey dönemin kaynaklarında; âdil, vakarlı, fakirlere karşı merhametli, kıyafet konusunda özenli, ihtişamı seven, gayrimüslimlere karşı müsamahakâr bir şahsiyet olarak tanımlanır.

Saraybosna'nın şehirleşmesinde adeta temel oluşturan bir külliye (medrese, mektep, cami, hankah, han, çarşı, hamam, arasta) inşa ettirdi. (kütüphanede Türkçe, Arapça, Farsça, Boşnakça ve diğer dillerde zengin bir koleksiyon ve çok değerli Türkçe belgeler ve siciller var idi.) Bu külliyenin en temel eseri ise camidir.

Gazi Hüsrev Bey Camisi

Çok heybetli bir görünüme Gazi Hüsrev Bey Camisi 1530/31 senesinde tabhaneli (zaviyeli) cami olarak inşa edilmiştir. Hatta bu tür camilerin son örneklerindendir. Son cemaat yeri ve giriş, çok heybetli bir görünüşe sahiptir.

Evliya Çelebi, bu caminin abdest musluklarından sıcak su aktığından sitayiş ile bahseder.

İlk yapıldığında sekiz ahşap direkli bir şadırvana sahip idi. 1893'te on iki köşeli yeni bir şadırvan inşa edilmiştir.

Cami; 17. ve 19. yy'da yangından, 1990'larda ise savaştan büyük zarar görmüştür.

Cami haziresinde, caminin sağ tarafında yer alan şahideler de sanatlı işçilikleriyle görmeye değerdir.

Gazi Hüsrev Bey Türbesi

Kanunî Sultan Süleyman Han döneminde Bosna sancak beyliği yapan ve Saraybosna şehrinin İsa Bey'den sonraki "ikinci bina edicisi/kurucusu" olarak vasıflandırılan bir şahıs olan Gazi Hüsrev Bey (1480!-1541)'in türbesi, kendi yaptırdığı caminin hazîresinde yer alır.

1541'te Saraybosna'da vefat eden Hüsrev Bey, önceden yaptırmış olduğu Gazi Hüsrev Bey Camisi hazîresindeki türbeye defnedilir. Türbe, caminin yanındadır, Murad Bey türbesiyle de yan yanadır. Kapı üzerindeki kitabesinde Hicrî 948 yani 1541 tarihi yer alır. Klâsik sekizgen planlı türbe örtüsüne sahiptir. (Türbede Sultan Abdulaziz'in gönderdiği "sakal-ı şerif" ve Hz.Peygamber'in "kabr-i şerif örtüsü" de mevcuttu. Gazi Hüsrev Bey Türbesi'nde sergilenmektedir.)

Gazi Hüsrev Bey ve Murad Bey Türbesi

Murad Bey (Voyvoda) Türbesi

Gazi Hüsrev Bey Camisi'nin haziresinde, türbesinin solunda yer alır. Murad Bey (Tardiç), Gazi Hüsrev Bey'in hem yakın arkadaşı hem de kethüdasıdır.

Klis (Kilis) bölgesinin hem fethinde bulunmuş hem de sancak beyliği yapmıştır. Türbenin kitabesine göre 1545/46 yılında vefat etmiştir.

Murad Bey Türbesi adeta Gazi Hüsrev Bey Türbesi'nin, daha küçük bir benzeridir.

(Murad Bey, Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nın da ilk sorumlusu/mütevellisidir. Vakfın yönetimi sonraki yıllarda da Murad Bey'in nesli tarafından yürütülmüştür.)

Gazi Hüsrev Bey ve Murad Bey Türbesi

Gazi Hüsrev Bey (Selçukiye) Medresesi

Külliyenin en önemli eserlerindendir. Caminin karşısındadır. Caminin inşasından birkaç yıl sonra 1537/38 yılında tamamlanmıştır. Sultan II. Bayezid'in kızı ve Gazi Hüsrev Bey'in annesi Selçuk Sultan adına yapıldığı için "Selçukiye" adıyla da anılır.

"Kurşumliya" veya "Kurşunlu" medrese olarak da tanınır. 12 hücreye sahiptir. 1960'a kadar "yüksek dereceli İslam İlahiyatı" eğitiminin mekânı olmuştur.

Aynı ismi taşıyan İmam-Hatip Lisesi seviyesindeki medrese, başka bir yerde eğitime devam etmektedir.

Medresede "Gazi Hüsrev Bey Müzesi" de yer alır. Beratlar ve fermanlar görülmelidir. Gazi Hüsrev Bey Türbesi'ne Sultan Abdulaziz tarafından gönderilen Hz.Peygamber'in "kabr-i şerif örtüsü" ve "sakal-ı şerif" de sergilenmektedir.

Gazi Hüsrev Bey Hankahı

Hankahlar, dervişlerin sohbet, zikir ve bir süre ikamet için kullanabildikleri, bazen inzivaya çekildikleri mekânlardır. Yani tekkelerdir.

Birçok Osmanlı şehrinde olduğu gibi Saraybosna şehrinin kuruluş dönemlerinde de tekkelerin çok büyük bir rolü olduğu düşünülürse Gazi Hüsrev Bey Hankahı'nın önemi daha iyi anlaşılır.[73] Zira Gazi Hüsrev Bey geldiğinde zaten daha evvelce buraya gelip yerleşmiş dervişlere duyduğu saygı gereği olarak da medrese ile aynı havlu içerisine bu hankahı yaptırır. (Tekkenin Halvetî tekkesi olduğu, Bey'in de bu yola bağlı olduğu dolayısıyla yaptırdığı bilgisi de mevcuttur.)

Gazi Hüsrev Bey Hamamı

Gazi Hüsrev Bey Vakfı tarafından kesin olarak bilinmeyen bir tarihte yaptırılmıştır ve 16. yy'da Vakıf kayıtlarına girmiştir.

I. Dünya Harbi yıllarına gelinceye kadar inşa vazifesine uygun olarak kullanılan hamam, Yugoslav idaresi sırasında (1930) bir kısmı gece kulübüne bir kısmı da içki deposuna dönüştürüldüğünden mimarisinde de değişiklikler yapılmıştır.

1993-1995 yılları arasında sürüp giden Sırp hücumları ve tahripleri sonunda zarar görmüştür. Bugün sosyal faaliyetler için kullanılmaktadır. Sanat ürünleri, tarihî objeler mutlaka görülmelidir.

Saraybosna Saat Kulesi

En üst kısmında yer alan hilâliyle Saraybosna'nın Müslüman kimliği için sembolik değeri en yüksek eserlerindendir. Gazi Hüsrev Bey Vakfı tarafından 16. yy'da (Üsküp Saat Kulesi gibi) inşa edildiği düşünülmektedir.

Kare planlıdır ve 30 metre yüksekliğindedir. 1697 işgalinde, 19. yy'da, 1992-95 saldırılarında zarar görmüş ve tadilatı yapılmıştır.

Gazi Hüsrev Bey Arastası (Büyük Bedesten)

Aynı adı taşıyan Vakıf ve Külliye'nin önemli bir parçasıdır. 1537-57 yılları arasında inşa edilmiştir ve 48 bölümü vardır. (Bitişiğinde Taş Han (Taşlı Han) mevcuttu, yıkılmıştır.)

Her eser gibi 1992-95 arasındaki saldırılarda büyük zarar görmüş ve tadilatı yapılmıştır.

Moriça Han

Ahşap ve taştan iki katlı olarak inşa edilmiştir. İlk yapım tarihi kesin olarak bilinmese de Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nda 18. yy'dan itibaren görülmektedir.

Çeşitli yangın ve badireler atlatsa da günümüze ulaşabilmiştir. Günümüzde alışveriş dükkânları ve kafeleriyle Başçarşı'nın en ilgi gören yerlerinin başında gelir.

Aliya İzzetbegoviç ve bölgedeki müslümanlar için çok önemli bir örgüt olan "Genç Müslümanlar Lokali" de burada bulunmaktadır ve ziyaret edilmelidir.

---

73 Konuyla ilgili şu eser okunabilir: Ines Açşeriç-Todd (2018), Bonsna'da Dervişler ve İslam, Ketebe Yay., İstanbul.

Millî Kütüphane (Viyeçnitsa)

"Bosna'nın hafızası" olarak nitelendirilir. 19. yüzyıl sonlarında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu zamanında yönetim binası (belediye) olarak yapılmıştır. Endülüs mimarisini andırır bir yapıdadır. 1949'da kütüphaneye çevrilmiştir.

1992'de Çetniklerin (aşırı Sırp milliyetçileri) açtığı ateş sonucu çıkan ve üç gün süren yangında ülkenin ulusal arşivlerinin de bulunduğu yaklaşık 2 milyon eserin (150 binden fazlası el yazması!) yok olduğu bilinmektedir. 2014'te hizmete açılmıştır.

Fatih (Hünkâr) Camisi

Saraybosna'yı banileri Gazi İshak Bey ve Gazi İsa Bey üzerinden Üsküp ile kardeş kılan bir eserdir. Fethin simgesi ve şehirdeki müslüman yerleşiminin özüdür. 1457 yılında inşa edilmiş olsa da yaklaşık yüz yıl sonra eşkıya baskınında zarar görmüş ve 16. yy'da yeniden inşa edilmiştir.

Cami haziresindeki bir şahidenin Gazi İsa Bey'e ait olduğu bazı kaynaklarda yer alsa da bu kesinleşmiş bir bilgi değildir. Hazirede Şeyh İbrahim Türbesi yer alır.

2015 yılında TİKA tarafından restore edilmiştir.

(Aynı külliyede yer alan medrese, mektep ve yakınlardaki Fatih köprüsünden iz kalmamıştır. Şehdî Osman Efendi 1759-60 yılında yapıya bir kütüphane eklemişse de bina 1912'de yıkılmış ve kitapları Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. İsa Bey Hamamı ise 2015'te Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce tadilatı yapılıp bir otel ile beraber tasarlanmıştır.)

Fatih (Hünkâr) Camisi

Ferhadiye Camisi

16. yy'da Sancak Beyi Ferhad Bey tarafından inşa edilmiş bir Osmanlı eseridir. İnşa tarihi 1562-63 olarak geçmektedir.

İlk bakışta klasik Osmanlı camisi görünümüyle dikkat çeken caminin hazîresindeki şahideler de çok kıymetlidir.

Bölgedeki her Osmanlı eseri gibi doksanlı yıllardaki saldırılarda büyük zarar görmüş ve tadilatlarla günümüze ulaşmıştır.

Ali Paşa Camisi

Hususiyetle etrafındaki şahideler ile tam bir hafıza mekânıdır. 16. yy'da (1560-61!) inşa Budin Beylerbeyi Ali Paşa tarafından inşa edilen cami, klâsik Osmanlı mimarî görünümüne sahip camilerdendir. Kubbe kısmının doksanlardaki saldırılarda zarar gördüğü ve tadilat yapıldığı biliniyor.

Ali Paşa'nın 1557'de bu hazireye defnedildiği düşünülüyor. 1950'deki düzenlemelerde hazirenin küçültüldüğü ve Aynî Dede ile Şemsi Dede'nin mezarlarının da yer değiştirildiği biliniyor.

Haziredeki en dikkat çekici şahidelerden birisi serpuş kısmında "börk" bulunan şahidedir ve bir çok araştırmaya konu olmuştur. Giray Hanlığı'ndan birisine ait olduğu veya halk arasında "Tatar Hanı'nın oğluna" ait olduğu inancı vardır. Kesin değildir.

Başçarşı Camisi

Hususiyetle iç kısmındaki kalem işçiliği, ses akustiği ve 35 m uzunluğundaki minaresi ile dikkat çeken cami, bölgede konumu ve görünümü itibariyle en dikkat çekici eserlerdendir. 1527 tarihinde yapıldığı düşünülmektedir. Bölgedeki birçok eser gibi 1697'de zarar görür.

Sebil ve Başçarşı Camisi

Caminin boya ve kalem işleri Mehmed Paşa Muhsinovic tarafından 1762'de yenilenmiştir. Caminin girişinde bulunan kitabeye göre, 1866-1867'de cami tamirat görmüştür. Cami doksanlardaki saldırılarda da zarar görmüştür.

Vafıklar Genel Müdürlüğü'nce 2020 yılında tadilatı tamamlanmıştır.

Bakır Baba Camisi

Günümüzde tarihî görünümünü büyük oranda kaybetse de 16. yy eseridir. 1544'te Tüccar Bakır Baba tarafından inşa edilmiştir.

Avusturya-Macaristan döneminde yıkılmış ve 130 yıl sonra Bursa Büyükşehir Belediyesi öncülüğünde hayırseverlerin de desteğiyle yeniden inşa edilmiştir.

Kadimliğini, yanı başındaki asırlık çınar sergilemektedir. (Hattat Hazim Numanagiç'in eseri olan levha da görmeye değerdir.)

Umut (Yaşam) Tüneli

Kuşatma sırasında şehrin ilaç, mühimmat ve gıda ihtiyacını karşılamak için Saraybosna Havaalanı'ndan şehre 1993 yılında açılan tüneldir.

Büyük bir gizlilikle 1 m eninde, 1,5 m yüksekliğinde ve 800 m uzunluğunda inşa edilmiştir. 1995'te tünelin varlığı fark edilene kadar hizmet vermiştir.

Günümüzde müzeye dönüştürülmüştür. Ancak sadece yaklaşık 15 metrelik bir kısmı ziyarete açıktır. (Ev Şida Kolar Nine'ye aittir.)

Umut Tüneli'nin bulunduğu ev

Latin Köprüsü

Miljacka nehri üzerine ilk olarak 16. yy'da inşa edildiği düşünülen ve aynı yüzyılda yenilenen köprü, gördüğü hasar üzerine 18. yy sonlarında Abdullah Ağa tarafından yeniden inşa edilmiştir. Eşsiz manzaraya sahip bir Osmanlı eseridir.

1.Dünya Savaşı'nı tetikleyen olay olarak da bilinen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı Franz Ferdinand ve eşine yönelik olarak Gavrillo Princip tarafından düzenlenen suikastın düzenlendiği mekân olması, köprüyü dünya çapında ünlü etmiştir.

Kovaçi Şehitliği ve Aliya İzzetbegoviç'in Kabri

Fetih günlerinden bu yana kabristan olarak kullanılan bu yer, şehrin en eski hafıza mekânlarındandır. Asırların tahribatına rağmen, her biri ibret vesikası ve tapu değerinde birçok şahide yer alır.

Saraybosna'yı tüm imkânsızlıklara rağmen kahramanca savunan binlerce şehit asker ve sivil için de anıt mezar olan bu mekânda, efsanevî lider Aliya İzzet Begoviç'in ay-yıldız şeklinde tasarlanmış kabri de yer almaktadır. (Vasiyeti Osmanlı ve Bosna şehitleriyle beraber aynı mekâna gömülmektir. Şahidenin Fatiha bölümünün üst kısmında yer alan "Allah'a yemin olsun, köle olmayacağız!" sözü ibretliktir.)

Mevlevî Tekkesi de kabristan yakınlarında yer alır.

Mevlevîhâne (Kovaçi Şehitliği ve Aliya İzzet Begoviç'in Kabri)

Saraybosna Mevlevîhânesi

Kovaçi Şehitliği ve Aliya İzzetbegoviç'in kabrinin yakınında bulunur. İshak Bey oğlu İsa Bey tarafından 1462 yılında inşa edildiği düşünülmektedir.

Yugoslavya döneminde 1950'lerde başlatılan büyük kültür yıkımından nasibini alıp yıkılan tarihî Saraybosna Mevlevihanesi, Selçuklu Belediyesi'nin maddi desteği ve TİKA'nın çalışmaları ile yeniden inşa edilmiştir (2013).

Mevlevîhâne (Kovaçi Şehitliği ve Aliya İzzet Begoviç'in Kabri)

Diğer

- Vakıf kayıtlarında yer alan ***Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi***, günümüzde mevcut değildir. Ancak Hünkâr cami yakınında isim olarak varlığını sürdürmektedir. On binlerce yazma ve matbu eser barındıran değerli bir kütüphanedir.
- UNESCO'nun Dünya Mirası Listesi'ne aldığı acı bir hatıra olan ve 1992-95 yılları arasında atılan bombaların izlerine kırmızı boya (reçine) ile bırakılan izler olan ***"Saraybosna Gülleri"*** diye anılan sembolik mekânlar da görülebilir. (Önceleri 100'den fazla iken sayısı şehir genelinde 12'ye düşürülmüştür.)

- 5 Şubat 1994 ve 28 Ağustos 1995'te en kalabalık olduğu saatlerde Sırp Topçuları tarafından özellikle hedef alınarak vurulan ve birincisinde 68 vefat 144 yaralanma ikincisinde ise 37 vefat 90 yaralının olduğu ***Markale Pazarı Katliamları'nın mekânı olan Pazar yeri*** de mutlaka ziyaret edilmelidir.
- Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş olsa da yüzyıllar içerisinde birçok değişiklik gören ***Saraybosna Kalesi*** (Beyaz Kale-Sarı Kale) bölgeleri gezilmelidir. Özellikle de ***Aliya İzzetbegoviç Müzesi*** mutlaka görülmelidir. (Bir zamanlar var olduğu bilgisini Evliya Çelebi'den edindiğimiz Fatih Camisi günümüze ulaşamamıştır.)
- Saraybosna'da; Luçevica Camisi, Vrbanjuşa (Saraç Ali) Camisi, Arebi Atik (Arabova) Camisi, Şeyh Feraha Camisi gibi pek çok cami ziyarete değer güzelliktedir.
- Avusturya-Macaristan İmparatorluğu zamanında inşa edilmesi planlanan Belediye binası için evinin yerini "aynen Miljacka nehrinin karşısına taşınması şartı" ile veren bir Boşnak'ın evi olan ***"İnat Evi"*** de hikâyesiyle dikkat çeker.

TRAVNİK

Süleymaniye/Süleyman Paşa Camisi (Alaca Cami)

Kalkandelen'de ve Üsküp'te (İshak Paşa C.) gördüğümüz benzerleri gibi ince işçilikli zarif süslemelerinden dolayı "Alaca Cami" adıyla da anılmaktadır. 1463'te Fatih tarafından fethedilen ve "Vezirler Şehri" olarak da anılan Travnik'in en güzide eserleri arasındadır. Alt katındaki günümüzde de faal olan Bedesten ile hayatın içerisinde olan bir eserdir.

Travnik Süleymaniye Camisi

Bugün Alaca Cami'nin olduğu alandaki ilk cami 16. yüzyılda Gazi Ağa tarafından inşa edilmiş ve harap olmasıyla 1757'de Bosna Veziri Kamil Ahmed Paşa tarafından aynı yere daha büyük bir cami yapılmıştır. 18. yy'da Ahmet Paşa, 1816'da da Süleyman Paşa (Vezir) tarafından yenilenmiş ve süslemeleri zenginleştirilmiştir.

Cami avlusundaki-doğu tarafındaki 1839 tarihli çeşme de görülmelidir. Tadilatı 2019'da Vakıflar Genel Müdürlüğünce tamamlanmıştır.

Travnik Kalesi

Travnik'i Yahya Kemal'in şehirlere bakış açısıyla, yani tepeden bakarak özümsemek usulüyle anlamak isteyenler için ilk mekân, Travnik Kalesi olmalıdır. 1660'ta Travnik'i zi-

yaret eden Evliya Çelebi bu şehri "*cennet bahçeleri kadar güzel bir yer*" ve "İrem bağı" diye vasıflandırmaktadır. (Travnik âşığı merhum Prof. Dr. Haluk Dursun Hoca da şehrin 17 minaresine dikkat çeker.)

Fatih Sultan Mehmet'in şehri fethi öncesinde inşa edilmiş olsa da fetihten sonra neredeyse tamamen yenilenmiştir.

Müze olarak kullanılan kule ve Sultan II.Bayezid'in yadigârı olan, hem 1903'teki yangın hem de ilgisizlikten yıkık vaziyette olan cami kalıntıları ve minaresi mevcuttur.

Travnik Kalesi

Mehmet Kukaviç Paşa Saat Kulesi

Bütün sadeliğine rağmen Travnik'e Osmanlı şehri kimliği katan eserlerdendir. Hacı Ali Bey Camisi'ni de inşa ettiren Bosna Valisi Mehmet Kukaviç Paşa tarafından 18. yy'da inşa edilmiştir.

Kitabesine göre Süleyman Paşa tarafından 1817-18 yılında tadilatı yapılmıştır.

Elçi (Hacı) İbrahim Paşa (Fevziye) Medresesi

Günümüzde de kuruluş amacına yakın bir yolda nesiller yetiştiren bu eğitim kurumu, 1705/06 yılında Hacı İbrahim Paşa tarafından inşa edilmiştir. Halvetî Tekkesi ve cami ile beraber yaptırıldığı (külliye) bilinmektedir. Bu eserler bugün bulunmamaktadır. Hacı İbrahim Paşa 1699'da Avusturya'ya "elçi" olarak gönderilmiş zekâ ve yeteneğiyle dikkat çekmiş bir devlet adamıdır.

TİKA tarafından tadilatı yapılmıştır.

Hacı Ali Bey (Saat) Camisi

Saat Kulesi'ne yakınlığı dolayısıyla halk arasında "Saat Camisi" olarak da anılır. "Bânî-i Sânîsi" yani ikinci inşa edicisinin adıyla anılan eserlerdendir.

Bosna Valisi Mehmet Kukaviç Paşa tarafından 1757'de inşa edilmiş, yangın sonrasında 1763 yılında Hacı Ali Bey tarafından yenilenmiştir. Bundan dolayı yenileyicisinin ismiyle anılır.

Camiye karakter veren bir hususiyet, cephesindeki yeşil ağırlıklı işlemedir. (Cami, değerli bir hafıza mekânı olan haziresiyle de dikkat çeker. Hususiyetle Bosna mücadelesinde yardıma gelen ve 1992 yılında şehit düşen Selami Yurdan'ın kabrinin de bu hazirede olması, geniş kitleler için ziyaret vesilesi olmaktadır.)

Hasan Ağa Camisi (Yeni Cami)

Travnik Kalesi ve Varoş Camisi yakınlarında büyük bir hazîre içerisinde bulunmaktadır. 1549'da Hasan Ağa tarafından inşa edilen cami, "Yeni Cami" adıyla da anılır.

1785'te inşa edilen Bosna Beylerbeyi Defterdar Silahdar Abdullah Paşa türbesi mutlaka görülmelidir. (Türbe 2003 yılında Bosna-Hersek Türk Tabur Görev Kuvvet Komutanlığı tarafından restore edilmiştir.)

Varoş Camisi

Travnik Kalesi'nin hemen alt kısmında farklı mimarîsiyle dikkat çeker. 16. yüzyılın başında ahşap ve kerpiçten inşa edilmiş, çatı kaplaması olarak "padavra" kullanılmıştır.

Varoş Camisi, Ziba Hatun tarafından 1906'da yeniden yaptırılmıştır. (Bölgedeki Osmanlı sonrasında yenilenen bazı eserler gibi Arap-Endülüs tarzında yenilenmiştir.)

Travnik Kalesi'nden... Varoş Camisi, Hasan Ağa Camisi, Saat Kulesi gibi eserler görünmektedir.

Diğer

- Travnik Şehir Müzesi'nde yer alan bazı kitabeler görülmelidir.
- Travnik Ortodoks Kilisesi, 19. yy'da Osmanlı hükümetinin izniyle bir Müslüman arazisi üzerine inşa edilmiştir.
- Hem tarihî şahideleri hem de son döneme ait mezar taşlarıyla, 19 adet vezir kabriyle Taravnik Müslüman kabristanları da mutlaka ziyarete edilmelidir.
- Travnik'te hâlâ canlı bir tasavvufî bir hayat olduğu bilinmeli ve müslüman mahallelerindeki tekkeler ziyaret edilmelidir.

AHMİÇİ CAMİSİ/KÖYÜ (116 ŞEHİT)

Her birisi bir masum ve mazlum şehidi ifade eden "116" rakamıyla özdeşleşmiş bir köydür.

Nüfus olarak Hırvatların çoğunlukta olduğu köy, Saraybosna'dan Travnik'e giden yol üzerinde Vitez şehri yakınlarındadır.

16 Nisan sabah namazı vaktinde (05.30'da) cemaat camideyken roketli saldırı başlamıştır. Hem imam hem de cemaat şehit edilmiş daha sonra da halk ateş altına alınmış ve evler ateşe verilmiştir. 11'i çocuk, 32'si kadın olmak üzere toplam 116 kişi şehit edilmiştir.

(Cami üzerine yıkılan minare (Türkiye yenilemiştir.) ile birlikte en acı manzaralardan birisi de, fırın içerisinden yanan naçiz bedeni çıkarılan 3 aylık bir bebektir.)

Ahmiçi Köyü Camisi'nin saldırı sonrası hâli. (Cami içerisinde sergilenen bir tablodan…)

KONJİC

Vardaçka (Mehmed Çavuş!) Camisi

Yanıbaşındaki kilise ile aynı sokaktadır. 1622/48 yılları civarında (1945!) inşa edildiği düşünülmektedir. 2.Dünya Savaşı yıllarında depoya çevrilmiştir. 1971'de Müslüman halkın gayretleriyle yeniden ibadete açılır.

1990'lı yıllardaki saldırılarda havan topu ile minaresinin yarısı yıkılmıştır. (1996 yılında İslam Birliğince alınan karar gereği onarılmamış, ibretlik olarak bırakılmıştır.)

Hâlen yıkık minaresiyle âdeta bir ibret vesikası görünümündedir.

Yunuz (Yunus) Çavuş Camisi

Genellikle yakınındaki güzel Osmanlı eseri olan Konjic Köprüsü için ziyaret edilen şehrin bazen bu köprünün gölgesinde kalan/bırakılan en nadide eserlerinden birisidir. Bölgenin en eski eserlerindendir. 1579'da Yunus Çavuş tarafından inşa ettirilmiştir.

Hususiyetle hazîresindeki çok kıymetli tarihî şahideleriyle mutlaka ziyaret edilmesi gereken bir eserdir.

Bu şahideler sıra dışı başlıklara sahiptir.

Konjic Köprüsü

Bosna-Hersek'in Hersek bölgesinin en mühim ve en güzel eserlerinden birisidir. "Yeşil, Gök ırmak" anlamına gelen Neretva Irmağı'nın iki yanına kurulmuş olan Konjic'e kadim değer katan az sayıda eserden bir tanesidir.

*Konjiç K*öprüsü ve Yunuz Çavuş Camisi

Başlangıçta ahşap bir köprü olarak 1570'te Hacı Karagöz tarafından inşa edilmiş olsa da 1682/83'te Blagajlı Hacı Ali Ağa tarafından bu kadim görüntüsüne kavuşturulmuştur.

Köprü, üzerinde "namazgâh" olarak nitelendirilen kıblegâhın bulunduğu ender eserlerdendir. (Üsküp'teki Fatih Köprüsü gibi.)

MOSTAR

Mostar Köprüsü

Selanik'in simgesi olan Beyaz Kule ve Üsküp'teki Saat Kulesi ile yakın dönemlerde inşa edilmiştir. Tıpkı bu eserler gibi, yüzlerce yıldır içerisinde bulunduğu şehrin sembolü olmuştur. "Hilal"in en kadim ve meşhur sembol olduğu bölgede, hilal görünümündeki yapısıyla bir köprüden çok daha fazla anlamlar ihtiva eder. Neretva Nehri'nin iki yakasını (Boşnak-Hırvat bölgeleri) yüzyıllarca yıl bir araya getirmesiyle "birliğin", uğradığı saldırıyla da acı gerçeklerin simgesi olmuştur.

1566 yılında Kanunî Sultan Süleyman döneminde, bizzat padişahın emriyle, Mimar Sinan'ın yetiştirdiği bir mimar olan Mimar Hayreddin marifetiyle Neretva Nehri üzerine inşa edilmiştir. 21 metre yüksekliğinde (su yüzeyinden-değişken) 29 metre genişliğindedir.

Mostar Köprüsü

8 Kasım'da Hırvat topçularının başlattığı top atışlarının devamı olarak 9 Kasım 1993'te Mostar Köprüsü de bombalanmış ve yıkılmıştır. 1997'de başlatılan uluslararası girişimler ve Türkiye'nin de desteğiyle bir Türk şirketi tarafından yeniden inşa edilmiştir. Nehre gömülmüş birçok orijinal taş da çıkarılıp kullanılmıştır. (2004)

Köprünün, şehrin ismindeki ve kaderindeki payı kadar geleneklerinde de payı vardır.

Genç erkeklerin nişanlılarına cesaret gösterisi yapmak için yaptığı atlayış (kırlangıç atlayışı) zamanla uluslararası bir aktiviteye de dönüşmüştür.

Köprünün iki kenarında Kanuni tarafından yaptırılmış iki de "Kule/kale" bulunur. Bu eserler de, 17 ve 18. yy'da haricen 20. yüzyıl ortalarında tadilat görmüştür.

1878'e kadar bu güzide Osmanlı eseri "minare" görevi de gördüğü, yani üzerinde ezan da okunduğu bilinmektedir.

Koski Mehmet Paşa Camisi

En güzel Mostar Köprüsü manzarasının izlenebildiği mekân olarak ünlense de, asıl güzelliği mimarîsinde, taş işçiliğindedir.

Mostar Köprüsü, Eğri Köprü, Kule/kaleler ve diğer taştan yapılarla birlikte Mostar şehrinin Ekrem Hakkı Ayverdi'nin ifadesiyle "efsanevî bir mânâ ve ruh kazanmasında" bu caminin çok mühim bir yeri vardır.

Sokullu Mehmet Paşa'nın vakavüvisi Koski Mehmet adına 1618'de inşa edilmiştir. (Koski Mehmet Bey 1611'de vafat ettiği için cami inşaatı kardeşi tarafından tamamlanmıştır.)

Caminin 98 basamaklı minaresinin manzarası, ziyaretçiler tarafından çok ilgi görmektedir. Sekiz köşeli şadırvan ile haziredeki kadim şahideler hususî alakayı hak eder.

Bir başka tarihî değer de hazîredeki 1733 tarihli Şeyh İshak Efendi türbesidir. Arap harfli Boşnakça kitabesinde "*Burada Derviş Şeyh İshak diye tanınan iyi bir adam yatmaktadır. 1737'de vefat etmiştir.*"yazmaktadır.

Cami, bölgedeki bütün eserler gibi doksanlı yıllardaki saldırılarda büyük zarar görmüş ve 2001'de tadilatı yapılmıştır.

Koski Mehmet Paşa Camisi

Karagöz Bey Camisi ve Külliyesi

Cami, Kanunî Sultan Süleyman döneminde sadrazamlık yapan Rüstem Paşa'nın kardeşi olan Hacı Zâim Mehmet Bey tarafından, kitabesine göre 1558 yılında inşa edilmiştir. Mehmet Bey, "Kara Göz" adıyla da tanınır.

O dönemde meşhur olan Dubrovnikli taş ustalarına inşa ettirilmiştir.

Külliyenin bir bölümü olan medrese de caminin avlusunun kuzeydoğu yönünde kalır. Medresenin bir büyük odası kütüphanedir. (Kitaplar başkentteki Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde korumaya alınmıştır.)

Sekizgen şadırvan, değerli şahidelerden oluşan hazîre ve avlu duvarının üzerinde yer alan çeşme de külliyenin diğer parçalarıdır.

Medrese, doksanlı yıllardaki savaş döneminde evsizler için sığınma mekânı olarak kullanılmıştır.

Saat Kulesi

Nasuh Ağa Camisi'nin yakınlarındadır.

1600'lü yılların başlarında Fatma Kadın tarafından inşa ettirildiği rivayet edilmektedir. 1838'de Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa Rıdvanbegoviç'in hediye ettiği 250 kg ağırlığındaki bir çan kuleye yerleştirilmiştir.

(Karşısında; "Mostar Hersek Müzesi" olarak kullanılan, Yugoslavya'nın eski Başbakanı Cemal Biyediç'in evi bulunur.)

Mostar Saat Kulesi ve Müze

Şeyh Mahmud Baba Türbesi

Koski Mehmet Paşa Camisi'ne 50 metre mesafede, kitabesi maalesef yok edilmiş olan, Şeyh Mahmud Baba'nın türbesi yer almaktadır.

Döneminde mühim bir şahıstır. Koski Mehmet Paşa Camisi'nin ilk imamı, külliyedeki Halvetî Tekkesi'nin ilk şeyhi idi. 17. yy'da vefat ettiği tahmin edilmektedir.

Eğri Köprü (Küçük Mostar Köprüsü)

Mostar Köprüsü'nden daha önce 1558'de inşa edildiği düşünülmektedir. Neretva Nehrini oluşturan kollardan birisi olan Rodobolja deresi üzerine kurulmuştur.

Radobolja deresinin Neretva'ya karışan dar ve küçük bir kanyonunda yer alan tek gözlü ve küçük bir taş köprüdür.

2000 yılında selde zarar gören köprü 2002 yılında yenilenmiştir.

Eğri Köprü (Küçük Mostar Köprüsü)

"Küçük Mostar Köprüsü" olarak da anılan Eğri Köprü'nün, büyük köprü için bir "deneme" olduğu bilgisi de mevcuttur.

Nasuh Ağa Camisi

Nasuh Ağa Camisi'nin yapım tarihi 1564 olarak bilinmektedir. Nasuh Ağa Mostar'da değirmen, okul, dükkân gibi eserler de bırakmıştır.

Cami, saat kulesi ve şehitliğe yakın konumdadır.

Bireysel ve toplu ibadete açıktır.

Nasuh Ağa Camisi

Keyvan Kâhya Bey (Tabakhane) Hamamı

Keyvan Kâhya Camisi ve Medresesi 1553 yılında yapılmış olduğu için hamamın da aynı/yakın tarihte inşa edildiği söylenebilir.

Hamam Hacı Kurt Camisi'nin yakınlarındadır. Bugün sergi amaçlı kullanılmaktadır.

Hacı Kurt (Tabakhane) Camisi

Keyvan Kâhya Bey (Tabakhane) Hamamı'nın karşı tarafında, Mostar Köprüsü'ne yaklaşık olarak 100 metre mesafededir.

16. veya 17. yy'da inşa edilmiştir. Hacı Kurt ailesince inşa edilse de yakınında bulunduğu Tabakhane'den dolayı bu adla anılmaktadır ve alt kısmından akarsu geçmektedir. Umumî ibadete kapalı olup, bireysel ibadet mümkündür.

Sinan Paşa Camisi (Atik Cami)

Neretva nehrinin sol yakasında Mostar Köprüsü'ne yaklaşık 300 metre mesafede bulunmaktadır. Hersek Sancakbeyi Sinan Bey tarafından 1473'te yaptırılmıştır.

Eski Yugoslavya'daki rejim tarafından 29 Aralık 1949'da yıkılmıştır. (1947-1955 yılları arasında, Mostar kentinde 11 cami yıkılmıştır.)

Caminin yenilenme çalışmaları 2014 yılında başlamıştır.

Diğer

- 1620 yapımı olan ve 2002'de yenilenen ***Hacı Tere Yahya Camisi*** mutlaka görülmelidir.
- 17. yy'da yapılmış olan ***Muslibegoviç Konağı***, 18. yy'dan kalma ***Bişçeviça Konağı,*** 16. yy'dan kaldığına inanılan ***Kaytaz Konağı*** mutlaka görülmelidir.
- Sosyalist Yugoslavya döneminde yıkılmış olan ve yenilenen ***Nazır Ağa Camisi*** görülmelidir.

POÇİTEL

Poçitel Kalesi

Stratejik konumuyla tarih boyunca önemli bir hafıza mekânı olmuştur. Kalenin ilk olarak Adriyatik sahilinden Saraybosna'ya uzanan yol üzerinde Neretva nehrinin doğu kıyısı/yakasında 14. yy'da ilk Bosna kralı olan Tvrtko tarafından inşa edildiği düşünülmektedir.

Poçitel ve Poçitel Kalesi

Hersek-Neretva Kanyonu'nda bulunan Poçitel, Osmanlı Devleti tarafından 1471'de fethedilmeden önce bir kale olarak mevcut idi. Osmanlı Devleti tarafından fethinden sonra cami, medrese, han, saat kulesi gibi pek çok eserle donatılarak kasaba görünümü almıştır.

1993 yılında Hırvatlarca büyük hasar verilmiştir.

Hacı Ali (Şişman İbrahim Paşa) Camisi

Cami kadar bahçesindeki tarihî servi ağacıyla ve kitabe kalıntılarıyla da dikkat çeker. Kare formunda 16. yy'da inşa edilmiş olan eser, klâsik Osmanlı mimarî tarzındadır. 1562/63'te Hacı Ali tarafından inşa edilmiştir. Özellikle kapı, ahşap işçiliğiyle dikkat çekicidir.

1990'lı yıllarda caminin minaresi hedef alınmış ve Ahmiçi Camisi'nin benzeri bir talihsizlikle minare son cemaat yeri üzerine düşmüştür. İki binli yılların başında tadilatı yapılabilmiştir. Her şeye rağmen caminin ana yapısında birçok kısım orijinalliğini korumayı başarmıştır.

Poçitel Camisi ve tarihî servi ağacı[74]

Diğer

- İbrahim Paşa Medresesi, İbrahim Paşa Hanı, Saat Kulesi ve bölge mimarîsi ile Osmanlı konut mimarîsini birleştiren konakları mutlaka görülmelidir.

---

74 Dr. Genç Osman Geçer'e teşekkürlerimizle.

BLAGAY (BLAGAJ)

Blagay (Balagaj) Tekkesi

İçerisinde metfun olduğuna inanılan Sarı Saltuk'a atfen "Sarı Saltuk Tekkesi" veya sonradan verilen bir isimle "Alperenler Tekkesi" gibi isimlerle de anılan ve Buna nehrinin kaynağına inşa edilmiş bir tekkedir. İlk yapım tarihi kesin olarak bilinmese de Bosna'nın İslamlaşması sürecindeki ve hâlihazırda bu sürecin devam etmesindeki önemi yadsınamaz.

Tekkenin üst katında Sarı Saltık ve Âşık Paşa'ya ait olduğu belirtilen makamlar yer almaktadır. Sarı Saltık'ın İznik, Manisa, Kosova, Ohri, Arnavutluk gibi birçok yerde makamı olduğu bilinse de hakikî türbe olmaya en yakın yerin Romanya-Babadağ'daki mekân olduğu bilinmektedir.

Tekkede günümüzde de Nakşibendî dervişlerince belirli dönemlerde "Mevlit ve Zikir Günleri" faaliyeti tertip edilmektedir.

Blagay Tekkesi

Blagay Sultan Süleyman Camisi

Hem cami hem de hazîresi kültür tarihi ve bölge açısından çok değerlidir. 1520/21 yıllarında Kanunî Sultan Süleyman adına inşa edilmiştir. Doksanlı yıllarda geçirdiği sıkıntılı günlere rağmen hâlen ibadete açıktır. Cami hazîresindeki ve civardaki 373 adet mezar taşı "tapu" niteliğindedir.

Blagay Kalesi

Buna Nehri'nin kaynağı ve tekkeden yaklaşık 250 metre kadar yükseklikte ulaşımı zor bir eserdir. Şehrin ve yaşamın tekke ve nehir boyuna kaymasıyla ve zamanla önemini yitirmiştir. Olağanüstü manzarasıyla dikkat çeker.

Diğer

- Blagay'da Han ve iki adet köprü (Karagöz Bey ve Leho) değişime uğrasalar da yüzlerce yıllık geçmişe sahip Osmanlı eserleridir.

USTULÇE (STOLAÇ)

Hünkâr (Sultan Selim) Camisi

Osmanlı kayıtlarında "İstolaç", "Ustulçe" gibi adlarla yer alan Stolaç'ta Evliya Çelebi 4 mihrabın (cami-mescidin) varlığından haber verir.

Stolaç Hünkâr (Sultan Selim) Camisi yapım tarihi için 1512 ve 1519 olmak üzere iki ayrı tarih verilmektedir. 1788/89'da genişletilmiştir. Doksanlı yıllarda Çetniklerce havaya uçurulmuş ve 2003'te yeniden inşa edilmiştir.

Hünkâr Camisi (aa.com.tr)

Dıştan taş görünümü, yöreye özel çatı mimarîsi, içerisindeki ahşap işçiliği ve duvarlarındaki süslemeleriyle sadece müslümanların değil bütün dinlerden insanların hayran kaldığı bir eserdir.

(Cami havaya uçurulduktan sonra alem'i, insaflı bir Sırp tarafından korunarak caminin yenilenmesinin ardından teslim edilmiştir.)

Şariç Han (Stolaç Misafirhanesi)

İlk olarak 16. yüzyılın sonu 17. yüzyılın başlarında Osmanlı valisi Silahtar Hüseyin Paşa Şariç tarafından yaptırılmıştır.

Bölgedeki birçok Osmanlı eseri gibi doksanlı yıllarda yıkılmıştır.

TİKA tarafından 2013 yılında başlanan restorasyon çalışmasıyla yenilenmiştir.

Sefer Ağa Begoviç Camisi

Saat kulesini andıran minaresiyle dikkat çeker. Stolaç'a 21 km mesafedeki Dabrica köyünde bulunmaktadır.

1610/11'de Yeniçeri Sefer Ağa tarafından inşa edilmiştir. 1993'te yıkılmış 2012'de yenilenmiştir.

Minarenin ilk olarak 15 metre yüksekliğinde inşa edildiği ancak 1889 yılındaki fırtınada yıkıldıktan sonra minare boyunun kısaltıldığı bilinmektedir.

Hususiyetle mihrabının taş yapısı dikkat çekicidir.

Stolaç Saat Kulesi

Günümüzde Stolaç'ın en değerli sembollerindendir. 17. yüzyıl sonlarında inşa edildiği düşünülmektedir.

Avusturya-Macaristan hâkimiyeti zamanında zarar görmüş, 1930'larda da harap olmuştur.

Diğer

- Stolaç'ta ***Sarıca İsmail Kaptan Camisi*** etkileyici taş mimarîsiyle mutlaka görülmelidir.
- Stolaç'ta ***Hacı Salih (Meydan) Camisi*** ve yakınındaki güzel ***taş köprü*** mutlaka görülmelidir.
- Stolaç'ta sıradışı mimarîsiyle ***Hacı Salih Bure Camisi*** (1732/33) mutlaka görülmelidir.

MAGLAY

Zenica-Doboy'a bağlı Maglay'daki ahşap ***Fazlı Paşa Camisi,*** fetih sonrasında Maglay'da yapılan ilk cami olma özelliği taşımaktadır.

Müslümanlar çoğalınca halk arasında ***"Kurşunlu Cami"*** adıyla anılan bu eser Yusuf Paşa tarafından kendi adına inşa edilmişti.

Sırp ve Hırvatlar tarafından düzenlenen saldırılarda kubbe ve minaresi zarar görmüştür.

TİKA tarafında 2015'te tadilatı tamamlanarak ibadete açılmıştır.

Maglay Kurşunlu Cami

TREBİNYE

Arslanağa (Sokullu) Köprüsü

1466'da Osmanlı Devleti'nce fethedilen, Karlofça Antlaşması'ndan sonra bir şehir hâline gelen ve hâlen Hersek Bölgesi'nin önemli merkezlerinden olan Trebinye'de, Sokullu Mehmed Paşa'nın genç yaşta vefat eden mahdumu (oğlu) Kurt Kasım Bey için 1573/74'te inşa edilen güzel bir köprü bulunmaktadır. (Beraberinde bir kervansaray da inşa edilmiş idi.)

1970-72 yıllarında yapılan baraj gölü inşası nedeniyle daha yüksek bir yere (3,5 km batıya) taşınmıştır.

Arslanağa Köprüsü

Osman Paşa Camisi

Osman Paşa 1726'da (medrese, saat kulesi, imarethane ile birlikte) inşa ettirmiştir. 1992-95 yıları arasında büyük zarar görse ve Trebinje'deki diğer cami ile birlikte izleri silinmeye çalışılsa da savaş sonrasında yenilenmiştir.

TUZLA

Hacı Hasan (Çarşı) Camisi

Çarşı Camisi

16. yy'da yapıldığı bilinmektedir. Ancak son yıllarda tadilat görmüştür. 1794/95 tarihinde de Hacı Hasan tarafından yenilenmiştir.

Heybetli girişi ve minaresi ile Tuzla şehir merkezinin müslüman ve Osmanlı kimliğini temsil etmektedir.

Karşısındaki "Osmanlı Çeşmesi" de bu temsile destek olmaktadır.

Behram Ağa (Atik Behrem Bey) Camisi

Tuzla'daki Behram Ağa (Atik Behrem Bey) Camisi, sıra dışı mimarîsi, minaresi ve iç süslemeleriyle dikkat çeken bir eserdir. Yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 1871 yangınında zarar görmüş, 1888'de yenilenmiştir. İlk yapıldığında kubbeli olduğu bilinmektedir.

Kalkandelen'deki Paşa Camisi gibi "Alaca" unvanını hak edecek derecede süslü bir cami olsa da bu süslemeler klâsik tarzdan çok farklıdır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yenilenmektedir.

Turalı Bey Camisi

Tuzla şehrinin sembolü olarak görülen bir eserdir.

Turalı Bey, Tuzla kentinin banisi olarak bilinir. Cami, Turalı Bey tarafından 1572 (Bazı kaynaklara göre 1571) yılında yaptırılmıştır. Tarih boyunca birçok kez restorasyondan geçmiştir.

1967'de yenilendiği bilinen cami, 2014 yılında son olarak tadilat görmüş ve ibadete açılmıştır. (Caminin gördüğü tadilatlara Türkiye tarafından büyük destek sağlanmıştır.)

Turalı Bey Camisi

Hüseyin Çavuş (Cin) Camisi

Hüseyin Çavuş (Cin) Camisi, Tuzla'daki en dikkat çekici eserlerdendir. Ahşap minaresi, son cemaat yeri ve sıra dışı mimarîsi esere değer katmaktadır.

Cami hazîresinde birçoğu yok edilmiş olsa da zamana direnen kadim şahideler de görülmelidir.

Diğer

- Tuzla'da; ***Eski (Stara Cami) Moluşka Camisi, Jala Cami*** gibi eserler de ziyaret edilmelidir.

YAYÇE (JAYCE)

Yayçe Kalesi

Evliya Çelebi, "*Yayçe'yi görmeyen bu eğri suratlı dünyada hiçbir şey görmüş değildir.*" der.

22 metre yükseklik (1990'lardaki havan saldırıları öncesinde 30 m idi) ve 18 metre genişliğe sahip şelalenin (Pliva Şelalesi) heybetini, asırlara meydan okuyan Yayçe Kalesi ziyadeleştirir.

Yayçe, ilk defa 1463'te fethedilse de elden çıkmış ve kesin olarak Mohaç Zaferi sonrasında 1528 yılında Kanunî Sultan Süleyman döneminde tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

Kaleye Travnik Kapısı'ndan girince 17. yüzyıl yapısı ***Ömer Efendi Konağı*** görülür. Yakınındaki Osmanlı Çeşmesi ve kitabesi, Esma Sultan Camisi gibi pek çok eser kaleden görülebilir.

Not: *Bugün "Meryem Ana Kilisesi ve Aziz Luka Çan Kulesi" olarak anılan eser de Yayçe'nin Süleyman ya da Fetih Camisi adıyla anılan ve yüzyıllarca cami olarak kullanılan mekândır.*

Esma Sultan Camisi

Esma Sultan Camisi'nin 1750 yılında (Bazı kaynaklarda 1760!) Esma Sultan tarafından, "söylenenlere göre hastalığından kurtulma vesilesi olsun diye" inşa ettirildiği düşünülmektedir. Yüzyıllarca kalenin en güzide eseri olmuştur.

1993'teki saldırılarda neredeyse tamamen yıkılan eser, 2003'te yenilenmiştir.

Esma Sultan Camisi hazîresindeki şehit listesi ibretliktir.

Esma Sultan Camisi

BİHAÇ

Fethiye Camisi

Fethiye Camisi, günümüzde de Bihaç'ın en ünlü mekânlarından biridir.

1593-1606 Osmanlı-Avusturya Savaşları'nın arefesinde Bosnalı Derviş (Telli/Gazi) Hasan Paşa 1592'de şehri ve kaleyi almıştır. Zaferin ardından Dominikler tarafından inşa edilen Aziz Antal Manastırı camiye çevrilmiştir ve Fethiye Camisi adını almıştır.

Cami ve civarı şehrin Osmanlı dönemindeki merkezi olmuştur.

Fethiye Camisi

Diğer

- Bihaç'ta meçhul bir askere ait olduğu düşünülen ***Taş Türbe***, yaklaşık 300 yıl boyunca Osmanlı Devleti tarafından askerî üs olarak kullanılan ***Kaptan Kulesi (Yüzbaşı Kulesi***) ve ***Müslüman Kabristanı*** da ziyaret edilebilir.

BANYA LUKA (BANALUKA)

Gazi Ferhat Paşa (Ferhadiya) Camisi

1579'ta Avusturya-Macaristan ile yapılan mücadeleler sırasında alınan bir fidye parasıyla yapıldığı söylenmektedir. Gazi Ferhad Paşa, Sokullu Mehmed Paşa'nın memleketi olan Sokol köyündendir. Tarihçi İbrahim Peçevi'nin dayısıdır. Caminin bir külliye ile birlikte yapıldığı bilinmektedir. (Gazi Ferhad Paşa'nın yanında tarihçi Gelibolulu Âlî Mustafa Efendi de bulunuyordu ve 1574-1575 yıllarında bu şehirde "Zübdetü't-tevârîh" adlı eserini yazmıştır.)

Cami, 7 Mayıs 1993'te neredeyse tamamen yıkılmıştır. Orijinal görünümüne dikkat edilerek 2016 yılında Türkiye'nin büyük desteğiyle TİKA tarafından yeniden inşa edilmiştir.

Turkuaz ve kırmızı ağırlıklı süslemeleri ve göz alıcı şadırvanıyla dikkat çeker. Cami hazîresinde banisinin türbesi de yer almaktadır.

Gazi Ferhat Paşa Camisi (gzt.com)

Defterdar Hasan Efendi (Arnavudiye) Camisi

Gazi Ferhad Paşa'nın yakın adamlarından Defterdar Hasan Efendi'nin adına 1594-95'te yaptırılmıştır.

Bosna Bölgesi'nde savaş sırasında yıkılan 16 camiden birisidir. 1993 yılında Sırplar tarafından tahrip edildi. Tadilatı Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yapılmaktadır.

Diğer

- Banya Luka'da; Gazanfer Bey Camisi ve Türbesi, 1596'da yapılan Mehmed Paşa Camisi, Hacı Behram Efendi Camisi, Hacı Ömer Camisi gibi bazı eserler de ziyaret edilmelidir.
- Ferhat Paşa tarafından 1587 yılında inşa ettirildiği bilinen ***Saat Kulesi'nin*** ihyası için de 2020 yılında girişimler başlamıştır.

ZENİCA

Üçüncü Ahmed (Çarşı) Camisi

Halk arasında "Çarşı Camisi" olarak bilinir.

Cami ilk olarak Kanuni Sultan Suleyman tarafından 1506/07'de inşa edilip, 1697 yılındaki "haçlı saldırılarında" yıkılmıştır. Eski caminin temelleri üzerinde Sultan Üçüncü Ahmed 1720 tarihinde yeniden camiyi inşa etmiştir.

Sultan Üçüncü Ahmed Camisi ve külliyesi 1869 yılındaki sel baskısında oldukça zarar görmüş ve Sultan Abdülaziz'in emri ile 1871/72'de yenilenmiştir.

1987'de yerel imkânlarla yeniden tadilatı yapılmıştır.

Seymen (Sekban) Camisi

Zenica'nın en eski camilerinden olduğu tahmin edilmektedir. Bu bilgi, caminin minare temelinde bulunan 1506/07 tarihli bir yazıya dayandırılır.

Cami özellikle de minaredeki taş işçiliğiyle dikkat çeker.

Osman Çelebi (Potoçka) Camisi

Ahşap işçiliği, estetik görünümü ve çevre düzenlemesiyle dikkat çeken bir camidir. 1675'te inşa edildiği düşünülmektedir.

Tarihî haziresinde her şeye rağmen ayakta kalabilen bazı şahideler de görülmelidir.

VİŞEGRAD

Sokullu Mehmet Paşa (Drina) Köprüsü

Sokullu Mehmet Paşa'nın "doğduğu topraklara bir hediyesi" olarak nitelendirilir. (Paşa, yakınlardaki Sokoloviç Köyü'ndendir.) "Drina" Köprüsü, Mimar Sinan tarafından Sokullu Mehmet Paşa adına, kitabesine göre 1577/78'de (Mehmed Mujezinović'e göre 1571/72) Drina Nehri üzerine 7 m eninde, 180 metre uzunluğunda, 11 gözlü olarak inşa edilmiştir. (Drina, Sava Nehri'nin en büyük koludur.) Köprünün orta yerindeki "Kapija" ve ayrıca "Sofa" olarak isimlendirilen yerler Vişegradlıların toplanma alanı imiş.

TİKA tarafından tadilatı yapılmıştır.

Sokullu Mehmet Paşa (Drina) Köprüsü, Travnikli ünlü yazar İvo Andriç'in Nobel Edebiyat Ödülü almasında etkili olan "Drina Köprüsü" adlı romanı ile tanınır. (Yazar, ilkokul eğitimi için ailesince Vişegrad'a gönderilmişti. Mezarlıkta, gerçek roman kahramanlarının bazılarının mezarı görülebilir. Ayrıca; İ. Andriç romanında köprünün mimarını Rade adında bir Bosnalı olarak gösterir ki bu tamamen ilmî gerçeklerle uyuşmayan yanlış bir bilgidir.)

Vişegrad Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü

Diğer

- Vişegrad'da 1992-95 arasında 3000'den fazla müslüman sivil katledilmiştir. Bugün çok az müslüman evlerine dönebilmiştir. Çocuk ve yaşlıların da bulunduğu 140'tan fazla Boşnak'ın diri diri yakılarak öldürüldüğü evler de Vişegrad'dadır.
- Bosna'nın fethinden 15 yıl önce 1445'te yapıldığı söylenen, zaman zaman saldırıya uğrayan, Vişegrad-***Dobrun'daki Hünkâr (Çareva) Camisi*** mutlaka görülmelidir.
- Vişegrad merkezde doksanlı yıllarda saldırıya uğrayıp yıkılan, türlü zahmetlerle yeniden inşa edilen ***Hünkâr (Çareva) Camisi*** mutlaka görülmelidir.

SREBRENİTSA

Srebrenitsa Soykırımı Anıtı/Kabristanı

1995 yılında gerçekleşen Srebrenitsa Katliamı kurbanları anısına 2003 yılında bir anıt-mezar inşa edilmiştir.

Avrupa'nın en büyük insanlık trajedilerinden birisi olarak kabul edilen ve en az 8372 kişinin katledildiği Srebrenitsa soykırımında katledilenlerin anıt/kabristanı ve Srebrenica Anıt Müzesi ziyaret edilmelidir. Katledilen Boşnaklar toplu mezarlara gömülmüş idi. Savaşın ardından kayıpları bulmak için çalışmalar başlatılmıştı ve hâlen devam etmektedir.

Toplu mezarlarda cesetlerine ulaşılan kurbanlar, kimlik tespitinin ardından her yıl 11 Temmuz'da Potoçari Anıt Kabristanı'nda düzenlenen törenle toprağa verilmektedir.

Srebrenitsa'dan...

Dalyegoşta Camisi

Srebrenitsa yakınlarında bulunan, Sırplar tarafından yıkılan ve 2014 yılında yeniden inşa edilen ***Dalyegoşta Camisi*** görülmelidir.

Camiyi ilk olarak yaklaşık 400 yıl önce, Ujitse'den gelen, halk arasında "Hoçko" adıyla tanınan bir müslüman yaptırmıştır.

Dalyegoşta Camisi (www.aa.com.tr/tr)

FOÇA

Alaca Cami (Hasan Nâzır Ağa Camisi)

Muhteşem mimarisi ile "Bosna'nın incisi" ve "Foça'nın güzelliği" gibi sıfatlarla da anılan Osmanlı camisidir. "Alaca Cami" veya Hasan Nâzır Ağa Camisi, 1549/50'de yaptırılmıştır.

Bosna Hersek'in kültürel mirasına ve UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne dâhil edilmiştir.

Alaca Cami, Ağustos 1992'de Sırplar tarafından tamamen tahrip edildi. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce tadilatı yapılıp 5 Mayıs 2019'da ibadete açılmıştır.

(Cami, yakınlarda yine silahlı saldırıya uğramış ve minaresi zarar görmüştür.)

Foça Alaca Cami

DİĞER

- ***Fojnica'daki "Fatih Sultan Mehmed Ahidnamesi"*** görülmelidir. Ahidname, Fransisken rahip Andjeo Zvizdovic'e 28 Mayıs 1463 tarihinde verilmiştir. Ahidname, Osmanlı İmparatorluğu'nun din ve vicdan hürriyeti konusunda ne kadar hassas olduğunu gösteren resmi bir belge niteliğindedir. Yüzlerce yıl korunan, çağının kıyas kabul edilemeyecek derecede önünde olan bu belgenin engellilerce okunabilmesi için "kabartma yazı" şekli de mevcut. Fojnica'da Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yenilenen "***Vakıf Medresesi***" ve ayrıca Çarşı Camisi de ziyaret edilmelidir.
- Saraybosna-Zvornik yolu üzerindeki ***Nova Kasabasında bulunan Kara Musa Paşa Camisi*** mutlaka görülmelidir. Cami 1641-43 yılları arasında inşa edilmiştir ve en önemli özelliği yeşil taşlardan inşa edilmiş olan zarif minaresidir.

Kara Musa Paşa Camisi

- Saraybosna-Zvornik yolu üzerindeki küçük cüssesine rağmen, konumu ve heybetiyle büyüleyen ***"Kuşlat Camisi (mescidi)***" mutlaka görülmelidir. Osmanlı askerleri tarafından "Bosna'nın fethi sırasında" (1460/80) inşa edilen cami, kartal yuvalarını andıran konumuyla ilgi çekiyor. Doksanlarda Sırplar tarafından yakılmıştı ama 2013'te yenilendi. "Fethin simgesi" olarak bilinen camide, ulaşımı zor olduğu için vakit namazları kılınmasa da Ramazan aylarında cuma namazları kılınıyor.

Kuşlat Camisi(mescidi).

Ayvaz Dede Şenlikleri'nden...
(M.T. Bal Arşivinden)

- Donji Vakuf kentinin Prusac (Akhisar) kasabasında her sene haziran ayının son pazar günü düzenlenen ***Ayvaz Dede*** **şenlikleri/** ***türbesi*** mutlaka görülmelidir. Ayvaz Dede'nin tıpkı Sarı Saltuk gibi bölgedeki tesiri büyüktür. Bosna Hersek'e irşat gayesiyle gelen birçok Alp-erenden birisi olduğuna inanılmaktadır. Akhisar'dan 500 yılı aşkın süre önce Ajvatoviça Dağı'na geldiği ve o dönemde kuraklık yaşanan Prusaç için 40 gün 40 gece dua ettiği biliniyor. Bir gece rüyasında iki koçun çarpışmasından doğan boynuz sesiyle uyanır. Uyandığında yarılan dağı ve coşkuyla akan suyu görmüştür. Kuraklığı bitiren bu olay üzerine bölge halkı müslüman olmuş ve yüzyıllarca Ayvaz Dede şenliklerle anılmıştır. Travnik şehri yakınındaki Karaula (Travnik yakınlarında) köyüne gelen atlılar; ilahiler, tekbirler, dualarla Prusaç'a uğurlanıyor. Eski Yugoslavya döneminde 1947 yılında yasaklanan şenlikler, 1990 yılında yeniden düzenlenmeye başlanmıştır.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yenilenmekte olan, son derece ilgi çekici mimarisi ve süslemeleriyle ayrıcalıklı bir yere sahip olan Tesanj'daki ***Gazi Ferhat Bey Camisi*** mutlaka görülmelidir.
- Gradiska'da Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yenilenen "***Derviş Hanım Medresesi***" görülmelidir.
- Cajnice'deki ***Sinan Bey Camisi*** (1992'de Sırplarca tahrip edildi.), Mrkonjic Grad'daki ***Kızlar Ağa Camisi*** gibi rekonstrüksiyonu hâlen devam eden camiler de görülebilir.
- ***İzvornik (Zvornik)***'te bulunan ***Kaimî Baba (Hasan Kaimî) Türbesi*** mutlaka görülmelidir. Ayrıca türbe hazîresindeki şahideler bölgeye has Osmanlı mezar taşı geleneğinin en güzide misallerindendir.
- Bosna Hersek'in Karadağ sınırına yakın bir yerde bulunan, ilk kez 16. yy'da inşa edilse de defalarca (5 kez) yıkılsa da (en son 1992'de) her seferinde yeniden inşa edilen (en son 2010) ***Zupa Köyü Camisi*** (bölgede verilen isimle "Yalnız Güzel") ve 5 asırlık kabristanı mutlaka ziyaret edilmelidir.

Kaimî Baba (Hasan Kaimî) Türbesi
(M.T. Bal Arşivinden)

- Bosna Hersek'in kuzeyinde bulunan ***Gradaçats'taki kule, kale ve tarihî cami*** görülmelidir.
- Bosna Hersek'in orta kesimlerinde bulunan ***Umoljani'deki taş minaresiyle*** dikkat çeken cami, yine kuzeyde bulunan ***Buzim'deki ahşap cami ve haziresi***ndeki ilgi çekici şahideler, ülkenin batısındaki ***Livno'da*** bulunan ***Hacı Ahmet Dukatar, Bali Ağa ve Lala Paşa camileri (Hepsi savaşta zarar görmüştür.)*** mutlaka görülmelidir.

Gradaçats

- ***Duvno (Duvna)'daki (Tomislavgrad) Cuca Cafer Camisi*** ve haziresi mutlaka görülmelidir.

Duvno Cufa Cafer Camisi[75]

75 Dr. Genç Osman Geçer'e teşekkürlerimizle.

KAYNAKLAR

- Acaroğlu, M.T.(2006), Balkanlarda Türkçe Yer Adları Kılavuzu, IQ Kült.San.Yay.,İstanbul.
- Acaroğlu, M.T.(2006), Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
- Acun, Hakkı (2011), Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri, Atatürk Kültür Merk.Yay., Ankara.
- Açşeriç-Todd, Ines (2018), *Bonsna'da Dervişler ve İslam*, Ketebe Yay., İstanbul.
- Ağanoğlu, H. Yıldırım (2016), *Ohri Halvetî Hayâtî Âsitânesi*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Akın, Veysi (2018), "*Balkanlarda Bir Türk Kasabası Harmanlı'daki Osmanlı Eserleri*", https://evladi-fatihanedirne.com/(E.T.:30.03.2021).
- Alkan, Uğur (2015), *Türklerde Ezan ve Salâ Mûsîkisi Uygulamaları*, Parafiks Yayınları, Edirne.
- Altay, Ahmet (2020), "Pazvantoğlu Osman ve Vidin'de Kurduğu Kütüphane", Bilgi Yönetimi, Cilt 3 , S.: 2, ss. 185 – 199.
- Anzerlioğlu, Yonca (2010), Karamanlı Ortodoks Türkler, Phoenix Yay., İstanbul.
- Aslanapa O. (2004), Osmanlı Devri Mimarîsi, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Ayda, Adile (1963), "*Yugoslavya Mektubu-Yahya Kemalin Çocukluğu*", *Cumhuriyet Gazetesi*, 23. 03. 1963.
- Ayhan, Aydın (2013), *Rumeli ve Akdeniz Adalarında Türk Varlığı*, UKİD-TİKA, İstanbul.
- Aytaş, Gıyasettin (2009), Balkanlarda Hacı Bektaş Veli ve Öğrencilerine Ait İzler (Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk), Gazi Üniv. Türk Kült.ve Hacı Bektaş Veli Araşt.Merk.Yay.
- Ayvazoğlu, Beşir (2013), *Yahya Kemal "Eve Dönen Adam" Ansiklopedik Biyografi (2.Baskı)*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı vd. (2000), *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri (Yugoslavya 2. Cilt),* İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı vd. (2000), *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri (Yugoslavya 3. Cilt),* İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı vd. (2000), *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri (Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk 4.Cilt),* İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Ayverdi, İlhan (Hzl.) (2011), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük-Kubbealtı Lugatı,* Kubbealtı, İstanbul.
- Bâkiler, Yavuz Bülent (2010), Üsküp'ten Kosova'ya, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Bal, Mikail Türker (2018), *Mesnevihan,* Erdem, İstanbul.
- Balta, Evangelia (2018), Gerçi Rum isek de Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz. Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine Araştırmalar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.

- Balta, Evangelia, "Serez", https://islamansiklopedisi.org.tr/serez. (E.T.: 03.01.2021).
- Banarlı, Nihad Sami (1997), *Yahya Kemal'in Hatıraları,* İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Banarlı, Nihad Sami (1997), *Yahya Kemal Yaşarken*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Baymak, Osmanlı (2012), *Kosova'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bay Yay., Prizren-Kosova.
- Bayrak, Meral (Edit.) (2011), Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk, Yeditepe Yay.
- Betin, Saffet Örfi (2000), "Yahya Kemal ve Üsküp", *Yahya Kemal İçin Yazılanlar Cilt:2* (Hzl.:Kâzım Yetiş), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Beyatlı, Reşat (1959), "Yahya Kemal'in Hayatı", *Yahya Kemal Enstitüsü Mecmuası 1*, İstanbul.
- Bibina, Yordanka ve Kalina Peeva (2006), "Smolyan Bölgesinde Osmanlı Kültür Mirasının İzleri", Balkanlarda İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozvum Tebliğleri, Bükreş, Romanya (1 - 5 Kasım 2006), İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IR CI CA) s. 269 - 283.
- Bilecik, Gülberk (2015), "Sofya'da Günümüze Ulaşan Osmanlı Mimari Eserleri", Yeni Türkiye, 6. s.1916-1926.
- Bilecik, Gülberk (2015), "Az Tanınan Bir Osmanlı Eseri: Balçık Atik Cami-Turgut Reis Camii", Akademik Araştırmalar Dergisi, S.: 63, s.s.115-138.
- Cambazov, İsmail (2005), Medresetü'n-Nüvvâb, Ahmed Davudoğlu Dostluk ve Kardeşlik Vakfı, Sofya.
- Canım, Rıdvan (2020), "Dobruca'da Bir Hükümdar Şehri: Hacıoğlupazarcığı", Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, 2(1), 1-24.
- Ceyhan, Adem (2013), Üsküplü Mutasavvıf-Şair Sâdeddin Sırrî Hayatı, Bazı Yazı ve Şiirleri II, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, S 1, ss. 427-445.
- Çapanoğlu, Münir Süleyman; İstanbul Şairi Yahya Kemal, Yeni Matbaa, İstanbul, 1958.
- Demirhan, Hasan (2020), Belene Adası (1984-1986), İlgi Kültür Sanat, İstanbul.
- Dizdaroğlu, Hikmet (2000), "Doğumun 70. Yılında Yahya Kemal Beyatlı", *Yahya Kemal İçin Yazılanlar Cilt:2* (Hzl.: Kâzım Yetiş), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Durukan, Eyüp(2014), Günlüklerde Bir Ömür–II: Sofya Esaretinden Çanakkale Zaferine (1913-1915) (Yay. Haz. Murat Uluğtekin), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- Engin, Refik (2014), *Balkanlardaki Yatır, Türbe, Tekke ve Zaviyelerimiz*, Akademik Kitaplar, İstanbul, s. 636.
- Erçin, Lütfi (2000), "Doğumun 70. Yılında Yahya Kemal Beyatlı", *Yahya Kemal İçin Yazılanlar Cilt:2* (Hzl.: Kâzım Yetiş), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Erdem, Nilüfer (2021), Sorularla Karamanlılar-Anadolulu Ortodoks Türkler, Ötüken Yay., İstanbul.
- Eyice, Semavi (1954), *"Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri – I"*. Türkiyat Mecmuası C.11, s.157-182, İstanbul.
- Eyice, Semavi (1955), *"Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri – II"*. Türkiyat Mecmuası C.12, s. 205-230, İstanbul.

- Eyice, Semavi (1965), "*Ohri'nin Türk Devrine Âid Eserleri-1*", Vakıflar Dergisi, 6. Sayı, s.137-145, Ankara.
- Ferlibaş, Meral Bayrak (2015), "*Rusçuk'ta Kaybolmuş Osmanlı Mirası: Vakıflar*", Cilt LXXIX, S. 286, s. 931-978.
- Filov, Bogdan (2014), Balkan Savaşları Günlüğü (Hzl.:H.Mevsim), Timaş Yay.,İstanbul.
- Gündüz, Tufan (2020), Belene Adası, YTB Yay., Ankara.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b571ed8718a33.64677861 (E.T. 24.07.2018).
- https://islamansiklopedisi.org.tr/hafiz-osman (Maddeyi Hazırlayan: M.Uğur Derman), (E.T.23.07.2018).
- https://islamansiklopedisi.org.tr/yesari-mehmed-esad (Maddeyi Hazırlayan: M.Uğur Derman), (E.T.23.07.2018).
- http://ottoman.mfa.gov.tr/eser.aspx?g=88ad6ac6-6461-4d60-ab14-de1c59cf735a. (E.T.:03.04.2021).
- http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=38107. (E.T.:03.04.2021).
- Hüseyin Raci Efendi (1975), Tarihçe-i Vak'a-i Zağra (Hzl.: Ertuğrul Düzdağ), Tercüman, İstanbul.
- İbar, Gazanfer (2012), Anadolulu Hemşehrilerimiz, Karamanlılar ve Yunan Harfli Türkçe, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- İbn Haldun (2007), *Mukaddime* (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, (5. Baskı) İstanbul,
- İbrahimgil M.Z.ve N.Konuk (2006), Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri (1-2), TTK Yay., Ankara.
- İnbaşı M.ve Eyüp Kul (2018), Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp, TTK Yay., Ankara.
- İsmail, Orhan (2010), Gümülcine Camileri ve Hazireleri, Batı Trakya Türkleri Araştırma Merkezi Yay., Münih-Almanya.
- İsov, Mümin (Hazırlayan) (2015), *Plovdıv*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne,
- Kahraman, Âlim (2013), *Büyük Göçmen Kuş-Yahya Kemal Beyatlı*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.
- Karakuş, Ertuğrul (2014), "Üsküp'te Yahya Kemal Beyatlı'nın Annesi Nâkıye Hanıma Ait Olması Kuvvetle Muhtemel Olan Mezar Taşı", Türük Dergisi, S: 4, s.161-170.
- Karakuş, Ertuğrul (2016), "*Yahya Kemal Beyatlı'nın İlk Şiir Hocası Şeyh Sâdeddin Sırrî'nin Aile Efrâdına Ait Üsküp Rifâî Tekkesi Haziresinde İki Adet Kitabeli Mezar Taşı*", Dede Korkut Dergisi, S.: 9: 48-54.
- Karakuş, Ertuğrul (2018), "*Yahya Kemal Beyatlı'nın Şiire Başlama Dönemiyle İlgili Edebiyat Tarihlerine Katkı Olarak Üsküp'te Kitabeli Bir Mezar Taşı*", Dede Korkut Dergisi, Cilt 7, S.:15, s.94-99.
- Karakuş, Ertuğrul (2018), "*Türkçenin Oğuz Sahasının İki Vatan Şairi: Bahtiyar Vahapzade ve Abdulfettah Rauf'un "Vatan" Temalı Şiirleri Üzerine Karşılaştırmalı İnceleme*", Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, Cilt 7, S.: 1, s.111-166.
- Karakuş, Ertuğrul (2018), Taşlara Akseden Edebiyat (Makedonya Debre-Jupa Bölgesi Kitabeli Mezar Taşları), Sedir Yay., İstanbul.
- Karakuş, Ertuğrul (2018), Yahya Kemal ve Üsküp, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

- Karakuş, Ertuğrul (2021), Üsküp'ün Âkif'i: Balkan Şairi Abdülfettah Rauf'un Şiiri Üzerine Makaleler, Kriter Yayınları, İstanbul.
- Kaya, Fahri (Tarih Yok), Şafak Sökerken, Yeni Balkan Yayınları, Üsküp.
- Kefeli, Emel (2012), Yazarlar ve Kentler: Tanpınar ve Beş Şehir Örneği, *Edebiyatımızın Zirvesinden Üç İsim: Namık Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar, Kemal Tahir,* 30-31 Mayıs 2011 İstanbul Üniversitesi Sempozyum Bildirileri Kitabı, (Hzl.: Prof. Dr. Kâzım Yetiş), Elginkan Vakfı, ss. 211-220.
- Kemal, Yahya (1977), *Mektuplar Makaleler*, İstanbul.
- Kemal, Yahya (1992), *Aziz İstanbul*, MEB Yay., İstanbul.
- Kemal, Yahya (2008), Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Kemal, Yahya (2008), *Eski Şiirin Rüzgârıyle* (10. Baskı), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Kemal, Yahya (2008), *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Keskioğlu, Osman (1985), Bulgaristan'da Türkler, Ankara.
- Kıel, Machıel (2000), Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtları (Terc.: İlknur Kolay), TC Kültür Bak.Yay. Ankara.
- Kıel, Machıel, https://islamansiklopedisi.org.tr/ferecik (E.T.: 03.01.2021).
- Kıel, Machıel, https://islamansiklopedisi.org.tr/filibe (E.T.: 03.01.2021).
- Kıel, Machıel, https://islamansiklopedisi.org.tr/hacioglupazarcigi (E.T.: 03.01.2021).
- Kıel, Machıel, https://islamansiklopedisi.org.tr/hezargrad (E.T.: 03.01.2021).
- Kıel, Machıel, https://islamansiklopedisi.org.tr/ihtiman (E.T.: 03.01.2021).
- Kıel, Machıel, https://islamansiklopedisi.org.tr/ruscuk (E.T.: 03.01.2021).
- Kıel, Machıel, https://islamansiklopedisi.org.tr/varna (E.T.: 03.01.2021).
- Kıel, Machıel, https://islamansiklopedisi.org.tr/vidin (E.T.: 03.01.2021).
- Kılıç, Filiz vd. (2007), Otman Baba Velayetnamesi (Tenktli Metin), Grafiker Ofset Yay., Ankara.
- Konuk, Neval (2015), "*Silistre Kurşunlu Camisi ve Kuş Evleri*", Balkanlarda Türk Kültürü, S.: 91, s.12-15.
- Kul, Eyüp (2015), "*Priştine-Üsküp Yolu Üzerinde Bir Derbent: Kaçanik*", Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Defter-i Hâkânî, 1.Cilt, (Edit. Abidin Temizer ve Uğur Özcan), Libra Kitap, İstanbul, s.s. 387-404.
- Kumbaracı Bogoyeviç, Lidiya (2008), Üsküp'te Osmanlı Mimarî Eserleri, (Çev. Suat Engüllü), Mas Matbaacılık, İstanbul.
- Lyunch, Kevin (1996), "Çevrenin İmgesi"(Çev: İlknur Özdemir), Cogito Dergisi-Kent ve Kültürü Özel Sayısı-,Yapı Kredi Yayınları, S.: 8, s. 153.
- Maşulovıç Marsol, Liliana (1982), *Sutsurcute et İmpact de la Confrerie des Rifais a Skopje,* Paris.
- Melajac, Mevlude (2015), Gönüllü (Djurumlija), Kastaş Yay.
- Mikov, Lyubomir (2016), "*Halvetî Şeyhi Bali Efendi Ve Sofya'daki Türbesi*", Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, Cilt/Volume 5, Sayı/Number 2, ss. 115-131.

- Özer, Mustafa (2006), Üsküp'te Türk Mimarisi, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
- Öztunç, H. Baha (2020), Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Manastır-Sosyo-Ekonomik Yapı (1839-1876), Kitabevi, İstanbul.
- Recepoğlu, Altay Suroy (2001), Kosova'da Türk Kültürü veya Türkçe Düşünmek, TC Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Sâlih Âsım Bey (2004), Üsküp Tarihi ve Civarı, (Sadeleştiren: Süleyman Bâkî), Rumeli Türkleri Vakfı-Rumeli Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Senemoğlu, Nuray (2009), *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*(14. Baskı), PEGEM AKADEMİ Yay., Ankara.
- Serbest, Ramis (Drl.) (2017), Razgrad Türk Pedagoji Okulu, İstanbul.
- Sipahioğlu, Bahtiyar (2007), Balkanların Son Kalesi Mamuşa, Bursa, Gülmat Ofset.
- Sofuoğlu, Ebubekir (?), Kosova'da Osmanlı İdaresi, UKİD, İstanbul.
- Şahin, Haşim, "Seyyid Ali Sultan", https://islamansiklopedisi.org.tr/seyyid-ali-sultan (E.T.27.02.2021).
- Şahin, İlhan, https://islamansiklopedisi.org.tr/eski-zagra (E.T.: 03.01.2021).
- Şahin, İlhan, https://islamansiklopedisi.org.tr/hasköy (E.T.: 03.01.2021).
- Şahin, İlhan, https://islamansiklopedisi.org.tr/sofya (E.T.: 03.01.2021).
- Şahin, Seval (2008), Sanatçının Huzurlu Bir Adam Olarak Portresi Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur Romanı, *38. ICANAS Kongresi Bildiriler Kitabı*, AKDTYK Yayınları, Ankara 3.Cilt, ss. 1441-1462.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1996), *Yaşadığım Gibi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Tanyol, Cahit (1985), *Türk Edebiyatında Yahya Kemal İnceleme ve Anılar*, Remzi Kitabevi.
- Tuna, Tuğçe (2013), Balkanlardaki Miras Tekkeler, H Yayınları, İstanbul.
- Türk Dil Kurumu (2005), Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- Türker, Mehmet (2009), Gölgedeki Kahraman, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Türker, Mehmet (2010), Zulmün Ateş Çemberi Belene Adası, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Uka, Eldar (2020), Bir Medeniyet İzinde Balkanlar, Bera Vakfı, Konya.
- Uysal, Sermet Sami (1972), İşte Gerçek Yahya Kemal-Yahya Kemal'le Sohbetler, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul.
- Uysal, Sermet Sami (2004), *Her Yönüyle Yahya Kemal*, Toroslu Yay., İstanbul.
- Uysal, Sermet Sami (2006), *Yahya Kemal Beyatlı: Şiire Adanmış Bir Yaşam*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul.
- Uysal, Sermet Sami (2009), 125. *Doğum Yılında Değişik Yanlarıyla Yahya Kemal*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Üçüncü, Kemal (2004), *"Sözlü Kültür / Tarih Bağlamında Edebî Bir Metin Olarak Otman Baba Vilâyetnâmesi"*, Bilig, S.28, s.1-29.
- Ünver, Süheyl (1984), Üsküp Nerede?, *Türk Edebiyatı Dergisi Yahya Kemal Anıt Sayısı*, S.: 134.

- Vırmiça, Raif (1996), Prizren Camileri, Türk Demokratik Birliği.
- Vırmiça, Raif (2002), Kosova Hamamları, TC Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Vırmiça, Raif (2008), Prizren'de Kültür, Sanat ve Şairlik Geleneği, Kosova Türk Araştırmacılar Derneği, Prizren-Kosova.
- Vırmiça, Raif (2010), Kosova Tekkeleri: Türbeleri ve Kitabeli Mezar Taşları, Sufi Kitap.
- Waltenberger, Teresa (2014), Architecture İn Macedonia The Ottoman Heritage, Logos-A Yay., Üsküp-Makedonya.
- Yapıcı, Mehmet (2014), "*Yapılandırmacılık*", içinde, *Eğitim Psikolojisi* (Editör: İbrahim Yıldırım), Anı Yayıncılık, Ankara, s. 551.
- Yayla, Yasin vd. (Hzl.), (2020), Novi Pazar Hazire Şahideleri, RumeliYa Yay., Kırklareli.
- Yazıcı, Nurcan (2011), "*Hortacı Süleyman Cami*", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 4., 17.
- Yetiş, Kâzım (2006), *Yahya Kemal 1-Hayatı*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, Şenay Özgür (2008), *"Eğridere ve Ömerler'de (Bulgaristan'da) Bilinmeyen İki Cami*", Sanat Tarihi Dergisi, XVII/I, s.77-104.
- Yılmaz, Edip ve Erdal Elmas (2018), "*Ohri'deki (Makedonya) Osmanlı Dönemi Camileri*", Anasay, S.: 4, s.47-82.
- Yılmaz, M. Emin (2006), Bulgaristan Hacıoğlu Pazarcığı'ndaki (Dobriç) Camiler ve Çesmeler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Yılmaz, M.Emin (2014), *"Bulgaristan Hacıoğlu Pazarcığı'nda (Dobriç) Türk Mimarisinden Örnekler*", Bir Zamanlar Balkanlar 6. ve 7. Uluslararası Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildirileri, Samsun: Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Kültür Yayınları, 289-304.
- Yılmaz, M.Emin (2020), *Kiliseye Çevrilen Türk Eserleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul.
- Yöneten, Hüsnü (2019), *Bulgaristan Şumnu Kazası Deliorman Bölgesi Tarihi*, Ege Basım, İstanbul.
- Yücebaş, Hilmi (1962), *Bütün Cepheleriyle Yahya Kemal*, Aka Kitabevi, İstanbul.

"Hüner bir şehr bünyâd eylemektir
Reâyâ kalbin âbâd eylemektir"

Fatih Vakfiyesinden

هُنَر بِر شَهر بُنيَاد اَيلَمَكدِر
رَعَايَا قَلبِنِ آبَاد اَيلَمَكدِر

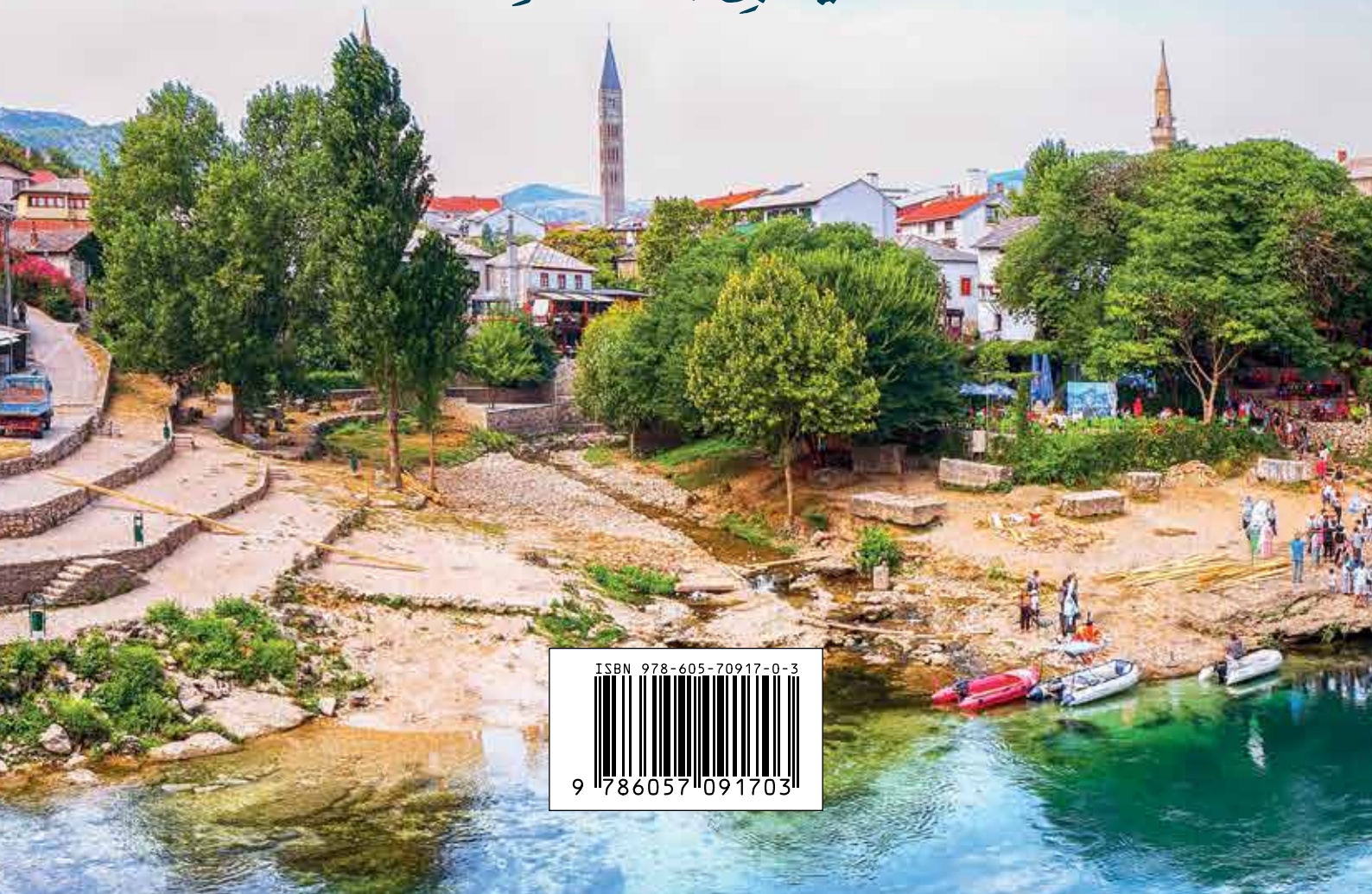

ISBN 978-605-70917-0-3
9 786057 091703